

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS
PEDAGOĢIJAS AUGSTSKOLA
ATTĪSTĪBA

DZĪVES JAUTĀJUMI

SOCIĀLĀS PROBLĒMAS UN
TO RISINĀJUMU CEĻI

ZINĀTNISKI METODISKS
RAKSTU KRĀJUMS

I

RĪGA
1995

95-3

400

L
36

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS
PEDAGOĢIJAS AUGSTSKOLA
ATTĪSTĪBA

DZĪVES FAUTĀJUMI

SOCIĀLĀS PROBLĒMAS UN
TO RISINĀJUMU CEĻI

ZINĀTNISKI METODISKS
RAKSTU KRĀJUMS

I

DR. PAED. LIDIJAS ŠIĻNEVAS
VIRSREDAKCIJĀ

RĪGA
1995

SOCIĀLĀ DARBA UN SOCIĀLĀS PEDAGOGĪJAS AUGSTSKOLA "ATTĪSTĪBA"

Zinātniski metodiskais rakstu krājums ir sagatavots Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolā "Attīstība", izmantojot augstskolas mācību spēku, sociālā darba un sociālās pedagoģijas speciālistu, augstskolas studentu zinātniski pētnieciskā un metodiskā darba rezultātus.

Virsredaktore: Dr. paed. Lidija Šiļņeva
Redkolēģija: Nikandrs Gills (atbildīgais redaktors),
Dr. phil. Lolita Vilka (zinātniskā redaktore),
Tatjana Lāce (redaktore)
Korektore: Liēna Rašmeiere
Tehniskā redaktore: Inga Kanasta

DZĪVES JAUTĀJUMI I

Formāts 60x84 1/16. Ofseta iespiedums. Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola «Attīstība». LV 1007, Rīgā, Eiženijas ielā 1. Iespiests tipogrāfijā «Rota» LV-1011, Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 104-2.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

0301018762 ~~95-10.559~~

ISBN 9984-9097-0

© Sociālā darba un sociālās pedagoģijas
augstskola "Attīstība", 1995

Saturs

Priekšvārds	3
Ievadam. Lidija Šiļņeva. Sociālais darbs ekonomisko, kultūras un sociālpolitisko kopsakarību kontekstā	4
Lolita Vilka. Sociālās problēmas būtība	14
Zigrīda Goša. Sociālās problēmas Latvijā	25
Īnita Pauloviča. Sociālās reformas un sociālo vērtību izmaiņas sabiedrībā	35
Aina Vilciņa. Sociālā pedagoga funkcijas, loma un vieta izglītības iestādēs	46
Viesturs Reņģe. Psiholoģija sociālā darba un sociālās pedagoģijas mācību programmās	53
Māris Pļaviņš. Sociālais darbinieks slimnīcā pagātnē un nākotnes Latvijā	57
Māris Sants. Evaņģēliskā Baznīca un sociālās problēmas jeb kas tas ir “diakonija” Latvijas Evaņģēliski luteriskās Baznīcas izpratnē	62
Studentu publikācijas	72
Evija Apine. Sociālais darbs un sociālais darbinieks — sociālā darba veicēji	73
Līga Sporāne, Rudīte Burova, Ingrīda Gailīte, Vadīms Dubovs, Sergejs Šitovs, Guntis Rozenštrauks. Bērns — vecāku fiziskās vardarbības upuris	86
Aija Plance, Inese Cinovska, Zane Ābolciņa. Bērns darba tirgū ...	107
Inta Zandersone, Vija Rogozina. Bērnu bāreņu sociālā aizsardzība internātskolā un viņu sociālā adaptācija pēc internātskolas beigšanas	120
Anete Lūse, Līga Priede. Ar leikēmiju slimo bērnu sociālās vajadzības slimnīcas apstākļos	131
Una Jesperiņa, Anita Kleinberga. Garīgi slimo personu sociālā aprūpe	138
Ilze Ieviņa. Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku un tās upuru sociālā aizsardzība Latvijā	157
Autori	173

Contents

Voreword	3
Introduction. Lidija Šilņeva. Social Work in the context of the interaction between economic, cultural and social-political issues ...	4
Lolita Vilka. The essence of social problem	14
Zigrīda Goša. Social problems in Latvia	25
Inita Pauloviča. Social reforms and the changing of social values in society	35
Aina Vilciņa. Functions, role and place of social pedagogue in educational institutions	46
Viesturs Reņģe. Psychology in the academic programmes of social work and social pedagogics	53
Māris Pļaviņš. The past and future role of the social worker in hospitals in Latvia	57
Māris Sants. Evangelical church and social problems or what is diaconia in conception of Latvian Evangelical Lutheran church....	62
Students' published works	72
Evija Apine. Social work and social worker — professional in social work	73
Līga Sporāne, Rudīte Burova, Ingrida Gailīte, Vadims Dubovs, Sergejs Šitovs. The child — victim of the physical abuse by parents	86
Aija Plance, Inese Cinovska, Zane Āboltiņa. The child in the labour market	107
Inta Zandersone, Vija Rogozina. Social protection of orphans in a boarding-school and their adaptation after graduation from the school	120
Anete Lūse, Līga Priede. The social needs of the child — leukaemia patient in the hospital	131
Una Jesperiņa, Anita Kleinberga. Social care of mentally ill people	138
Ilze Ieviņa. The social protection of Latvian participants and victims in the Chernobil NPS disaster cleanup	157
Author's of the articles	173

PRIEKŠVārds

Latvijā sociālā darbinieka un sociālā pedagoga profesija tikai sāk rasties. Tās nepieciešamību radījuši dzīves uzdotie jautājumi, kā risināt cilvēka un sabiedrības problēmas, kas ne tikai traucē, bet pat apdraud indivīda un sabiedrības normālu eksistenci. Latvijā šīs jaunās profesijas speciālistus sagatavo privātajā Sociālo darbinieku un sociālās pedagoģijas augstskolā "Attīstība", kas sākotnēji 1988. gada 2. novembrī tika nodibināta kā Pieaugušo apmācības un pārkvalifikācijas centrs. 1991. gada 16. aprīlī Latvijas Izglītības ministrijas kolēģijā apstiprināja "Attīstības" mācību plānus un programmas sociālā darba fakultātes atvēršanai. 1992.-1993. gadā Ziemeļvalstu Sociālā darba skolu komiteja, kā arī Vācijas un Šveices eksperti atzinīgi novērtēja augstskolas studiju programmas un mācību procesu organizāciju. 1993. gada 31. martā pēc ekspertu komisijas slēdziena skola tika akreditēta kā Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola.

Jūsu uzmanībai piedāvātais rakstu krājums ir iecerēts kā augstskolas "Attīstība" zinātniski metodisks ikgadējs izdevums, kurā augstskolas pasniedzēji, sociālā darba speciālisti, kā arī studenti apmainīsies domām par sociālā darba būtību, darba organizāciju, praksi, terminoloģiju un daudziem citiem aktuāliem jautājumiem. Jāņem vērā, ka pagaidām latviešu valodā nav nevienas mācību grāmatas un vārdnīcas sociālajiem darbiniekiem. Tāpēc publikācijas šajos augstskolas rakstu krājumos varētu noderēt kā palīglīdzeklis mācību procesā, kā arī teorētiska triebīne atsevišķu jautājumu, jēdzienu noskaidrošanai un precizēšanai. Vienmēr, risinot teorētiskas problēmas, jāpatur prātā, ka sociālais darbs nav tikai profesija, bet arī cilvēciska misija.

Redkolēģija

IEVADAM

Lidija Šilņeva

Sociālais darbs ekonomisko, kultūras un sociālpolitisko kopsakarību kontekstā

Iespēja stažēties dažādu valstu (Zviedrijas, Šveices, Vācijas, Izraēlas, Somijas) universitātēs, pētīt profesionālu sociālo darbinieku praktisko pieredzi dažādos pasaules reģionos, veikt zinātniskos pētījumus Kembriģas universitātē ļāva man izdarīt secinājumus, kurus centīšos atspoguļot šajā publikācijā.

Sociālās problēmas nav dabas produkts. Kā sociālās problēmas tās nosaka cilvēks atkarībā no noteiktiem nosacījumiem. Sociālās problēmas kā tādas formulētas samērā vēlu. Lielākā to daļa agrāk un arī vēl tagad citās sabiedriskās sistēmās tiek sauktas par ekonomiskām problēmām. Nozīmīga vieta šo problēmu risināšanas stratēģijā ir ekonomiskajām, kultūras un administratīvajām struktūrām. Viens no sociālā darba uzdevumiem ir ekonomisko līdzekļu pārdalīšana atbilstoši vajadzībām. Šodien Eiropā sociālais darbs gandrīz vienmēr ir saistīts ar ekonomisko līdzekļu izmantošanu. Bez tam tas saistīts ar kultūru. Arī ģimenes struktūra, ideoloģija u. c. faktori lielā mērā nosaka sociālā darba iespējas un robežas. Un, beidzot, lai nodrošinātu darbības efektivitāti, sociālajam darbam organiski jāiekļaujas valsts administratīvi politiskajā struktūrā.

Sociālais darbs savukārt var izmainīt sabiedriskās un ekonomiskās struktūras. Šis aspekts rakstā nav plašāk izvērst, jo neiekļaujas apskatāmā jautājuma tematiskajā lokā.

Sociālā problēma rodas tikai tad, ja mēs, pirmkārt, nosakām kādu reāliju kā problēmu un, otrkārt, ja tā ietilpst sociālajā sfērā. Pēc Šveices zinātnieku P. Bergera un T. Lukmana vārdiem — sociālā problēma ir konstrukcija. Faktiski reālija tikai tad kļūst par problēmu, ja tā tiek uztverta kā pamudinājums, stimuls darbībai. Radušos izjūtu var raksturot teiciens: “Kaut kas jādara!” (Etimoloģiski “problēma” ir grieķu vārds ar nozīmi — “uzdevums”, kas precīzi raksturo minēto pamudinājumu: ar radušos problēmu kaut kas jādara, piemēram, tā jānovērš.) Problēmu par sociālu sauc tad, ja tā mudina uz darbību sociālajā sfērā. Grūtības rodas, kad

jānosaka šīs sociālās sfēras robežas, jo tās dažādos laikos, sabiedrībās, kultūrās un subkultūrās ir atšķirīgas. Piemēram, tas, kas Latvijā ir sociāla problēma, ne vienmēr tāda būs arī citur.

Lai kādu reāliju atzītu par sociālu problēmu, jāievēro daži nosacījumi. Piemēram, bezdarbs ir neiedomājams jēdziens zemkopju sabiedrībā, kas dzīvo naturālās saimniecības apstākļos. Bezdarbs tikai tad kļūst par sociālu problēmu, ja to uztver nevis kā likteņa sitienu (piem., plūdi vai karš), bet, ja notikusi sociālās struktūras izjaukšana, kas prasa sociālu iejaukšanos. Tādā pašā veidā laulības problēmas kļūst par sociālām tajā brīdī, kad rodas iejaukšanās nepieciešamība no sabiedrības puses. Tajās Austrumāzijas sabiedrībās, kas saglabājušas savu tradicionālo sociālo struktūru, ir tikpat daudz ģimenes problēmu kā pie mums, tomēr tās neveido sociālās problēmas, jo parasti tās tiek risinātas abu laulāto starpā ģimenes līmenī. Mūsu sabiedrībā divu kopā dzīvojošu cilvēku strīdu, lai cik dramatisks un bīstams tas būtu, neuztver kā sociālu problēmu tik ilgi, kamēr nav nepieciešama sabiedrības iejaukšanās. To parasti nosaka citi apstākļi, piemēram, troksnis, huligānisms, viena partnera pašnāvības mēģinājums u. c.

Sociālo problēmu risināšanas iespējas arī saistās ar noteiktiem nosacījumiem. Pirmkārt, nepieciešami resursi: organizatoriskās struktūras, tiesību nodrošinājums, materiālie līdzekļi, noteiktas kvalifikācijas darba spēks. Kāds gan labums no vislieliskākās programmas, ja nav darbaspēka, kas to varētu realizēt, vai arī ja šim darbaspēkam nav vajadzīgās kvalifikācijas? Tai pašā laikā izmantojamiem resursiem jānodrošina problēmas atrisinājums tai ļaunību grupai, kura to izvirzīja sabiedrības līmenī, reizē padarot šo problēmu par sociālu.

Šā darba mērķis ir uzrādīt dažas kopsakarības. Autors vadās no tā, ka sociālais darbs ir atkarīgs no esošajām sociālajām struktūrām un savukārt sociālās struktūras atrodas savstarpējā sakarībā ar ekonomiskajām, kultūras, politiskajām un administratīvajām struktūrām.

1. Sociālais darbs ekonomisko nosacījumu kontekstā

Par sociālo problēmu izpausmēm var runāt, sākot tikai ar 19. gadsimtu. Tad, kad cilvēki dzīvoja uz savas eksistences minimuma robežas, tas, ko vēlāk nosauca par sociālajām problēmām, faktiski viņam bija ekonomiskās problēmas. Pie tām var pieskaitīt darba spēju zudumu vecuma dēļ,

slimības vai invaliditāti. Šāda problēma bija arī ģimenes apgādnieka zaudējums, lai gan sociālu palīdzību saņēma tikai atraitnes, ne atraitņi. Kaut arī, vērtējot no sociālā viedokļa, atraitņa un atraitnes problēmas bija līdzvērtīgas. Atraitņu vīriešu bija pat vairāk nekā sieviešu sakarā ar grūtnieču lielo mirstību dzemdībās, tomēr atraitņu problēma neskaitījās sociāla, jo dzīvesbiedres nāve neietekmēja viņa darbaspējas. Ģimenes tālāku eksistēšanu un sadzīvi nodrošināja mājsaimnieces algošana un bieži arī jauna laulība. (Šeit gan veidojās pamātes problēma, kas, kā liecina folklorā, samērā agri tika apzināta kā sociāla, kaut arī netika nekādi risināta.) Pavisam citādāks stāvoklis bija atraitnēm, jo tām bija maz cerību uz atkārtotu laulību, izglītības trūkums un lielā mājas slodze nedeva iespēju nopelnīt un nodrošināt ģimeni.

Par to, ka lielākā daļa minēto problēmu ir nevis sociālas, bet ekonomiskas, liecina fakts, ka to atrisināšanai pirmām kārtām ir nepieciešami līdzekļi. Sociālās politikas svarīgākais virziens ir to ļaužu grupas eksistences garantiju nodrošināšana, kuri dažādu iemeslu dēļ nav spējīgi sev nopelnīt eksistences līdzekļus. Tikai pēc tam, kad atrisinātas ekonomiskās problēmas, pirmajā vietā nostājas tiešām sociālas problēmas. Tā, piemēram, vecu cilvēku sociālās problēmas izpaužas tikai tad, kad ekonomiskais nodrošinājums vecumā bija samērā augsts. Tajā sabiedrībā, kurā veci cilvēki ir spiesti cīnīties par izdzīvošanu, gerontoloģija un geriatrija ir apkalpošanas sfēra izredzētajiem.

Sociālā darba ekonomiskie rādītāji tika apzināti samērā nesen. Šo procesu sekmēja, no vienas puses, milzīgie sociālās apdrošināšanas un nodrošināšanas izdevumi, no otras — sociālo pakalpojumu izmaksu straujā augšana. Jau gandrīz 20 gadu ANO pēti invaliditātes un ekonomikas sakarības (krāj. "Invaliditātes ekonomika", 1981).

ANO ekspertu grupa, kas mēģināja 1977. gadā analizēt zaudējumus un ieguvumus, secināja, ka neatkarīgi no esošajiem pakalpojumiem jebkura invaliditāte saistīta ar sociālajiem zaudējumiem. Jautājums ir tikai tāds: kas tos cieš — pats invalīds, viņa ģimene, valsts, sociālie dienesti vai izdevumu sedzēju grupa. Jo plašāks sociālās apdrošināšanas, veselības aizsardzības, sociālo rehabilitācijas dienestu tīkls, jo mazāki būs šie zaudējumi. Tādēļ sociālā rehabilitācija no tautsaimnieciskā viedokļa ir ekonomija.

Ekonomikas un labklājības ciešā savstarpējā sakarība izpaužas

sociālekonomiskajos ciklos. Piemēram, darba vietas zaudēšana vispirms ir ekonomisks fenomens, kam ir tālejošas sociālas sekas. Viena no tām ir slimību simptomu parādīšanās bezdarbniekiem. Tas savukārt saistīts ar medicīnisko iestāžu darbību, un nozīmē zaudējumus citā tautsaimniecības sfērā. No otras puses, pozitīvu sociālekonomisko ciklu rada darba higiēnisko apstākļu uzlabošana — tā nodrošina augstu ražīgumu, kas savukārt rada bāzi šo apstākļu nodrošināšanai un tālākai uzlabošanai.

ASV zinātnieks S. Utli noteica klienta stāvokļa atkarību no ekonomiskā stāvokļa. Uzplaukuma posmā, kad Rietumu industriālajās valstīs sabiedriskais kopprodukts nemitīgi pieauga, sociālajām vajadzībām varēja piešķirt arvien lielākas summas, nesamazinot neviena ienākumus. Spēles teorijas terminoloģijā to sauc par “ne nulles spēli”, t.i., spēli, kurā nav zaudētāju. S. Utli norāda, ka tajā laikā sabiedrībā neapzinājās sociālo pakalpojumu vienpusējo jeb “dāvinājuma” raksturu. Viņš arī atzīmē, ka šajā kontekstā klientu var uzskatīt kā līdztiesīgu darījuma partneri.

No ekonomiskā viedokļa sociālās labklājības sistēma veic resursu pārdalīšanu atbilstoši atsevišķu indivīdu, grupu un kategoriju vajadzībām. Senāk tas bija cilts uzdevums, un tur, kur tāpat kā Āfrikā un Āzijā lauku apvidos vēl saglabājušās tradicionālās dzimtas struktūras, viss dzimtas vai tās locekļu radītais un iegūtais tiek sadalīts visiem tās locekļiem. Līdz ar to tiek garantēta darba nespējīgo dzimtas locekļu eksistence. Izirstot dzimtas struktūrai, šo funkciju saglabā ģimene. Tajā darbspējīgo ģimenes locekļu iegūtie līdzekļi tiek dalīti ar bērniem, kas vēl nestrādā. Tomēr ar laiku, veidojoties ģimenēm, kas sastāv tikai no diviem cilvēkiem, darbspējīgo un nespējīgo ģimenes locekļu skaits krasī izmainījies. Caurmēra eiropieša ģimenē, kurā ir viens darbspējīgais uz trim nespējīgiem, vairs nav pietiekama pamata uzdevumu sadalei. Pašreiz Eiropas sabiedrībā eksistē divas materiālo labumu sadales sistēmas, kas darbojas pēc pilnīgi atšķirīgiem sadales principiem, bet viena otru papildina. Pirmā sistēma — tirgus ekonomika sadala labumus pēc dalībnieku ieguldītā darba un viņu statusa. To papildina otra sistēma, kas sadala labumus pēc vajadzības. Otrā sistēma savukārt dalās divās apakšsistēmās — valsts, kas pārdala materiālos labumus, lai apmierinātu sabiedrības vajadzības, piemēram, rūpējas par ceļiem, aizsardzību u. c., bet otra apakšsistēma — sociālā —, kas apmierina noteiktas kategorijas pilsoņu, grupu vai atsevišķu indivīdu

vajadzības. Šajā nozīmē tā ir pārdales makrosistēma, kas papildina esošo ģimenes mikropārdales sistēmu.

Tirgus saimniecībai šai ziņā ir īpaša loma. Tai ir ne tikai sadales funkcijas, tā arī ražo labumus, ko izmanto šajā pārdaļē. Pārdaļīt nevar vairāk, kā ir saražots. Tur, kur ražošana ir niecīga, var pārdaļīt tikai nabadzību. Pašreizējā Latvijas ekonomiskās lejupslīdes un sociālo izdevumu samazināšanās laikā sociālās labklājības sistēmas atkarība no ekonomikas ir acīmredzama un nav jāpierāda.

Tāpat kā sociālās labklājības sistēmai kā vienotam veselam jāatbilst valdošajai ekonomiskajai sistēmai, sociālajam darbam, lai tas būtu sekmīgs, jāatbilst ekonomiskajiem apstākļiem. Tieša materiālā palīdzība ir vietā sabiedrībā, kur dominē naturālā saimniecība, kā tas bija Eiropas lauku apvidos gandrīz līdz 19. gs. Tā var darboties arī ekonomiskās krīzes apstākļos, kad vai nu ar lielām grūtībām ir iespējams, vai nemaz nav iespējams iegādāties nepieciešamo par naudu, piemēram, dabas katastrofas gadījumā vai vietās, kur ir preču trūkums. Tas nozīmē, ka materiālā palīdzība jāsniedz tādā veidā, lai tā būtu izmantojama attiecīgajos apstākļos. Piemēram, kādā valstī periodiski piešķir ēdināšanas talonus, bet diez vai to varēs uzskatīt par palīdzību nomaļā apdzīvotā vietā, kur transporta izdevumi līdz ēdināšanas punktam pārsniedz talonu vērtību. Vienā no trešās pasaules valstīm kāda attīstības projekta ietvaros tika piešķirti kredīti graustu iedzīvotājiem, kas vēlējās kļūt par amatniekiem vai sīkiem uzņēmējiem. Tas tika izdarīts, nenoskaidrojot, vai plānotajiem ražojumiem un pakalpojumiem būs noiets jau tā pārpildītajā vietējā tirgū. Šī problēma radās tādēļ, ka pēc amerikāņu metodikas apmācītajiem sociālajiem darbiniekiem, no vienas puses, nebija pietiekamu ekonomisko zināšanu, lai precīzi novērtētu savu klientu izredzes, no otras — viņi vispār nepazīna graustu struktūru un tur valdošo "melno" tirgu.

Šis piemērs liecina, ka sociālais darbs nav iespējams, ja to veic, neņemot vērā ekonomiskos apstākļus, ne arī savu klientu ekonomisko "subkultūru". Sociālais darbs galu galā pats ir visas sabiedriskās sistēmas sastāvdaļa.

2. Sociālais darbs kultūras kopsakarībās

Sociālās sfēras ietvaros bieži notiek iejaukšanās sociālajās struktūrās, un tai seko šo struktūru izmaiņas. Makrosistēmas ietvaros sociālā politika

var izmainīt vairāku iedzīvotāju grupu sastāvu. Piemēram, likumi par sociālo nodrošināšanu vecumā var pamatos mainīt vecu cilvēku statusu sabiedrībā. Mikrosistēmas ietvaros sociālā palīdzība var ļaut klientam no jauna apliecināt viņa vietu ģimenē, darbā utt., un tas savukārt var mainīt dzīvesbiedra, bērnu, kolēģu lomu. Tas nozīmē, ka viena cilvēka lomas vai statusa izmaiņa var pārvērst ģimenes vai darbavietas sociālo struktūru.

Tai pašā laikā daudzās sabiedrībās katra cilvēka loma un statuss kultūras aspektā ir stingri noteikts. Mūsu sabiedrībā šīs lomas un statusa maiņa, kaut arī var radīt dažas piemērošanās grūtības, ir pilnīgi iespējama un sociāli pieļaujama, bet citās kultūrās tā var būt neiespējama. Piemēram, Austrumāzijas zemēs katra ģimenes locekļa tiesības un pienākumi ir stingri noteikti atbilstoši tam, piekādās paaudzes un dzimuma viņš pieder, kurš bērns viņš ir ģimenē. Šis ģimenes modelis atspoguļojas jau valodā. Piemēram, vjetnamiešu valodā nav vietniekvārdu. Sevi un savus partnerus sauc par ģimenes locekļiem. Tā kā vienā ģimenē tās locekļiem nekad nav pilnīgi vienāds stāvoklis, tad nav arī vārdu "brālis" vai "māsa". Ir "vecākais brālis" un "vecākā māsa" vai "jaunākie brāļi un māsas". Līdz ar to jau no valodas viedokļa vien sarunu partneru stāvoklis nevar būt vienlīdzīgs. Bet vai ir iespējams vienlīdzīgas partnerattiecības? Gluži vienkārši — tās nav iespējamās. Piemēram, sociālajam darbiniekam, vai viņš to vēlas vai ne, ir augstāks statuss nekā klientam, kam viņš sniedz palīdzību. Tas nozīmē arī to, ka klients gaida no sava sociālā darbinieka direktīvu uzvedību. "Nedirektīva" uzvedība uz austrumāziātiskas izcelsmes klientiem atstāj satriecošu iespaidu. Viņi gaida palīdzību kā norādījumu — kas viņiem jādara. Atšķirībā no Rietumu klientiem viņi dotos padomus noteikti ievēros. Tādējādi vienlīdzīgas partnerattiecības ir kultūras nosacīts princips, kas atbilst Rietumu sociālajām struktūrām, kaut arī ne visur tās tiek ievērotas. ASV sociālā darbiniece R. Roana, strādājot par mediķi Taivānā, praktiskajā darba procesā noteica vairākus kultūras faktorus, kas jāievēro, izmantojot Rietumu sociālā darba metodes Austrumāzijas zemēs. Bez jau minētās atšķirīgās lomas un statusa koncepcijas Austrumāzijas iedzīvotāju pašapziņa atšķiras no mūsējās. 20. gadsimta eiropietis uztver sevi kā individu, kuram, kaut arī viņš audzis ģimenē, ir principiālas tiesības uz patstāvīgu dzīvi un kuram nepieciešamības gadījumā ir pat pienākums atbrīvoties no ģimenes, ja tās saites viņam

kļuvušas pārāk apgrūtinošas. Kaut kas tāds nav iedomājams Austrumāzijas zemēs. Būt izdzītam no ģimenes tur līdzinās nāves spriedumam. Sociālajā darbā tas nozīmē, ka palīdzība iespējama, tikai iesaistot ģimeni. Individuāla palīdzība Āzijā izsenis nozīmē šo pašu, ko ģimenes audzināšana. Bez tam ļoti attīstība ir savstarpējā palīdzība kaimiņu starpā. Šīs pašpalīdzības grupas vienmēr jāņem vērā. Iejaukšanās, neizmantojot kaimiņu palīdzību, cietīs neveiksmi.

Darbības joma, kas eiropietim pamatīgi jāpārdomā, ir rīkošanās ar naudu. Aziāts ir radis tirgoties. Kad viņam pasaka, ka ārstēšanās slimnīcā maksā 50 dolārus dienā, viņš uzskata, ka faktiskā ārstēšanās izmaksa ir 25 dolāri, tādēļ viņam jākaulējas. Ja tomēr pēc tam viņam nākas maksāt 50 dolāru, viņš to uzskata par krāpšanu. Tieši tāda pati ir viņa attieksme pret sociālo palīdzību, uzskatot, ka jāizkaulē pēc iespējas vairāk. Ja tas neizdodas, viņam šķiet, ka ir apiets savās tiesībās, pie tam pat tādā gadījumā, ja saņemtā summa ir lielāka, nekā viņš gaidījis.

A. Mačivala savā rakstā «Bāreņu adoptācija Indijā» norāda uz otru kultūras faktoru, kas svarīgs sociālajā darbā Indijā. Tur adoptē samērā daudz bērnu, bet vienmēr tikai zēnus no savas dzimtas. Indietis nekad neadoptēs nezināmas izcelsmes bērnu. Tas notiek nevis bērna labad, bet savas dzimtas turpināšanas dēļ, jo to var turpināt tikai tādas pašas izcelsmes vīriešu kārtas bērns (atšķirībā no Austrumāzijas, kur, adoptējot bērnu, asinsradniecībai nav nekādas nozīmes). Sakarā ar to Indijā ir ļoti daudz bērnu namu un patversmju, kur dzīvo bāreņi, bet tai pašā laikā daudzi bezbērnu laulātie pāri meklē adoptēšanai zēnus. Rietumu sociālajiem darbiniekiem šāda situācija nav saprotama. To var izprast, raugoties tikai no brahmaņu viedokļa.

Zairā apmeklētājiem dara zināmu, ka tur nav vecu ļaužu problēmas, jo tie visi dzīvo ģimenēs. Tomēr sociālo dienestu dati liecina, ka liela daļa veco cilvēku dzīvo veco ļaužu mītnēs. To var izskaidrot šādi: pilsētās ir ļoti liels apdzīvojamās platības trūkums, un, ja augošai ģimenei pat pēc pieticīgajiem afrikāņu standartiem patiešām nepietiek vietas, tad ģimenes padome ar pašu vecvecāku piekrišanu nolemj tos pārvietot uz veco ļaužu mītnēm. Tas tomēr nenozīmē atšķirtību no ģimenes, kā tas ir pie mums. Pie vecajiem cilvēkiem katru dienu atnāk vismaz viens ģimenes loceklis, kas atnes ēdienu un visu nepieciešamo. Tādējādi veco ļaužu mītnes ir sava veida piebūves, kādas būtu nepieciešamas, lai

varētu izvietot visu ģimeni. Pie tam vecvecāki joprojām tāpat skaitās ģimenes locekļi, kā tas būtu, ja viņi dzīvotu kaimiņos. Tātad vecu ļaužu mītnēm ne visur ir tādas funkcijas, kādas parasti ir pie mums.

Turpat Zairā ir arī pretējs piemērs: Rietumkasaju reģionā pastāv veco ļaužu un invalīdu problēma, kas saistīta ar tur dzīvojošās lubas cilts domāšanas veidu. Kā visi Zairas iedzīvotāji, arī lubas cilts locekļi tic buršanai. Tomēr atšķirībā no citām ciltīm viņi uzskata, ka burvis atnes nelaimi savai ģimenei. Tā kā buršanā visbiežāk tur aizdomās vecus un invalīdus, viņus izdzen no ģimenes. Rezultātā par viņiem jārūpējas sabiedrībai.

Kad pēc Otrā pasaules kara sociālais darbs un it īpaši sociālo darbinieku sagatavošana no Amerikas Savienotajām Valstīm izplatījās pa visu pasauli, neviens neapzinājās šī darba specifisko amerikānisko raksturu. Bija vajadzīgs diezgan ilgs laiks, lai saprastu, ka šajā darbā bez kopējām problēmām katrā valstī ir arī savas specifiskās. Tā, piemēram, ieviešot amerikāņu sociālā darba metodes Šveicē, tās tika stipri kritizētas, pie tam daļēji pamatoti. Individuālā sociālās palīdzības sistēma, pirms to pieņēma, tika vispirms pārstrādāta, piemērojot Šveices apstākļiem. Indijā vēl tagad Rietumos apmācītus sociālos darbiniekus var satikt tikai pilsētās, kur viņi nodarbojas ar jautājumiem, kas neveido priekšstatu par Indijā reāli esošajām sociālajām problēmām. Lauku apvidos var satikt sociālos darbiniekus — Gandijasekotājus, kam nav sociālās izglītības Rietumu izpratnē. Viņi darbojas sabiedrības attīstības jomā saskaņā ar Mahatma Gandija idejām, mācot cilvēkiem vienkāršus praktiskus amatus, kas tiem ļauj pašiem nedaudz paaugstināt savu dzīves līmeni. No zinātnes viedokļa indiešu sociālā darba skolas pasaulē ieņem augstu vietu, bet, vai mācību process tajās atbilst Indijas sociālajai īstenībai — šis jautājums paliek neatbildēts.

Fakts, ka sociālo darbinieku sagatavošana daudzās valstīs neatbilst turienes ekonomiskajiem un kultūras apstākļiem, daudzos gadījumos novedis pie tā, ka notiek atteikšanās no Rietumu sociālā darba pamatizpratnes ar mērķi veicināt vietējo sociālo darbu. Vai tas ir pareizi? Šveices sociālais darbinieks D. Lazans uzskata, ka sociālā darba principi tādā veidā, kā tie eksistē Rietumos, var pretendēt uz vispārēju izmantošanu. Tos tikai nepieciešams piemērot attiecīgajiem ekonomiskiem un kultūras apstākļiem. Tā, piemēram, nebūtu ieteicama Rietumu ģimenes modeļa

tieša pārņemšana Āzijas apstākļos. Sociālie darbinieki, kurus gatavo šajās zemēs, jāiemāca analizēt vispirms vietējās ģimenes struktūru un funkcijas, lai pēc tam varētu mainīt tos principus, kas tur reāli eksistē.

Ir vēl kāda sociālā darba starpkultūru problēma — saprašanās ar valodas palīdzību un bez tās. Kas attiecas uz pirmo, aprobežosimies tikai ar vienu piemēru — vārda “jā” nozīmi. Uz jautājumu: “Vai Jūs neko neredzat?” eiropietis atbildēs — “nē”, ja viņš tiešām neko neredz, vai — “tieši otrādi”, ja viņš kaut ko redz. Pavisam citādi reagē Austrumāzijas iedzīvotājs, šīnī gadījumā loģiskāk. Kad viņš saka “jā”, tas nozīmē — jā, es apstiprinu jautājumu, t. i., es neko neredzu. Ja viņš saka “nē”, tas nozīmē — es noliedzu jūsu jautājumu, t. i., es kaut ko redzu.

Vārdam “jā” dažādām tautām var būt pilnīgi citāda nozīme nekā piemums. Austrumāzijā “jā”, no vienas puses, ir kā apstiprinājums tam, ka sarunu biedra domas ir dzirdētas. Tam ir tāda pat nozīme kā frāzei lietišķajā sarakstē: “Apstiprinu, ka saņēmu jūsu vēstuli...”, kas nepavisam nenozīmē piekrišanu vēstules saturam. No otras puses, pieklājība neļauj sarunas biedram atbildēt “nē”. Tas, kurš atbild “nē”, zaudē pašcieņu. Uz jautājumu: “Vai jūs varat to izdarīt rīt?” aziāts atbildēs apstiprinoši, kaut arī zinās, ka tas nebūs iespējams. Šajā gadījumā, tāpat kā tirdzniecībā, viņš gaidīs turpmākos jautājumus, kas ļaus viņam, saglabājot pašcieņu, izteikt bažas, ka jāapsver vēl daži apstākļi. Ja eiropietis vai amerikānis uztvers šo “jā” Rietumu nozīmē, viņš patstāvīgi atradīsies frustrācijas stāvoklī.

Sociālā darba pārvērtēšana saistībā ar kultūras nosacījumiem ir tikai sākusies. Kaut arī materiālu netrūkst, tie nav pietiekami sistematizēti. Šo jautājumu kompleksa sistemātiska aplūkošana un izvērtēšana ir viens no starptautiskās sociālās zinātnes neatliekamiem uzdevumiem.

3. Sociālā darba saistība ar politiku un pārvaldi

Sociālais darbs tikai tad var veikt savu sociālpolitisko uzdevumu, ja tas atbilst konkrētas valsts politiskajai struktūrai. Tā kā sociālais darbs gan sabiedriskajās, gan personu attiecībās pārstāv pārvaldes sfēru, tam jāatbilst arī administratīvajām struktūrām. Tādēļ sociālais darbs praksē dažādās vietās var būt atšķirīgs atkarībā no tām politiskajām un administratīvajām struktūrām, kurās tas tiek veikts, kaut arī principi visur var tikt interpretēti pilnīgi vienādi.

Ilgu laiku intereses par sociālo darbu nebija bijušajās Eiropas

sociālistiskajās valstīs. To sekmēja arī tas, ka sociālo darbu mūsdienu izpratnē apšaubīja. Teorētiski sociālismā valsts rūpējās par visu pilsoņu vajadzību apmierināšanu, un rezultātā sociālais darbs nebija vajadzīgs, jo tās funkcijas, kas tirgus ekonomikas zemēs saistītas ar sociālo nodrošinājumu, valstīs ar plānveidīgo ekonomiku bieži tika veidotas un sauktās citādi un administratīvajā sistēmā tām bija cita vieta. Tagad, studējot sociālā darba teoriju un praksi, neraugoties uz atšķirīgajām ideoloģijām, praksē Austrumos bieži pieņem tādas pašas lēmumus kā Rietumos. Vienā no pētījumiem par Polijas sociālās nodrošināšanas sistēmu Polijas sociālā darba pētnieks A. Nokons sevišķi uzsvēra šo līdzību. Ungāru filmā "Adoptācija", ko demonstrēja pirms dažiem gadiem, pārsteidzošs bija tas, ka tajā parādīto bērnu namu un jaunatnes lietu pārvaldi varēja noturēt par tādu pašu iestādi kādā Rietumu valstī. Tādējādi sociālās labklājības sistēma atkarīga ne tikai no politiskās sistēmas, bet tai ir arī savi iekšējie likumi, kas ietekmē politiski administratīvās struktūras.

Citu problēmu izvirza P. Ballo. Pēc izcelsmes beļģis, viņš sniedza palīdzību sociālo darbinieku sagatavošanā Tunisijā. P. Ballo salīdzina Tunisijas sociālo darbinieku stāvokli ar savu kolēģu stāvokli Beļģijā. Tunisijā sociālie darbinieki pieder pie valsts darbinieku kategorijas, un tādēļ viņu pienākums ir būt lojāliem pret savu valdību un tās administrāciju. Beļģijas sociālie darbinieki, lai arī viņus algo valdība, nepieder pie valsts kalpotāju kategorijas. Šīs atšķirības svarīgā nozīme izpaužas tad, kad sociālā darba procesā (un tas ir gandrīz neizbēgami) tiek paustas domas vai izteikti pamudinājumi darbībai, kas runā pretī oficiālajai valsts politikai. Ja sociālais darbinieks, kam ir kalpotāja statuss, solidarizējas ar klientu, viņš pārkāpj kalpotāja statusu un var tikt sodīts. Savukārt, ja viņš solidarizējas ar valsti un varu un vērsas pret klientu, viņa sociālā darbinieka profesionālo pienākumu izpilde kļūst neiespējama. Šādai dilemmai sociālie darbinieki pakļauti arī Beļģijā, tomēr ne tik lielā mērā. Tādējādi administratīvā struktūra un sociālā darbinieka stāvoklis tajā var apgrūtināt vai atvieglot viņa profesionālo pienākumu izpildi.

Vēsturiski sociālās labklājības sistēma ir samērā vēlu radies veidojums. Ekonomika, kultūra, politika un pārvalde ir izšķirošie faktori, kas nosaka sociālās problēmas un risināšanas stratēģiju.

Lolita Vilka

Sociālās problēmas būtība

Lai pamatotu raksta tēmas aktualitāti, nepieciešams akcentēt dažus pamatargumentus, kas uzskatāmi paskaidrotu, kāpēc vajadzīgs tieši teorētisks ekskurss sociālo problēmu un to būtības noteikšanas jautājumā.

Šie argumenti saistīti ar diviem svarīgiem praktiskas dabas apsvērumiem:

- pirmkārt, ar sociālā darba un sociālās pedagoģijas profesionāla darbības lauka iezīmēšanu un jauno profesiju specifiskās nišas noteikšanu radniecisko profesiju (pedagoģija, psiholoģija, medicīna u. c.) kontekstā;
- otrkārt, skaidrība problēmu būtības noteikšanas jautājumā paver iespējami optimālu to risināšanas perspektīvu, t. i., formu un metožu izvēli.

Sociālais darbs un sociālā pedagoģija Latvijā sāk veidoties kā jauna profesionālās darbības sfēra, kā jauna profesija līdzās jau esošajām. Kāda ir tās būtība sabiedrībā? Kādi uzdevumi ir jāveic jaunajiem speciālistiem — sociālajiem darbiniekiem un sociālajiem pedagogiem? Vai Latvijas sabiedrība ir gatava sagaidīt un pieņemt šos jaunus speciālistus?

Pagaidām mums ir visai neskaidri priekšstati par šiem jautājumiem. Tomēr arī šajā neskaidrībā iezīmējas dažas kontūrlīnijas, kas norāda gan uz viedokļu dažādību, gan uz vēlmi nonākt pie jaunas profesijas būtības vienotas izpratnes.

Vieni sociālo darbu un sociālo pedagoģiju vairāk tuvina psiholoģijai, riskējot to identificēt ar psihoterapiju. Citi tajā saskata esošo sociālās palīdzības dienestu un institūciju pilnveidošanu reformatīvā ceļā ar jaunas paaudzes speciālistu — profesionāli izglītotu sociālo darbinieku — piesaistīšanu. Trešie meklē sevišķus pamatojumus, sociālajā darbā un sociālajā pedagoģijā saskatīdami īpašu misiju — praktiski īstenot sabiedrībā modernā laikmeta humānismu. Šādā skatījumā ievērojami paplašinās priekšstati par sociālo darbu. Turklāt iepriekš minētās izpratnes netiek izslēgtas, bet gan reprezentējas kā modernā laikmeta humānisma īstenošanas ceļi.

Šis raksts pārstāv tieši trešā viedokļa piekritēju pozīciju.

Tomēr, neatkarīgi no viedokļa, jebkurā gadījumā nepieciešams

noskaidrot šādu jautājumu: kā top "sociālais pasūtījums", respektīvi, tie sarežģītie sociālie uzdevumi kā problēmas, kas ierosinājušas jaunas profesijas veidošanos pirms aptuveni simt gadiem Anglijā, Amerikā, Dānijā, Zviedrijā, Šveicē u. c. valstīs, bet pēdējā laikā arī postkomunisma valstīs, tātad arī pie mums Latvijā.

Pats par sevi saprotams, ka šo problēmu būtības apzināšanās dod iespēju izstrādāt adekvātu to risināšanas metodi, formas, līdzekļus. Tātad vērā ņemams garants rezultatīvai intelektuālai darbībai šajā gadījumā (tāpat kā visur citur) ir pareizas metodoloģijas lietošana.

Šī raksta mērķis ir parādīt domu gaitu virzībā uz sociālo problēmu būtības nodrošināšanu. Tāpat priekšmets, uz kuru rakstā ir vērsta uzmanība, ir būtības noskaidrošana, savukārt objekts — sociālās problēmas.

Domājams, ka raksta tematikas tālākas risināšanas gaitā ir pilnīgi vietā vispirms norādīt uz dažiem hipotētiskiem pieņēmumiem jautājumā, ar ko sākt teorētisko atziņu ceļu.

Balstoties uz tīri empīriskiem vērojumiem, šķiet, ka sociālās problēmas sakņojas pretrunā starp dzīves vajadzībām un to materializēšanas iespējām konkrētās dzīves darbībās, kas kalpo par resursu pamatu. Novērojumi vedina domāt, ka sociālās problēmas ir grūti risināmi, sarežģīti uzdevumi kopdzīvē, ko aktualizē tādu dzīves stāvokļu eksistence, kuri pēc savas dabas ir pretrunā ar pašu kopdzīvi un degradē sistēmu.

Pats par sevi saprotams, ka ir jābūt arī kādam principam vai tādām fenomenam, kas nodrošina sistēmas integrāciju, t. i., atjaunošanās procesu. Tā tas notiek ar jebkuru pašorganizētu sistēmu, pie kādām piešķaitāma arī sabiedrība. Ir pamats domāt, ka sociālais darbs cieši saistās tieši ar sociālās integrācijas procesiem, un no tā izriet sociālā darbinieka specifiskais skatījums uz sabiedrību.

Plašā nozīmē arī ārsts, skolotājs, zinātnieks, politiķis, biznesmenis un ierindas strādnieks, kā arī mājsaimniece darbojas sabiedrības interesēs. Ikviens no viņiem, kopdams savu darbalauku, vairo sabiedrības garīgās un materiālās bagātības. Tas ir noteikts sabiedrisko vajadzību nodrošinājums ar noteiktas kvalitātes resursiem. Vajadzību apmierināšanā katrā konkrētā gadījumā šo resursu kvalitātes tiek aplūkotas pēc to lietderīguma. Resursu kvantitāte nepavisam nenozīmē, ka piedāvājums ir derīgs lietošanai. Parādās piedāvājumi bez lietošanas vērtības, ar ko var

izskaidrot deficītu, kas radies resursu sistēmā. Dažkārt resursu deficīts spēj izraisīt ļoti nopietnus dzīves stāvokļus, kam seko tikpat nopietnas sekas sociālu problēmu veidā. Uzskatāms piemērs mūsu valstī ir valodas stāvoklis. Īsā laikā ir paaugstinājusies angļu valodas lietošanas vērtība, un ar valodu likumu formāli līdz valsts valodas statusam ir paaugstināta latviešu valodas vērtība — formāli, bet nevis faktiski, vienlaikus pazeminot krievu valodas vērtību. Jebkurš var viegli iedomāties, ka šāds valodu stāvoklis atsaucas uz lielu daļu krievu valodā runājošiem iedzīvotājiem, it īpaši vidējās un vecākās paaudzes cilvēkiem, piemēram, darba tirgū. Tajā pašā laikā krievu valodas lietošanas vērtība sadzīvē ir pietiekami augsta, sevišķi biznesmeņu aprindās. Tādējādi reāli dzīvē var rasties visai nepatīkamas sociālas situācijas, dažkārt novedot cilvēku attiecības līdz cilvēka tiesību pārkāpumiem, kas kļūst par draudīgām sociālām parādībām. Sociālais darbinieks spēj ietekmēt šādas parādības, pateicoties īpašai sabiedrības izpratnei.

Jēdzienu “sabiedrība” sociālais darbinieks dzird, jūt un izrunā ar specifiskiem akcentiem. Sabiedrība sociālā darbinieka priekšstatos nav abstrakts lielums ārpus telpas un laika, bet gan dzīvības un dzīves intensitātē bagāta realitāte. Viņa iztēlē tā divējādojas vienlaikus objektīvajā un subjektīvajā realitātē, kur sociums vienā gadījumā ir sistēma, bet otrajā — darbība. Šādu aplūkojumu varētu apzīmēt par statistiski–dinamisku aplūkojumu. Sociālais darbinieks sabiedrības jēdzienā akcentē **biedrību**, **biedrošanos**, vienlaikus domājot par plaša spektra sociālo procesu mijattiecībām.

Sociālajam darbiniekam sabiedrība nav vienkārša indivīdu summa, bet gan kvalitatīvi organizēts kopums. To uzskatāmi var parādīt ar matemātiskas analogijas palīdzību:

$$\alpha + b + c = x \quad x = \sqrt{y} \quad x = 3\sqrt{z}$$

resp. $1 + 1 + 1 = 3$, kur trijnieks ir triju vieninieku summa un izsaka šo saskaitāmo kvantitatīvo pusi. Taču skaitlim trīs piemīt arī kvalitatīvā puse, kas izpaužas šādā izteiksmē: $3\sqrt{9}$ vai arī $3\sqrt{27}$ utt. Tātad trijniekam kā kvantitatīvam lielumam piemīt kvalitatīvi raksturojumi, kas dod iespēju caur trijnieku organizēt sistēmas 9 un 27.

Līdzīgā veidā sociālais darbinieks saprot arī kvalitatīvi organizētu indivīdu kopumu, kas nozīmē tādu kvalitāšu kopumu, kas dod pamatu

īpašai eksistences formai, pašorganizējošai sistēmai — sabiedrībai.

Sociālajam darbiniekam no viņa redzesleņķa ir pamats šo sistēmu apzīmēt ar jēdzienu — sociālā eksistence jeb kopdzīve, akcentējot dzīvi, respektīvi, darbību, kustību, attīstību.

Saprotams, ka tieši kopdzīves interesēs un vienlaikus par kopdzīves pamatu kalpo sabiedrībā izkoptās normas, noteikumi, likumi, materiālas un garīgas vērtības, dabiskie un cilvēku radītie dzīves resursi. Tas veido relatīvi stabili, relatīvi ilglaicīgu kopdzīves nodrošinājuma pamatu, kam piemīt zināms statiskums attiecībā pret sabiedrību, ja aplūkojam to no vajadzību viedokļa. Sociālais darbinieks aplūko vajadzību un resursu bilanci saistībā ar sabiedrības eksistenciālajiem stāvokļiem, jeb dzīves stāvokļiem, kuri pēc sava rakstura atgriezeniski dažādi ietekmē pašu kopdzīvi.

Sociālās vajadzības ir viens no sociālā darba teorijas pamatjēdzieniem. Arī praksē sociālais darbinieks galvenokārt palīdz sabiedrības locekļiem realizēt dažādas vajadzības.

Sociālais darbinieks labi izjūt vajadzību jēdziena dialektiku. Vienā gadījumā sociālās vajadzības nozīmē objektīvus sociālos jeb kopdzīves nosacījumus, ar kādiem īstenojas kopdzīve, t. i., vajadzības kā parametri.

Zviedru profesors Svedners sniedz šādas sociālo vajadzību kāpnis:

- 7) estētiskā pārdzīvojamā vajadzība;
- 6) zināšanu vajadzība;
- 5) pašrealizācijas vajadzība;
- 4) atzinības vajadzība;
- 3) vajadzība pēc noteiktas sociālās vides, grupas;
- 2) vajadzība pēc drošības;
- 1) eksistences vajadzības.

No otras puses vajadzības ir arī indivīda objektīvas vajadzības kā nosacījumi, kas dod iespēju indivīdam piemēroties noteiktas formas kopdzīvei.

Taču šajā vajadzību apstākļī pastāv kāds būtisks moments, proti, ka sociālās vajadzības indivīda līmenī iegūst subjektīvi vērtējošu — patikt, nepatikt, vēlēties, gribēt — nokrāsu un ir pretrunā ar vajadzībām, kurām piemīt vispārības interešu nokrāsa. Šeit veidojas pretruna starp divām vērtību sistēmām: indivīda un kopienas vērtību orientāciju.

Kļūst saprotams, ka sociālo vajadzību un resursu bilance tiek noskaidrota caur vērtību mēru.

Vērtību apstāklim ir principiāla loma kopdzīves organizācijā. Sīkāka un detalizētāka šī apstākļa analīze būtu atsevišķa raksta uzdevums. Šajā gadījumā tiek akcentēta vērtību orientācijas integrējošā loma. Caur vispārības vērtību sistēmu indivīds iekļaujas kopdzīves organizācijā, kļūst par konkrētas kopdzīves formas pilntiesīgu locekli. No otras puses, kritiski radošā ceļā indivīds no kopvērtības kristalizē personisko vērtību sistēmu, atlasot vērtības priekš sevis. Personiskā vērtību orientācija kļūst par personas dzīvi determinējošu apstākli. Kā maģiska formula šī determinante pārvērš cilvēka personisko dzīves gājumu individuālā, neatkārtojamā oriģinālā dzīves drāmā, kuras autors ir vērtības uzstādošā persona kā vērtību nesējs un vienlaikus dzīves drāmas galvenais varonis kā vērtība sevi. Viņš seko šīs drāmas objektīvajai loģikai, kas vada viņu cauri visdažādākajiem apstākļiem: pavērsieniem, samezglojumiem, ciešanām, zaudējumiem, ieguvumiem utt., bieži vien un visbiežāk neapjauzdams, ka pats ir šo peripetiju autors.

Personiska vērtību orientācija ir principiāls apstāklis, kas ne tikai integrē indivīdu kopienā, bet arī norobežo no kopienas un integrē dzīves telpu. Viņa dzīves iespējas ir tik lielas, cik lielas spēj piedāvāt šī dzīves telpa un personiskā prasme, gudriba to apdzīvot, bet ne vairāk. Šīs telpas parametri ir īpatnējā veidā, caur paša vērtību prizmu laužtas sociālās vajadzības. Tāpēc personas dzīve, ko varētu raksturot ar jēdzienu "dzīves veids", "dzīves stils", "dzīves prasme" u. c., spēj rezonēt kopdzīves sistēmā un veidot mijattiecības dažādos kopdzīves līmeņos kā apakšsistēmas.

Šo mijattiecību procesā kristalizējas "vērtības priekš mums", kas tajā pašā laikā ir šķirtne no vērtības "ne priekš mums" un "ne priekš manis". Taču šī šķirtne vērtību sistēmās nav tukšums. Ir reāla kopdzīves telpa, ko aizņem pavisam noteikti dzīves stāvokļi kā mijattiecību rezultāti un ko izdzīvo reāli cilvēki ar miesu un asinīm. Ir mīlestība, ir naidis, ir vardarbība. Ir pārticība, ir nabadzība, ir bezcerība. Ir slava un atzinība, un triumfs, bet... ir arī slimības, spēku izsīkums, ciešanas un nāve vientulībā... Tā varētu vēl turpināt, bet tie visi ir dzīves stāvokļi, kas noteiktā veidā ietekmē kopdzīves sistēmu un tiek vērtēti.

Dzīves stāvokļi norāda uz vērtību stāvokli kopdzīves sistēmas makrolīmenī. Tie, nesdami gan zaudējumus, gan ieguvumus, gan būdami neitrāli, rezonē visos sistēmas līmeņos un apakšsistēmās. Bet šo dzīves

stāvokļu materializētā izpausme ir reāla dzīves proza — mums ikvienam pazīstamas dzīves parādības: cilvēki veido ģimeni — ģimene šķiras; dzimst bērni — vecāki pamet bērnus; cilvēki biedrojas, draudzējas, cilvēki nogalina, izvaro, pazemo... Mums ir bailes, tās kļūst par dzīves stāvokli, nav drošības sajūtas. Bet drošības sajūta ir sociāla vajadzība kā kopdzīves nosacījums, turklāt eksistenciālas dabas nosacījums. Kur ņemt resursus? Kā iespējams gūt drošības sajūtu?

Dzīves parādības aktualizējas mūsos tikai šo parādību noteikta pietuvinājuma apstākļos, t. i., kamēr tās nav nonākušas mūsu redzeslokā, tās priekš mums pat neeksistē. Kad šīs parādības iznirst pie mūsu apziņas horizonta, mēs tās uztveram izteikti informatīvā veidā, un ar šo informāciju nodarbojas mūsu intelekts. Pavisam citādi ir tad, ja dzīves parādība kļūst par notikumu ar mums un priekš mums, te un tagad, tiešā jutekliskā tveramībā. Dzīves parādība kļūst par reālu apziņas piedzīvojumu, ar apziņu saprotot visu psihiski emocionāli intelektuālo kompleksiju. Šeit vietā atcerēties angļu filozofa sensuālista Dž. Loka tēzi par esamības apzināšanos: "Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu" — nekas nav prātā, kas nav bijis sajūtās.

Kad dzīves parādība kā notikums (vai notikumu ķēde) "ar mani" tiek pilnīgi apzināts un kļūst par pilnas apziņas saturu, un norāda uz zināmu "deficitu" sociālo vajadzību jomā, turklāt tādu "deficitu", kas apdraud manu kā noteiktas kvalitātes apakšsistēmas eksistenci kopdzīves sistēmā, ir nobriedusi situācija, kad subjekts vairāk vai mazāk precīzi definē, respektīvi, kvalificē problēmu. Ikdienas apziņas stāvokli tas izpaužas kā cilvēku personiskais dzīvesstāsts ar jautājumu: ko darīt tālāk? Manas iespējas ir tuvu robežai.

Indivīds apziņā skaidri sajūtis "kritienu" vai "kritiena iespējamību". Šo "kritiena" izjūtu izraisa viņa kvalitāšu nenovēršamā pazemināšanās, t. i., viņa vērtības pazemināšanās attiecīgajā sistēmā.

Piemēram, $x = \alpha + b + c$ pēc kvalitātes var funkcionēt y un z sistēmās kā \sqrt{y} un $3\sqrt{z}$ utt. Notikumi ar x ir iespaidojuši x kvalitāti ar mīnus (-) zīmi, un tagad viņa kvalitāte transformējas x-c, tāpēc viņš vairs nevar funkcionēt y un z sistēmās, bet "nokrīt" sistēmā Q. Ja "kritiena" inerce netiks pārvarēta un novirzīta x-c stabilizācijas virzienā, x-c nenovēršami zaudēs arī kvalitāti b un, kļūdamas par x-c-b, x kļūst identisks ar α . X ir α un viņa

funkcionētspēja ir sistēma Ω , nosacīti gals. ("Es esmu alfa un omega, pirmais un pēdējais, sākums un gals" — Jāņa atkl. gr., 22. nod., 13. pants. "Causa sui" — Spinozas filozofijas pamatprincips.)

Mūsu sabiedrības pašreizējā ikdienā līdzīgu "kritienu" piemērus var novērot ļoti bieži. Kāds man pazīstams profesors no mākslinieku aprindām, kuram ilgus gadus bija liela ietekme tajās, jau pirmajos Latvijas otrās neatkarības gados isā laikā piedzīvoja neatgriezenisku sociālo "kritienu" un, kad satīku viņu pēdējo reizi pirms aptuveni pusgada, viņa funkcionēšanas sistēma tuvojās omegai, respektīvi, ubaga stāvoklim, kas, protams, arī ir viena no kopdzīves stāvokļu parādībām.

Saprotams, ka kvalitāšu maiņa var notikt un notiek caur plus(+) zīmi, bet visbiežāk un parasti jauktā veidā, kas dod iespēju stabilizēt stāvokli. Tomēr, ja cilvēks ar pilnu apziņu ir piedzīvojis omegas stāvokli vai arī atradies tam ļoti tuvu, viņam reti kad izdodas atgūt kvalitāti x . Patiesībā pie šāda stāvokļa omega pārtop par alfu un kombinē jaunu kvalitāti vērtību korekcijas ceļā — x_2 , kuras dzīves iespējas būs attiecīgi sistēmās y_2 un z_2 .

Arī šādu piemēru sabiedrībā ir pietiekami daudz. Zinu kāda jauna cilvēka dzīves stāstu, kurš, būdams vēl pusaudzis, par smaga nozieguma izdarīšanu tika notiesāts uz 8 gadiem. Un viņš šo nolikto laiku arī godīgi "nosēdēja". Nu jau ir 5 gadi, kopš viņš dzīvo, izsakoties viņa vārdiem, "šajā pasaulē". Pa šo laiku viņam ar saviem spēkiem ir izdevies ne vien nesabojāt attiecības ar kārtības uzraudzītājiem, bet arī "iekarot" pienācīgu dzīves telpu un justies pasargātam no atkārtota sociālā kritiena.

Šajā gadījumā caur vērtību korekciju ir realizējies rehabilitācijas process pēc apcietinājuma perioda. Šis ir viens no retajiem gadījumiem, kad tas norisinājies ar pozitīvu rezultātu. Bet saprotamu iemeslu dēļ no kopvērtību stāvokļa mūsu sabiedrībā līdzīgi rezultāti ir gandrīz neiespējami, ja vien neatrodas cilvēki, kas speciāli ziedojas, lai atvieglinātu šiem sodītajiem atgriešanos sabiedrībā.

Abi iepriekš minētie piemēri ir individuāli gadījumi. Kopdzīves sistēmā tie var tikt apskatīti kā nejaušības ar lokālu rezonansi, kas sistēmai nenes būtiskus zaudējumus. Taču vienlaikus šie gadījumi pavisam skaidri norāda, ka pie noteiktiem dzīves stāvokļiem var tikt izprovocēti sociālie kritieni. Individīds, kas piedzīvojis šādu kritienu, patiesi pārdzīvo

reālas sāpes, ciešanas, zaudējumus un lūdž pēc palīdzības vai vismaz pēc pašlošanas. Kā tikt galā ar “kritiena” sekām, tā, protams, ir **individuāla problēma**. Tomēr nav jāaizmirst, ka sociālie “kritieni”, kā jebkuri kritieni, var būt vairāk vai mazāk liktenīgi.

Individuāla problēma, kā “mana problēma” **diskrētā veidā ietver sevī arī sociālu problēmu**, ja atskaites sistēma ir sociālas vajadzības.

Teiktā ilustrācijai šeit noder tāda spilgta parādība kā pusaudžu klaidonība. Sprotams, ka klaidonība ne visos un pat lielākajā daļā gadījumu nav saistīta ar mājvietas vai dzīvesmitekļa trūkumu. Tomēr kaut kādu apstākļu ietekmē pusaudzis klaiņo un nenāk mājās. Konkrētā individuālā gadījumā tā ir **vecāku problēma**, kā atgriezt pusaudzi mājas dzīvē. Galvenais šajā gadījumā kā problēma ir atgriezt cilvēku mājas dzīves veidam, jo mājas dzīves veids ir sociālās eksistences pirmais un nepieciešamais nosacījums un reizē arī vajadzība. Ja šis nosacījums netiek ievērots, visas pārējās sociālās vajadzības zaudē nozīmi. Klaidonība ir sociālās eksistences **robežstāvoklis**, no kura potenciāli ir apdraudēta konkrētas formas kopdzīve.

Sabiedrība to ir apzinājusies sen. Un pat vismagākajos vēstures brīžos — karu laikos — bijušas vietas, kur bezpajumtes cilvēki atraduši mājvietu, kaut arī vispieticīgākajam un skarbākajam, tomēr mājas dzīves veidam.

Šis piemērs tieši pierāda, ka individuālai problēmai piemīt sociālas problēmas raksturs izteikti eksistenciālā nozīmē. Atsevišķs gadījums, protams, norāda uz iespējamību, ka noteiktu apstākļu ietekmē tiek provocēti atkārtoti klaidonības gadījumi. Taču, kad atsevišķi gadījumi kļūst par **parādību** ar zināmu periodiskumu sociālajā telpā un laikā un pāriet dzīves **stāvoklī**, respektīvi, apakšsistēmas dzīves režīms ir klaiņošana, nav šaubu, ka klaidonība apdraud kopdzīvi pašos tās pamatos. Šajā stadijā problēma “atgriezt mājas dzīves veidam” tiek definēta ne tikai individuālā gadījumā, bet ir aktuāla un tiek definēta arī kopdzīves sistēmas mērogos, respektīvi, mikro un makro līmenī. Vienlaikus šai problēmai ir divas puses: vajadzība atgriezt cilvēku mājas dzīves veidam un **resursi** šīs vajadzības (resp., nosacījuma) izpildīšanai. Kam gan būtu jānodarbojas ar klaidoņu bariem? Ko viņiem var un ko nepieciešams piedāvāt, ja viņi apgalvo, ka māja kā mitekļis viņiem ir, bet negrasās tajā atgriezties, vēl mazāk — dzīvot.

Katrā atsevišķā gadījumā, protams, ir oriģināla, neatkārtojama, ar pilnu apziņu piedzīvota notikumu ķēde, kā rezultātā — klaidonības stāvoklī nonākuši daudzi pusaudži. Ko tādām pusaudzīm var atbildēt sociālais pedagogs, psihologs, psihoterapeits un pusaudžu kabineta ierēdņi? Visa didaktika nobāl šo pusaudžu argumenta priekšā: “Es neesmu vajadzīgs šai sabiedrībai,” ko patiesībā vajadzētu saprast tā: “Es neesmu vērtība šai sabiedrībai, šai kopdzīves formai.” Savā īsajā dzīves laikā viņi ir piedzīvojuši liktenīgu sociālo “kritienu”, no kura nedz vecāki, nedz tuvākā sabiedrība nav spējuši pasargāt un kura rezultātā cietusi viņu dvēsele un gars. Saprotams, ka pēc šāda “kritiena” pirmā palīdzība būtu tieši gara un dvēseles dziedināšana, kas arī būtu tiešs psihologa un psihoterapeita pienākums. Bet pēc izdziedināšanas jāturpinās vērtību korekcijas procesam, kur šī raksta autors redz sociālā darbinieka un sociālā pedagoga īsteno darba lauku. Pats par sevi saprotams, ka klaidonība ir sevišķi smags dzīves stāvoklis, kura teorētiska izskaidrošana vien nekad nevar atspoguļot tā patieso komplikētību reālajā dzīvē.

Sociālie “kritieni” (protams, arī sociālie pacēlumi) ar laiku ienes izmaiņas kopdzīves struktūrā, notiek elementu, t. i., dzīves stāvokļu pārgrupēšanās, kas nes līdzīgu kopdzīves sistēmas kvalitatīvas izmaiņas. Šo izmaiņu rezultātā sistēmas funkcionēšanas efektivitāte pazeminās. Tāču joprojām ir spēkā kopdzīves vērtību orientācija, kas ir formalizēta, t. i., fiksēta likumu, normu, noteikumu formā, kuru realizēšanai kalpo viss kopdzīves institūciju tīkls. Veidojas acīmredzama plaisa starp saturu un formu, starp dzīvi un tās organizācijas formu, kas tagad pārvēršas par konservatīvu, kopdzīvi ārdošu spēku. Varētu domāt: kas gan ir vēl vienkāršāk, kā mainīt likumus un normas, ja tās traucē dzīvot. Likumus un normas izstrādā paši cilvēki, un viņu varā ir arī tos mainīt. Tomēr tas nav tik vienkārši, jo tie nav tikai priekšraksti, bet arī vērtības. Ja saprotam, ka vērtību izstrādāšanas process ir mazāk racionāls aprēķins, bet vairāk iracionāls akts nekā pieņemts domāt, tad kļūst skaidrs, kāpēc sabiedrība kopumā un arī atsevišķi cilvēki tik mokoši grūti šķiras no veciem priekšrakstiem, kaut arī tie sen jau padarījuši dzīvi nepanesamu. Izskaidrojums ir vienkāršs: grūti ir šķirties no vērtībām, kaut arī ļoti vecām. Tāpēc nav brīnums, ka dzīvē nereti ir traģiski dzīves stāvokļi, kurus provocē aizspriedumainība. Vecāku vardarbība pret bērniem tam

ir spilgts piemērs, kam argumenti atrodami jau arhaiskās kultūras slānī un kas pārmantojas no paaudzes paaudzē, un pret ko atsevišķos gadījumos sabiedrība ir bezspēcīga.

Agri vai vēlū sabiedrība tomēr ir spiesta izdarīt izmaiņas kopvērtību stāvoklī. Vērtību maiņa ir sevišķi sāpīgs process, kas saistās arī ar vērtību orientieru zaudēšanu, meklēšanu un jaunu orientieru uzstādīšanu. Tas ir īsts sociāls satricinājums, kam piemērs ir mūsu pašu sabiedrība — Latvija neatkarības ceļā, kura rezultātā sociāla posta stāvoklī atrodas liela tautas daļa. Kopdzīves sistēmā sociālie “kritieni” ir pārtapuši par īstiem sociāliem nogrūvumiem, skarot veselas apakšsistēmas. Bezcerība, izmisums, bailes, neziņa, katastrofas izjūta, ko vēl vairāk pastiprina atrašanās īstēni kosmisku laikgriežu — tūkstošgades mijas priekšā, ir novedusi kopdzīvi sociālas katarses stāvoklī. Tagad tiek norautas maskas, meklēti vainīgie, rehabilitēti cietēji un padarīti par varoņiem. Kas bija pirmie, tagad kļūst pēdējie un otrādi... Grēku nožēlošana un grēku piedošana, un gaidas pēc “jauna apsoliņuma”... tas viss ir reāls, tiešā pārdzīvojumā dots pilnas apziņas piedzīvojums caur visu psihiski emocionāli intelektuālo kompleksiju. Un caur šo sociālās šķīstīšanās mistēriju dzimst jaunas kopvērtības, kuru noturību garantē tas, ka tās ir ieņemtas pilnas apziņas piedzīvojuma laikā.

Šādam sociālās katarses stāvoklim piemīt īpaši cildeni traģisks skaistums ar optimistisku akcentu. Izmisuma, baiļu, ciešanu pārdzīvojumi ir visspēcīgākie pārdzīvojumi, kas ierosina uz līdzjūtību un savīlņo tā, ka piedzimst cilvēkmīlestība uz cilvēka vērtības apziņas pamatiem.

Apziņā ir noticis piedzīvojums: caur juteklisku vērojumu, caur abstraktu domāšanu līdz slēdzienam: “Cilvēks ir vērtība.” Bet vērtības nezūd un nevar zust, tāpēc jau tās ir vērtības. Reālajā ikdienas dzīvē tiek ierosinātas apzinātas, mērķtiecīgas darbības kopdzīves integrācijas virzienā. Visiem, kas ir dzimuši kā cilvēki, ir jābūt vietai kopdzīves telpā, jo visi cilvēki neatkarīgi no dzimuma, vecuma, tautības, rases, ādas krāsas, reliģiskās pārliecības, individuālām īpatnībām utt. ir vērtības, kuru dēļ dažādās formās sāk attīstīties sociālais altruisms. Un tieši šajā sabiedrības attīstības stadijā piedzimst jauna profesija — sociālais darbinieks, kā tas ir noticis arī Latvijā. Jēdzienā “sociālais darbinieks” būtu akcentējams vārds “darbinieks”, kur līdzī skan tādas nokrāsas, kas izriet no vārda saknes darbināt, risināt. Tādā veidā, citiem vārdiem izsakoties, sociālais

darbinieks varētu būt skaidrots kā kopdzīves "darbinātājs", kur šī darbināšana notiek caur apzinātu, mērķtiecīgu sociālo altruismu kā cilvēka vērtības kopšanas un sargāšanas veidu.

Pēc raksta autore dzīlākās pārliecības tieši sociālais altruisms ir modernā laikmeta humānisma īstenošana, kas ir sociālā darba un sociālās pedagoģijas misija, kā tas bija aizrādīts šī raksta ievadā. Sociālais darbinieks patiesībā nodarbojas ar vienu fundamentālu jautājumu jeb sociālu metaproblēmu: kā dzīvot un kā sadzīvot? Un kāpēc dzīvot un sadzīvot? Sociālā darbinieka argumenti savukārt atrodami vērtību jautājumu pārzināšanā, un tie dod iespēju sociālajam darbiniekam vērtību korekcijas ceļā palīdzēt cilvēkam "apgūt" dzīves prasmes un koeksistēt kopdzīves sistēmā.

Saprotams, ka sociālas metaproblēmas uzstādīšana ir atslēga sociālu problēmu definēšanai, jo tās nav nekas cits kā šīs pašas metaproblēmas individualizēta izpausmes forma, respektīvi, saistībā ar konkrētiem dzīves stāvokļiem. Dzīves stāvokļi ir fiksējami, uzskaitāmi, pakļaujas analīzei, kas savukārt kalpo par materiālu sociālo problēmu tipu un veidu noteikšanai un to specifiskajai caur dzīves parādību jutekliski konkrētām izpausmes formām. Bet sociālu problēmu nosacīti "vieliska" izteiksme ir konkrēts dzīves notikums, kas dots konkrēta cilvēka (grupas) apziņas piedzīvojumā. Atbilstoši problēmas konkretizācijas līmeņiem, strukturējas arī sociālais darbs kā reāla darbība.

No visa iepriekš teiktā par sociālo problēmu būtību ir radies vēl kāds nozīmīgs secinājums: sociālās problēmas ir izteikti eksistenciālas problēmas. To telplaiciskās noteiksmes ir jēdzienā "dzīve". Laikā pārejošais — procesualitāte un neatgriezeniskums — ir šo problēmu dabas īpatnība, ar ko jārēķinās, izvēloties metodes, paņēmienus, līdzekļus to risināšanai.

Jā, laika noteiksmes varenības noslēpums ir pastāvējis un pastāv tā neatgriezeniskumā. Kas gājis zudībā laikā, tas nav atgūstams, un tāpēc jo lielāka ir zaudējuma izjūta, nožēla, pesimisms līdz pat bezcerībai un bezpalīdzībai. Šis nokrāsas pavada jebkuru sociālu problēmu.

Tomēr vērtību korigēšana, pārformēšana, jaunu vērtību orientieru uzstādīšana ir tāds arguments un alternatīva šī neatgriezeniskuma priekšā, ka tiek pasludināts sakramentāls spriedums caur šo pašu neatgriezeniskumu. Tas skan kā apžēlošana: "Nē, nav nokavēts! Nekad nav par vēlu sākt dzīvot! Es esmu alfa un omega, pirmais un pēdējais, sākums un gals."

Sociālās problēmas Latvijā

Pašreiz valstī notiek lielas pārmaiņas ekonomikā — plānveida tautsaimniecības vietā valstī tiek ieviesta tirgus ekonomika. Tā rezultātā ražošana strauji samazinās. Līdz 1990. gadam iekšzemes kopprodukta apjoms palielinājās un līdz ar to palielinājās iedzīvotāju dzīves līmenis. (Iekšzemes kopprodukts ir noteiktā laika periodā valsts iedzīvotāju ražoto preču un pakalpojumu kopējā vērtība naudas izteiksmē.) Sākot ar 1991. gadu, vērojams iekšzemes kopprodukta straujš kritums. Ja 1990. gadā vidēji uz vienu iedzīvotāju saražotais iekšzemes kopprodukts salīdzināmās cenās bija 1105 Ls, tad 1993. gadā — 567 Ls jeb par 49% mazāks. Iekšzemes kopprodukta apjoms vidēji uz vienu iedzīvotāju 1980. gadā bija lielāks (783 Ls) nekā 1993. gadā (I; 33. lpp.). Ražošanas apjomu sašaurināšanās, bezdarba pieaugums un inflācijas procesu norise Latvijā, it sevišķi no 1992. gada līdz 1995. gadam, novedusi pie iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanās.

Iedzīvotāju dzīves līmeni raksturo dzīves un darba apstākļi, darba sociālie un ekonomiskie nosacījumi, dažādu materiālo un garīgo labumu individuālā patērēšana. Dzīves līmenis izpaužas demogrāfiskos rādītājos (dzimstības, mirstības, jaundzimušo paredzamais mūža ilgums u. c.), morāles rādītājos, sabiedrības rūpēs par invalīdiem un veciem cilvēkiem.

Pazeminoties iedzīvotāju dzīves līmenim, saasinās dažādas sociālās parādības un procesi, kurus var grupēt šādi: 1) iedzīvotāju nodarbinātība un bezdarbs; 2) cenu pieaugums un materiālo labumu un pakalpojumu patēriņa samazināšanās; 3) demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās; 4) pilsonības problēmas; 5) iedzīvotāju morāles līmeņa pazemināšanās, noziedzības pieaugums; 6) vecu ļaužu sociālā nodrošināšana; 7) izglītības problēmas utt.

Augsta nodarbinātības līmeņa sasniegšana ir viens no valsts makroekonomiskās politikas galvenajiem mērķiem. Latvijas Republikā iedzīvotāju nodarbinātībā parādījušās vairākas negatīvas tendences: 1) samazinās nodarbināto skaits (no 1403 tūkst. civ. 1990. gadā līdz 1245 tūkst. civ. 1993. gadā); 2) samazinās nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā (līdz 40% 1994. gada sākumā); 3) samazinās

nodarbināto sieviešu īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā; 4) strauji samazinās nodarbināto skaits pensijas vecumā un to īpatsvars pensijas vecuma iedzīvotāju skaitā.

Pašreiz Latvijā ir nopietna ekonomiskā krīze. Kā zināms no pasaules prakses, tad viena no krīzes izpausmēm ir bezdarbs. Bezdarbs vienmēr bijis un paliek viena no asākajām sabiedrības problēmām. Bezdarba līmeņa paaugstināšanās rezultātā palielinās bezdarbnieku materiālie un morālie zaudējumi (pazeminās to dzīves līmenis, ilgstoša bezdarba gadījumā zūd kvalifikācija, nav drošības sajūtas par nākotni), cieš zaudējumus sabiedrība kopumā (mazākā apjomā tiek saražots iekšzemes kopprodukts, pieaug izdevumi bezdarbnieku sociālai palīdzībai), ilgstošs bezdarbs ir viens no galvenajiem iemesliem sociālās spriedzes pieaugumam, politiskai nestabilitātei, noziegumu pieaugumam u. c., bezdarba līmeņa paaugstināšanās periodos pieaug laulību šķiršanas, iedzīvotāju saslimstības u. c. rādītāji.

Tirgus ekonomikas apstākļos jebkura sabiedrība saskaras ar bezdarba problēmu, taču īpaši aktuāla tā kļūst sabiedrībā, kurā notiek pāreja no centralizētas, valdības kontrolētas ekonomikas uz brīvā tirgus attiecībām.

Tā kā valsts īpašuma konversijas rezultātā Latvijas ekonomikā iezīmējas krasas strukturālas izmaiņas un darba sfērā sāk dominēt tirgus attiecības, saasinās neatbilstība starp tautas saimniecības vajadzībām pēc darbaspēka ar konkrētu sagatavotības līmeni un tā piedāvājumu topošajā darbaspēka tirgū.

Līdz 1992. gadam Latvijā bezdarbs oficiāli nepastāvēja, jo nebija izstrādāta likumdošana. Tikai pēc likuma "Par nodarbinātību" pieņemšanas noteica bezdarbnieka statusu, tā tiesības un pienākumus. Kopš 1992. gada 25. februāra, kad pirmoreiz publicēja datus par bezdarbnieku skaitu, tas strauji pieaudzis, un 1995. gada sākumā valstī bija 84,0 tūkst. bezdarbnieku jeb 6,5% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, t. i., no nodarbinātajiem, kā arī nestrādājošajiem iedzīvotājiem darbaspējas vecumā, kuri ir bez darba, aktīvi to meklē un ir gatavi nekavējoties sākt strādāt. Ja bezdarbnieku skaits 1994. gadā nav īpaši palielinājies, tad ilgstošo bezdarbnieku skaits un, it sevišķi to īpatsvars kopējā bezdarbnieku skaitā, ir strauji pieaudzis. Jo augstāks ir šis īpatsvars, jo nopietnākas bezdarba problēmas pastāv valstī. Ilgstošie bezdarbnieki Latvijā ir cilvēki, kuriem

darba nav ilgāk kā 6 mēnešus. 1995. gada sākumā vairāk nekā sešus mēnešus darbu nevar atrast 35,8 tūkst. cilvēku jeb 42,6% no kopējā bezdarbnieku skaita (3; 10. lpp.). Ilgstošais bezdarbs un tā straujais pieaugums ir cieši saistīts ar ekonomikas lejupslīdi. Kā asa sociāla problēma izvirzās bezdarbnieku skaita samazināšanās, kuri saņem pabalstu. To skaitu ietekmē ilgstošo bezdarbnieku skaita pieaugums, kuri nesaņem pabalstu, kā arī bezdarbnieku skaits, par kuriem nav maksāts sociālais nodoklis. Pašreiz tikai apmēram puse no visiem bezdarbniekiem saņem pabalstu. Lai uzlabotu šo bezdarbnieku un viņu ģimenes locekļu materiālo stāvokli, likumā "Par nodarbinātību" 1994. gada sākumā tika veikti grozījumi un papildinājumi. Pašreiz bezdarbnieku pabalstu saņemšanas termiņu pie zināmiem nosacījumiem var pagarināt līdz 12 mēnešiem. Viens no nosacījumiem paredz, ka bezdarba līmenis attiecīgajā pašvaldības teritorijā 3 mēnešus pirms pašvaldības iesnieguma saņemšanas ir bijis augstāks par vidējo bezdarba līmeni valstī. Bezdarbs Latvijā visvairāk skāris Latgali. Bezdarba līmenis Latgales rajonos divas līdz četras reizes pārsniedz vidējo bezdarba līmeni valstī. Tātad vissarežģītākā situācija ir valsts austrumu rajonos un citos valsts nomaļu rajonos un mazpilsētās, kur ražošanas struktūra un iedzīvotāju dzīves apstākļi pazemina iedzīvotāju teritoriālo un nozaru mobilitāti. Uzskata, ka, lai uzlabotu situāciju valsts līmenī, Latgales rajoniem jāveido īpaša programma. Ja vidēji valstī bezdarba līmenis ir apmēram dabiskā bezdarba līmeņa robežās, vairākās republikas pilsētās un rajonos — zem dabiskā bezdarba līmeņa, tad Latgalē tas ir jau sasniedzis maksimāli pieļaujamo līmeni. Mūsdienų ekonomikā, kad pastāv augsts inflācijas līmenis, dabiskais bezdarba līmenis tiek raksturots kā maksimāli pieļaujama. Tas svārstās no 2 līdz 7% no kopējā darbaspēka skaita.

Bez tam Latvijas valstī pastāv "slēptais bezdarbs", kas ir neregistrētais bezdarbs. "Slēptais bezdarbs" izpaužas uzņēmumu piespiedu dikstāvēs, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumos un saīsinātā darba nedēļas, dienu un maiņu darbā, kas radies dažādu ekonomisko un finansiālo iemeslu dēļ. Ņemot vērā "slēpto bezdarbu", 1994. gada decembra sākumā valstī nestrādāja vairāk kā 7% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem (3; 11. lpp.).

Kā pozitīva parādība jāmin tā, ka jauniešu bezdarbam nav izteiktas

tendences pieaugt un bezdarbs jauniešus skāris daudz mazāk nekā sabiedrību kopumā. Pašreiz tikai neliela daļa no reģistrētajiem bezdarbniekiem vēlas apgūt profesiju vai pārkvalificēties. Šādu bezdarbnieku īpatsvars pakāpeniski palielinās, tomēr tas ir zems. Pēc autora domām, tas raksturo negatīvus uzskatus sabiedrībā — lai strādātu nav nepieciešama profesija un zināšanas. Lai stimulētu apgūt profesiju vai pārkvalificēties, izmainīta likumdošana. Grozījumi likumā “Par nodarbinātību” paredz, ka bezdarbnieks, kurš mācīsies pārkvalifikācijas kursos, papildus bezdarbnieka pabalstam saņems arī stipendiju 50% apmērā no saņemamā bezdarbnieku pabalsta. Bezdarba attīstības tempus nākotnē ietekmēs valsts īpašuma privatizācijas efektivitāte un daudzi citi faktori.

Pārejot uz tirgus ekonomiku, valstī notika strauja cenu līmeņa celšanās un iedzīvotāju materiālās labklājības pazemināšanās. 1993. gadā, salīdzinājumā ar 1990. gadu, patēriņa cenas bija palielinājušās 60 reizes. Stingras fiskālās un monetārās politikas rezultātā inflācijas tempi ir samazinājušies, tomēr tie ir vēl pietiekoši augsti. Salīdzinājumā ar iepriekšējā gada decembri 1993. gada decembrī — par 26,3 procentiem (3; 5. lpp.). Salīdzinot inflācijas līmeni ar mēneša vidējās darba samaksas un vidējās pensijas pieauguma tempiem, jāsecina, ka iedzīvotāju pirktspēja palielinās tikai nelielai iedzīvotāju daļai, piemēram, valsts pārvaldē un aizsardzībā strādājošiem, transportā un privātstruktūrās strādājošiem. Turpretim budžeta iestādēs nodarbinātajiem mēneša vidējā darba samaksa pieaug ievērojami lēnāk nekā inflācijas tempi valstī. Zemākā mēneša vidējā darba samaksa ir izglītības, veselības aizsardzības un sociālās aprūpes nozarēs. Ierobežotie valsts budžeta līdzekļi neļauj būtiski paaugstināt darba samaksu ārstiem, medmāsām, skolotājiem, augstskolu pasniedzējiem un kultūras darbiniekiem. Tātad valsts ekonomikas krīze visvairāk skar Latvijas inteliģenci. Enerģiskākie un uzņēmīgākie skolotāji, ārsti, medmāsu un pasniedzēji aiziet strādāt uz citām nozarēm, un līdz ar to pazeminās skolotāju, ārstu, pasniedzēju kvalitatīvais sastāvs, kas negatīvi ietekmē skolēnu mācīšanas un audzināšanas procesu skolā.

Latvijas Bankas un Finanšu ministrijas konsekventi realizētās iedzīvotāju naudas ieņēmumu ierobežošanas politikas rezultātā strādājošo mēneša vidējā darba samaksa tautsaimniecībā ir tikai nedaudz lielāka, bet daudzās nozarēs pat zemāka nekā iztikas minimums vienam strādājošam,

bet pensijas un pabalsti ir noslidējuši jau zem valdības noteiktā krīzes iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtības. Šo iedzīvotāju naudas ieņēmumi nespēj nodrošināt pašu minimālāko vajadzību (pārtikas, komunālo u. c. obligāto maksājumu) apmierināšanu. Ja 1990. gadā ienākumus, kas zemāki par pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtību, saņēma tikai 18%, 1991. gadā — 35% iedzīvotāju, tad 1992. g. IV ceturksnī tādu bija jau 83% no visiem iedzīvotājiem (4; 95. lpp.). Pašreiz situācija nav uzlabojusies, jo inflācijas tempi ir augstāki par pensiju, pabalstu un daudzās nozarēs nodarbināto mēneša darba samaksas pieauguma tempiem.

Uzskatāmu informāciju par iedzīvotāju dzīves līmeņa izmaiņām sniedz viņu izdevumu struktūra. Vispārzināma likumsakarība ir — jo vairāk naudas līdzekļu iedzīvotāji izlieto pārtikas preču un komunālo pakalpojumu apmaksai, jo zemāks ir valsts iedzīvotāju dzīves līmenis. Pēdējos gados iedzīvotāju patēriņa struktūrā ir notikušas negatīvas izmaiņas. Mājsaimniecību kopējos izdevumos strauji pieauguši izdevumi uztura produktiem, dzīvoklim un ar to saistītiem maksājumiem, ieskaitot kurināmo, transportam, sakariem. Pie tam ģimenēs ar zemiem ienākumiem šo izdevumu īpatsvars ir ievērojami lielāks (līdz 75%) nekā ģimenēs ar augstiem ienākumiem (līdz 47% no kopējiem naudas izdevumiem). Līdz ar to ģimenes ar zemiem un vidējiem ienākumiem savas vajadzības pēc atpūtas, izglītības, veselības aprūpes, apģērba un apaviem nevar apmierināt vai arī var apmierināt minimāli. Tāpēc autors uzskata, ka, salīdzinot mēneša vidējās darba samaksas pieauguma tempus ar inflācijas pieauguma tempiem un izdarot secinājumus par iedzīvotāju pirktspējas palielināšanos, nepieciešams uzsvērt, ka tas neattiecas uz visiem iedzīvotājiem. Ja pirktspēja palielinās, tad tikai nelielai iedzīvotāju grupai, jo zemāk atalgotajiem nodarbinātajiem, pensionāriem, invalīdiem dzīves līmenis pazeminās un pie tam sistemātiski, tāpēc ka cenas strauji pieaug pirmās nepieciešamības precēm un pakalpojumiem. Ģimeņu budžetu pētījumi liecina, ka 1994. gada 1. pusgadā, salīdzinājumā ar 1993. gada 1. pusgadu, samazinājies vairāku pārtikas produktu patēriņš, piemēram, gaļas un gaļas izstrādājumu patēriņš par 14%, piena un piena produktu — par 12%, maizes un labības produktu — par 5,6%, cukura un konditorejas izstrādājumu — par 2,4% u. c. Tajā pašā laikā palielinājies augu eļļas

patēriņš (par 61%), augļu un ogu (par 41%), zivju un zivju produkcijas, kartupeļu, margarīna un citu taukvielu patēriņš (5; 105. lpp.) Daudzās ģimenēs izdevumi pārsniedz ienākumus. Ģimeņu ar nesabalansētu budžetu īpatsvars visu apsekoto ģimeņu vidū ir liels. 1994. gada jūlijā veiktā ģimeņu sabiedriskās domas aptauja liecina, ka 58,9% respondentu tikko spēj sabalansēt savu budžetu, 9,9% — sākuši notērēt ietaupījumus, 12,6% — nonākuši parādos, tikai 12,2% aptaujāto apgalvoja, ka naudas viņiem pietiek un ir jau to iekrājuši (5; 103. lpp.). Īpaši grūta situācija ir vientuļajiem pensionāriem, invalīdiem, mātēm, kuras vienas audzina bērnus, un citiem maznodrošinātajiem.

Dzīves līmeņa pazemināšanās negatīvi ietekmē demogrāfiskos procesus Latvijā. Demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās, kas Latvijā iezīmējās astoņdesmito gadu beigās, strauji turpina progresēt. Visā pēckara periodā līdz 1989. gada beigām iedzīvotāju skaits pakāpeniski palielinājās, bet sākot ar 1990. gadu — tas samazinās. Pēdējos 4 gados iedzīvotāju skaits valstī samazinājies par 107,6 tūkstošiem jeb 4,0 procentiem. 1990. gadā iedzīvotāju skaits samazinājās tikai starpvalstu migrācijas rezultātā, bet, sākot ar 1991. gadu, tas samazinās ne tikai migrācijas, bet arī dabiskās kustības rezultātā. Pirmo reizi pēc 1946. gada republikā vairāk iedzīvotāju nomira nekā piedzima, t. i., dabiskais pieaugums bija minus 116 cilvēki, bet 1993. gadā — jau minus 12,4 tūkst. cilvēku (1; 59. lpp.). Minēto negatīvo parādību ietekmē notiek dzimstības samazināšanās un mirstības palielināšanās. Dzimstības samazināšanās rezultātā dzimstības summārais koeficients ir samazinājies no 2,01 bērna 1990. gadā līdz 1,51 bērnam 1993. gadā (1; 62. lpp.). Dzimstības summārais koeficients raksturo vidējo bērnu skaitu, kuri varētu piedzimt katrai sievietei viņas dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecuma grupā saglabātos aprēķina gada līmenī. Joprojām pieaug dzimušo bērnu īpatsvars reģistrētā laulībā nesastāvošām sievietēm (1993. gadā 23,0% no dzimušo bērnu skaita). Jāatzīmē, ka daudzās Eiropas valstīs — Austrijā, Dānijā, Somijā, Francijā, Norvēģijā, Zviedrijā, Lielbritānijā — ārpus laulības dzimušo bērnu īpatsvars ir pat lielāks nekā Latvijā (6; 106. lpp.).

Iedzīvotāju mirstība pakāpeniski palielinās, it sevišķi sākot ar 1986. gadu, kad uz 1000 iedzīvotājiem mira 12,0 cilvēki, bet 1993. gadā — jau 15,2 cilvēki (1; 59. lpp.). Mirušo skaits uz 1000 attiecīgā vecuma

iedzīvotājiem pieaudzis visās vecuma grupās, sākot ar 20—24 gadu vecuma grupu. Strauji pieaug pašnāvību un slepkavību skaits, it sevišķi vīriešiem. Zidaiņu mirstība, salīdzinājumā ar daudzām Eiropas valstīm, ir divas līdz trīs reizes augstāka, piemēram, vecumā līdz 1 gadam mirušo bērnu skaits uz 1000 dzimušajiem Latvijā 1993. gadā bija 15,9 bērni, bet Zviedrijā — 5,4 bērni, Norvēģijā — 5,8 bērni (7; 77. lpp.). Mirstības paaugstināšanās rezultātā jaundzimušo paredzamais mūža ilgums ir mazāks nekā 1979.—1980. gadā, kad tas vīriešiem bija 63,6 gadi un sievietēm — 73,9 gadi. Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums ir gadu skaits, kādu vidēji nodzīvotu attiecīgajā gadā dzimušie, ja viņu dzīves laikā mirstības līmenis katrā vecumā paliktu tāds, kāds tas bija dzimšanas gadā. 1993. gadā jaundzimušo paredzamais mūža ilgums straujāk ir samazinājies vīriešiem (61,6 gadi) nekā sievietēm (73,8 gadi). Mūsu valstī šis rādītājs ir viens no viszemākajiem Eiropā. Valsts iedzīvotāju skaits samazinās arī migrācijas rezultātā: no valsts uz citām valstīm izbrauc vairāk cilvēku nekā iebruc no citām valstīm. Cilvēki galvenokārt izbrauc uz Krieviju, Baltkrieviju, Ukrainu, ASV, Izraēlu un Vāciju. No valsts galvenokārt izbrauc darbaspējas vecuma cilvēki (1993. gadā 65% no izbraukušo skaita), tikai katrs desmitais cilvēks ir pensijas vecumā un katra ceturtdā emigrējošā persona ir bērns. Emigrējošo cilvēku izglītības līmenis ir augstāks nekā valsts iedzīvotājiem kopumā. Tas negatīvi ietekmē Latvijas iedzīvotāju vecumsastāvu un izglītības līmeni. Iedzīvotāju migrāciju būtiski ietekmē Krievijas armijas izvešana no valsts, Latvijas pilsonības ieguves iespējas, kā arī daudzi citi motīvi: bērni brauc pie vecākiem, uz mācībām, viens laulātais pie otra, dzīvokļa maiņa, dzīves vietas maiņa u. c. motīvi.

Sociālās parādības un procesi ir cieši saistīti ar sabiedrības un atsevišķu sociālo grupu tikumisko stāvokli, ar cilvēku savstarpējo palīdzību, humānismu, labdarības izpausmi, no vienas puses, un likumpārkāpumiem, noziegumiem un citām sociālām novirzēm, no otras puses. Ekonomikas lejupslīde negatīvi ietekmē sociālos un demogrāfiskos procesus sabiedrībā. Zinātne un prakse pierāda, ka, sašaurinoties ražošanai un pieaugot bezdarbam, palielinās šķirto laulību skaits, iedzīvotāju saslimstība, mirstība, pašnāvību skaits un samazinās dzimstība, kā arī palielinās izdarīto noziegumu skaits, iedzīvotāju saslimstība ar alkoholismu un narkomāniju.

Iedzīvotāju saslimstība ar alkoholismu un narkomāniju laika posmā

no 1990. gada nav būtiski izmainījusies. Kā vērtē zinātnieki un ārsti, kuri nodarbojas ar šo problēmu izpēti un saskaras ar šo cilvēku kontingentu, statistiskie dati nepilnīgi atspoguļo reālo situāciju, t. i., slimnieku skaits ir lielāks par to iedzīvotāju skaitu, kuri ir iestāžu uzskaitē ar diagnozi — alkoholisms un alkohola psihoze, narkomānija un toksikomānija. 1993. gada beigās ārstnieciski profilaktiskajās iestādēs uzskaitē bija 38 tūkst. alkoholiķu un narkomānu, ar pirmoreiz uzstādītu alkoholisma diagnozi bija reģistrēti 2770 slimnieki, ar narkomānijas — 97, ar toksikomānijas — 38 (1; 150. lpp.).

Alkoholisms un alkohola lietošana ir cieši saistīta ar dažādu noziegumu izdarīšanu un pašnāvību skaitu. Alkohola reibuma stāvoklī tiek pastrādāti 86% slepkavību un slepkavības mēģinājumu, 65% smagu miesas bojājumu nodarījumu un liels skaits likumpārkāpumu (8; 18. lpp.).

Analizējot sabiedrības sadzīves normu neievērošanu un likumpārkāpumus, atsevišķi jāapskata noziegumu statistikas un tiesu statistikas rādītāji, pie tam no šiem rādītājiem iegūstam atšķirīgus secinājumus. 1994. gadā, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, reģistrēto noziegumu skaits ir samazinājies, vēl straujāk samazinājies smago noziegumu skaits (slepkavības un slepkavības mēģinājumi, smagi miesas bojājumi, izvarošanas, laupīšanas u. c.). Arī citās Baltijas valstīs noziedzībai ir tendence samazināties. Līdz ar to rodas jautājums, kāpēc notikušas pozitīvas izmaiņas, ja ekonomiskā situācija valstī nav uzlabojusies, bezdarba līmenis pakāpeniski pieaug, lielam nodarbināto skaitam darba samaksa ir zemā līmenī. Vienīgais reālais izskaidrojums tam, ka reģistrēto noziegumu skaits samazinās, ir tas, ka strauji pieaug neregistrēto noziegumu skaits. Zemais atklāto noziegumu skaits, neticība policijai un tiesai sekmē to, ka cilvēki neziņo par izdarīto zādzību vai citu likumpārkāpumu. Vidēji valstī tiek atklāts tikai katrs ceturtais noziegums, un tas neveicina vēlēšanos pieteikt nelielas zādzības. No otras puses, noziedzība kļūst nežēlīgāka, organizētāka, noziedzība paliek jaunāka, tas ir, sabiedrībai bīstamus likumpārkāpumus izdara 10 un 11 gadu vecumā, kaut gan krimināllietu var ierosināt, ja jaunietis noziegumu izdarījis 14 gadu vecumā. Par nepilngadīgo izdarīto noziegumu bīstamību liecina noziegumu un to izdarījušo personu raksturojumi. Vairāk nekā 60 procentu noziegumu izdarīti, darbojoties grupā, un divas trešdaļas nepilngadīgo noziedznieku

nekur nestrādā un nemācās. Jo agrāk tiek izdarīts noziegums, jo pastāv lielākas iespējas, ka nākotnē šie cilvēki atkārtoti izdarīs noziegumus. Valstī pašreiz nedarbojas neviena sistēma, kas veiktu nepilngadīgo noziedznieku audzināšanu.

Ja reģistrēto noziegumu skaits samazinās, tad notiesāto personu skaits palielinās. Lielāko īpatsvaru notiesāto kopskaitā veido notiesātie par noziegumiem pret īpašumu (71,2%). Par 22,1%, salīdzinājumā ar 1992. gadu, pieaudzis notiesāto skaits par slepkavībām un par 35% — par laupīšanām. Nākotnē noziedzības līmenis strauji nesamazināsies, jo valsts sociālekonomiskā situācija uzlabojas ļoti lēni. Noziedzība ir cieši saistīta ar prostitūciju un ēnu ekonomiku. Ēnu ekonomika ir tā produkcijas vai pakalpojumu daļa, kas netiek uzrādīta oficiālajā statistikā. Pie ēnu ekonomikas izpausmēm jāmin kontrabanda, izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, kukuļņemšana, rekets, narkotiku ražošana un tirdzniecība, zagtu mantu tirdzniecība, prostitūcija u. c. Ēnu ekonomika pašreiz valsts budžetam un ekonomikai nodara lielus zaudējumus un sekmē kriminogēnās situācijas pasliktināšanos.

Kā jau iepriekš uzsvērts, arvien vairāk pusaudžu, kuri nemācās un nestrādā, iesaistās noziegumos. Pasliktinoties ģimeņu materiālajam stāvoklim, bērni un pusaudži iesaistās biznesā. Daļa no šiem pusaudžiem nopelna salīdzinoši daudz, un līdz ar to izglītības vērtība samazinās. Ne tikai laukos, bet arī pilsētās strauji pieaug to pusaudžu skaits, kuri nemācās un oficiāli nestrādā. Cilvēki bez profesijas un izglītības tirgus ekonomikas apstākļos visātrāk nokļūst bezdarbnieku statusā. Vecākiem, skolām un vietējām pašvaldībām vajadzētu uzņemties lielāku atbildību par bērnu izglītību un audzināšanu, izvirzot par mērķi, ka bērnam jāiemācās amats un jāiegūst vidējā izglītība. Ja problēma netiks risināta, tā radīs ļaunas sekas jau pēc dažiem gadiem.

Samazinoties dzimstībai un emigrējot galvenokārt bērniem un darbspējas vecuma iedzīvotājiem, valstī strauji palielinās pensijas vecuma iedzīvotāju īpatsvars un pensionāru skaits. 1994. gada sākumā gandrīz katrs ceturtais valsts iedzīvotājs (22,2%) bija vecāks par darbspējas vecumu. Līdz ar to valstī ir liels pensionāru skaits. Šo skaitu ietekmē arī dažādi nelaimes gadījumi, traumas, arodslimības u. c. saslimšanas gadījumi. Valstī bija 665,0 tūkst. pensionāru jeb 25,9% no kopējā iedzīvotāju

skaita. Invaliditātes pensijas saņem 15,7% no kopējā pensionāru skaita (1; 53. lpp.). Nelielās pensijas un pabalsti, medicīnas pakalpojumu un medikamentu cenu straujais pieaugums pasliktina pensionāru iespējas nopirkt ne tikai pārtikas preces, bet arī zāles un izmantot medicīnas pakalpojumus. Tas veicina mirstības pieaugumu valstī un lielas iedzīvotāju daļas dzīves līmeņa pazemināšanos. Tikai ekonomiskais uzplaukums valstī var uzlabot pensionāru, invalidu un citu maznodrošināto dzīves apstākļus.

Izmantotā literatūra:

1. LR Valsts statistikas komiteja. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1993*. — Rīga, 1994.
2. LR AP likums "Par nodarbinātību".
3. Latvijas statistika. *Latvijas tautsaimniecība Nr. 12/1994*. — Rīga, 1995.
4. LR Valsts statistikas komiteja. *Latvijas statistikas gadagrāmata 1992*. — Rīga, 1993.
5. LR Valsts statistikas komiteja. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens Nr. 9/1994*. — Rīga, 1994.
6. LR Valsts statistikas komiteja. *Latvijas statistikas ikmēneša biļetens Nr. 7/1994*. — Rīga, 1994.
7. LR Valsts statistikas komiteja. *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1993*. — Rīga, 1994.
8. LR Valsts statistikas komiteja. *Likumpārkāpumi un sabiedrībai nevēlamas parādības. Statistikas datu krājums*. — Rīga, 1993.

Inīta Pauloviča

Sociālās reformas un sociālo vērtību izmaiņas sabiedrībā

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā aktuāli kļuva jautājumi, kas bija saistīti ar iepriekšējās — 50 gadu pastāvējušās — sistēmas maiņu, bija jāmeklē jauni politisko, ekonomisko, kā arī sociālo un citu nācīgas un katra cilvēka eksistencei būtisko jautājumu risināšanas ceļi.

Īpaši tas skāra sociālo sfēru. Ekonomisko reformu rezultātā, kas bija saistītas ar pārkārtošanos no valsts plāna ekonomikas uz tirgus ekonomiku, strauji pazeminājās lielākās iedzīvotāju daļas dzīves līmenis. To izraisīja ražošanas samazināšanās, tai sekojošais bezdarbs, inflācija, iedzīvotāju pirktspējas krišanās. Īsā laikā lielākā daļa iedzīvotāju zaudēja savus ietaupījumus un daudziem radās problēmas veikt pašus nepieciešamākos maksājumus — iegādāties pārtiku, apģērbu, samaksāt par mājokli u. c. Šajā situācijā radās nepieciešamība pēc pasākumiem, kas aizsargātu cilvēkus no nonākšanas pilnīgā trūkumā.

Par sociālās drošības sistēmas reorganizācijas sākumu var uzskatīt 1991. gada janvāri, kad sāka darboties jaunais pensiju likums, tika mainīti ģimenes pabalstu principi, likvidējot pabalstus 4 bērnu ģimenēm un vientuļajām mātēm, tā vietā ieviešot pabalstus par katru bērnu. Ar 1992. gada janvāri sāka maksāt bezdarbnieku pabalstus, sāka veidoties sociālās palīdzības sistēma uz vietējo pašvaldību bāzes.

Toreiz noteiktie sociālās aizsardzības kritēriji paredzēja pilnīgu valsts atbildību un tika pieņemti tā laika politiskās situācijas ietekmē bez ekonomiskiem un demogrāfiskiem aprēķiniem no iespējamo ilgtermiņa izmaksu apjoma viedokļa. Pastāvot pašreizējai demogrāfiskajai un ekonomiskajai situācijai, turpinās pasliktināties pensionāru un citu mazaizsargāto cilvēku grupu stāvoklis, tāpēc nepieciešami jauni radikāli soļi reformu turpināšanā.

Uzsākot darbu pie sociālās drošības sistēmas reformām, par mērķi tika izvirzīta atbildības pārdale — no pilnīgas valsts atbildības uz katras personas atbildību par savu dzīvi, dzīves apstākļiem un ģimenes locekļu nodrošināšanu. Tas nozīmē, ka cilvēks vispirms ir jāuzlūko kā personība,

nevis kā valsts aprūpes objekts, kas pakļauts citu varai un gribai. Cilvēks jā māca balstīties uz saviem resursiem, jā rada iespējas attīstīt un izmantot tos, atzīstot katra izvēles brīvību, atbildību katram par sevi, citiem sabiedrības locekļiem un valsti.

Labklājības valsts tradicionāli tiek definēta kā valsts, kura uzņemas primāro lomu minimālo labklājības standartu nodrošināšanā visiem tās pilsoņiem. Galvenie "labklājības aspekti" ir — medicīniskā aprūpe, izglītība, mājoklis, ienākumu nodrošināšana vismaz minimuma līmenī un sociālo pakalpojumu pieejamība. Taču tas prasa lielus līdzekļus. Ja valsts neuzņemas visas šīs iepriekšminētās funkcijas politisku apsvērumu, līdzekļu trūkuma vai nepietiekamu infrastruktūru dēļ, tad šīs funkcijas ir jānodrošina, iesaistot alternatīvus (privātos, neformālos) resursus — ģimeni, baznīcu un labdarības organizācijas (1.).

Strādājot pie visaptverošām reformām, īpaši sociālajā sfērā, kas skar lielāko iedzīvotāju daļu, būtiski ir panākt visas tautas atbalstu izmaiņām. Potenciālas izmaiņas vienmēr rada bažas, pat bailes cilvēkos. Nedrošība par nākotni, nestabilitāte biedē daudzus, lai gan ne visus, taču tās padara dzīvi pilnu ar konfliktiem, sāpīgu. Tāpēc ir nepieciešams apzināties to, kas biedē cilvēkus, nepieciešamās izmaiņas sabiedriskajā apziņā un katra cilvēka vērtību sistēmā.

Dzīves pieredzi, vērtības, kas vēlāk izpaužas saskarsmē un konkrētā darbībā, cilvēks apgūst socializācijas procesā. Dzīves laikā iegūtā cilvēka attieksme un vērtības tieši ietekmē viņa tālāko līdzdalību demokratizācijas procesos, valsts politikas efektivitāti un plašu tautas iesaistīšanos politiskajā dzīvē.

Politiskā socializācija ir ceļš, kā cilvēki mācās politisko kultūru. Šī mācīšanās ir atšķirīga no formālās izglītības un prasmju iegūšanas, kas balstās uz skolotāja zināšanu nodošanu skolēniem vai studentiem. Politiskā socializācija ir pakāpeniskāks un netiešāks process, kas aptver politisko emociju un identitātes apzināšanos (kas ir mana tauta? mana reliģija? manas vērtības?), kā arī informācijas iegūšanas procesu. Tā notiek ar dažādu sociālo institūciju starpniecību — ģimenē, domu biedru grupā, darba vietā, protams, arī izglītības iestādēs. To ietekmē gan saskarsmes veids, gan tās saturs. Piemēram, bērns savu attieksmi pret politiku veido lielākoties pēc paša pieredzes: kas ir bijis viņa

autoritāte mājās un skolā, nevis pēc tā, kādai attieksmei vajadzētu būt, ievērojot vecāku vai skolotāju teikto.

Pastāv divas pieejas politiskās socializācijas perspektīvai — liberālā un radikālā. Galvenās atšķirības ir laikā un veidā.

Liberālā pieeja veidojas agrā bērnībā, kad noteicošā ietekme uz bērnu ir ģimenei. Kļūstot vecākam, bērnam tiek nodrošināta maksimāla informācijas pieejamība, kas veicina viņa uzskatu veidošanos. Socializācijas process ir neplānots, liberālais skats veidojas dažādas personīgās pieredzes rezultātā. Pieaugušajam tādējādi jau ir izveidojušies konceptuāla izpratne par notiekošajiem procesiem, balstoties uz informāciju. Dzīves laikā šī pieredze padziļinās un nedaudz izmainās, taču iegūtie uzskati parasti pašos pamatos nemainās.

Radikālajai pieejai pamatā ir sistemātisks darbs ar masu informācijas līdzekļu un izglītības sistēmas starpniecību, un noteicošais faktors ir pieaugušā cilvēka pieredze. Radikālā socializācijas interpretācija neatzīst tās nozīmību bērnībā.

Informācijas nodošanas process tiek virzīts no valdošajām grupām uz pakļautajām. Informācija parasti ir konservatīva, saskaņota ar pieņemto (akceptēto) valdošās grupas viedokli. Informācijas avotiem bieži vien nepieciešamas valsts vai valdošās grupas atļaujas informācijas izplatīšanai. Klasisks piemērs radikālajai politiskajai socializācijai ir bijušā PSRS.

Politiskās socializācijas rezultātā veidojas gan katra cilvēka personiskā, gan kopējā sabiedrības vērtību sistēma, kas ietekmē visas valsts attīstību visdažādākajās jomās.

Vērtības atspoguļo cilvēka ticību, kādai vajadzētu būt viņa dzīvei. Vispārīnnot, vērtības ir izplatītas idejas par to, kas ir labi, pareizi, vēlami (3.). Galvenās no tām ir iekļautas "Vispārējā cilvēka tiesību deklarācijā" — brīvība, vienlīdzība, pašnoteikšanās. Katras sabiedrības vērtību sistēma mainās līdz ar sabiedrības attīstību, izmaiņām valsts politiskajā un ekonomiskajā dzīvē.

Vērtības tiek uztvertas kā vispārīgas un abstraktas, kamēr tās nav pārveidojušās par sabiedriskajām (sociālajām) normām. Normas ir kā noteikumi vai vadlīnijas cilvēka uzvedībai. Piemēram, bijušās PSRS laikos it kā pastāvēja tiesības brīvi izteikt savu viedokli, taču tikai tad,

ja tas saskanēja ar valdošās partijas viedokli. Tikai pēc tam, kad tika pieņemts likums "Par masu informācijas līdzekļiem", Latvijā radās likumīgas tiesības izteikt un izplatīt atšķirīgus uzskatus. Mēs varam runāt par bērnu tiesību aizsardzību kā par vērtību, taču tam nav reāla seguma, ja nav pietiekamu resursu un iespēju šīs tiesības nodrošināt.

Izpratne par vērtību sistēmu kļūst īpaši nozīmīga, ja runājam par sociālo labklājību. Vienlīdzība, sociālā likumdošana, līdzjūtība, izvēles brīvība, sociālā kontrole, sociālie konflikti, līdzekļu pārdale — tie ir tikai daži piemēri, kas parāda ciešo saikni starp vērtībām un sociālo politiku. Protams, lielākoties sabiedriskās diskusijas par sociālo labklājību tiek balstītas uz emocijām un personīgo pārliecību, nevis uz loģiskiem argumentiem. Tomēr nevar noliegt vērtību nozīmību, konsekvenci un pretrunas, kas jāņem vērā, izstrādājot sociālās politikas principus, īpaši reformu laikā.

Lai izvērtētu turpmākās attīstības perspektīvas un apzinātos iespējamās grūtības, nepieciešams neliels atskats pagātnē.

Padomju sociālās nodrošināšanas sistēma balstījās uz vienlīdzības un kolektīvās atbildības principiem. Pamatā bija atvieglojumu un privilēģiju sistēma noteiktām iedzīvotāju grupām, kuras pārsvarā tika izraudzītas no politiskā viedokļa — Lielā Tēvijas kara dalībnieki un invalīdi, personālie pensionāri (partijas veterāni) u. c. Izpildinstitūcijas bieži vien nebija valsts iestādes, tās bija valstiski atbalstītas sabiedriskās organizācijas, piemēram, Sarkanais Krusts, arodbiedrības, darba kolektīvi. Lielākajai tautas daļai tika nodrošināts viduvējs (nebija iespēju salīdzināt), taču stabils dzīves līmenis. Regulējošs mehānisms bija priekšrocības noteiktu preču (pārtikas, rūpniecības) iegādē vispārējā deficīta apstākļos.

Uzsākot sociālās drošības sistēmas reformas pēc neatkarības atgūšanas, par pamatu tika izvirzīti 2 galvenie principi:

- 1) aizsargāt darba nespējīgās cilvēku grupas, ar likumu nosakot sociālās garantijas, kas novērstu nabadzību šo iedzīvotāju grupu vidū;
- 2) attīstīt un paplašināt no pašvaldību resursiem finansētu pakalpojumu un pabalstu sistēmu, kas ļautu uzlabot trūkumā un krīzes situācijā nonākušo personu dzīves apstākļus un dzīves kvalitāti, vienlaikus veicinot pašas personas atbildību par sevi un savu dzīvi.

Lai šos principus varētu realizēt, ir izstrādāta pensiju reformas koncepcija, kura paredz pāreju no pastāvošās paaudžu solidaritātes pensiju sistēmas uz jaukta tipa pensiju sistēmu, kurā būtu gan valsts garantētā pensiju daļa, gan iespējas fondētai uzkrājumu veidošanai, kā arī attīstības perspektīvas privātai brīvprātīgai apdrošināšanai. Grūtības paredzamas, nosakot pārejas kārtību no nefondētās uz fondēto apdrošināšanu. Cilvēki, kuri ir strādājuši un maksājuši nodokļus vai iemaksas nefondētajai shēmai pēc savas dzīves laikā pastāvējušiem "spēles noteikumiem", ir rēķinājušies ar to, ka valsts viņiem garantēs iemaksām atbilstošu pensiju apmēru no nākošās paaudzes strādājošo iemaksām vai nodokļiem. Ja tiek laužts paaudžu līgums, valstij jāuzņemas saistības nosegt šo parādu. Pārejas kārtībā paredzēts nodrošināt papildus ienākumus pensionētajiem un pirmspensijas vecuma strādājošajiem, kas nepiedalās jaunajā fondētajā sistēmā, tādējādi radot lielāku vienlīdzību starp dažādām paaudzēm. Vienlaikus pārejas kārtībai jārada stimuls vecāka gadagājuma strādājošiem iesaistīties jaunajā shēmā pēc brīvprātības principa.

Paralēli sociālās apdrošināšanas sistēmas reformai tiek attīstīta tāda sociālās palīdzības sistēma, kas spētu sniegt atbilstošu un savlaicīgu palīdzību krīzes situācijā nonākušām personām. Par pamatu tiek uzskatīta decentralizēta, uz pašvaldību bāzes izveidota sociālās palīdzības infrastruktūra, kas spētu nodrošināt iedzīvotājiem nepieciešamos sociālos pakalpojumus, piesaistot gan valsts, gan pašvaldības, gan pašu personu un biznesa struktūru līdzekļus. Tieši pašvaldības uz vietas vislabāk var pārzināt savu iedzīvotāju situāciju, kā arī izvērtēt nepieciešamāko un visatbilstošāko palīdzības veidu.

Sociālās palīdzības pakalpojumi tiek sniegti, individuāli izvērtējot katras personas materiālos un cita veida resursus, ievērojot īpašās vajadzības.

Realizējot iepriekš minētos reformas principus, nākas saskarties ar objektīvām grūtībām:

- 1) nav pietiekami attīstīta sociālā infrastruktūra, kas spētu nodrošināt visus nepieciešamos pakalpojumus;
- 2) nepietiekami līdzekļi gan valsts, gan pašvaldību budžetā;
- 3) liels iedzīvotāju skaits, kuriem nepieciešama palīdzība;

4) nepietiekams sociālo darbinieku profesionālās izglītības līmenis, kas ļautu par galveno padarīt darbu ar individu un viņa problēmām;

5) sabiedrības noraidošā attieksme pret individualizētu pieeju sociālo problēmu risināšanā;

6) nepietiekamā iedzīvotāju aktivitāte un atbalsts savu problēmu risināšanā.

Lai atrastu efektīgāko ceļu reformu turpināšanā, nepieciešams atgriezties pie sabiedrības vērtību sistēmas un potenciālajām izmaiņām tajā.

1994. gada 12. septembra "Deklarācijā par valdības iecerēto darbu" nodaļā par sociālo politiku par mērķi tika izvirzīts plašs sabiedrības informēšanas un izskaidrošanas darbs par sociālo reformu būtību un grūtībām, lai iegūtu atbalstu lielākajā iedzīvotāju daļā, tādā veidā panākot katra sabiedrības locekļa aktivizēšanu un līdzdalību savu ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā. Līdz ar to tika uzsākta aktīva valsts pārvaldes institūciju darbība, kas vērsta uz sabiedrības attieksmes un orientācijas maiņu jautājumos, kas skar iedzīvotāju sociālo drošību. Tāpēc nepieciešams izvērt, kuras vērtības, kas atzītas par būtiskām brīvā demokrātiskā sabiedrībā, būtu jāaktualizē mūsu apstākļos.

Kā pamatvērtības brīvā sabiedrībā tiek atzītas — pašpaļāvība, individuālisms un izvēles brīvība. Tas nenozīmē katra sabiedrības locekļa norobežošanos no pārējās sabiedrības, bet liek uzsvāru uz katra cilvēka spēku un pienākumu, izmantojot paša spējas, prasmes un vēlēšanos, darīt to, kas vislabākajā veidā varētu palīdzēt uzlabot viņa paša un ģimenes dzīvi, kā arī dot savu ieguldījumu visas sabiedrības attīstībā.

Cieši saistītas ar pašpaļāvību, individuālismu un izvēles brīvību ir tādas vērtības kā efektivitāte, produktivitāte un konkurence.

Adams Smits un viņa sekotāji izstrādāja universāli pielietojamu formulu:

$$\text{PEĻŅA} = \text{IEGULDĪJUMS} - \text{IZMAKSAS}$$

Šai formulai bija liela nozīme Amerikas privātbiznesa attīstībā, un tā atspoguļoja pieprasījuma un piedāvājuma pamatnozīmi ekonomikas teorijā. Paplašinot formulas pielietojuma iespējas, A. Smits nonāca pie

atzinuma, ka persona, palīdzot pati sev, cilvēcisko attiecību procesā palīdz visai sabiedrībai. Cilvēki, darbodamies paši savu interešu labā, kalpo visas sabiedrības interesēm. Precīza izpratne par peļņas dabu, ieguldījumu un izmaksām, tāpat kā precīza šo zināšanu pielietošana veido efektīvāku, konkurētspējīgāku un gala rezultātā produktīvāku pieeju visām cilvēku savstarpējo attiecību un saskarsmes formām.

Efektivitāte veicina kārtību, rūpes, savaldību un atbildību, kā arī aizsargā pret pārmērībām. Produktivitāte uzlabo pašnovērtējumu, apmierinātību, drošību, saskaņu un prestižu. Konkurence atklāj tādas personas iespējas, kas neparādītos citos apstākļos. Cīņas aizrautība ir pat svarīgāka nekā rezultāts, brīvība sacensties nozīmē iespējas izvirzīties un saņemt maksimālo samaksu par padarīto.

Paralēli šīm tradicionālajām vērtībām ir vērtības, kas nodrošina ciešāku cilvēku saskarsmi un savstarpēju atbalstu. Tās ir līdzjūtība, palīdzība un vienlīdzīgas iespējas. Līdzjūtība ļauj saprast otra sāpi un grūtības, tā neļauj paiet garām dzīves pabērniem un liek mums darboties to labā, tā var izpausties gan ar reliģisko organizāciju vai profesionālās palīdzības starpniecību, vai vienkārši labās kaimiņu attiecībās.

Palīdzība ir līdzjūtība darbībā. Palīdzības mērķis ir piedāvāt nepieciešamo atbalstu tiem, kas paši objektīvu grūtību dēļ nespēj sev palīdzēt. Palīdzību var sniegt gan labdarības institūcijas, gan personas individuāli, taču arvien vairāk palīdzības funkcijas uzņemas valsts. Palīdzība tās plašākajā izpratnē ir visaptverošs pasākumu komplekss, kas veicina cilvēku dzīves apstākļu uzlabošanu, ietekmē sociālās izmaiņas un veido institūcijas, kas var sniegt visdažādāko palīdzību gan valsts sociālās politikas, gan labdarības ievaros.

Palīdzība kā vērtība ir cieši saistīta ar vienlīdzīgām iespējām. Taču tas nenozīmē visiem vienādu dzīves apstākļu nodrošināšanu (katram pēc vajadzībām), bet gan tādu iespēju radīšanu, kur katrs, izmantojot savas spējas, prasmes un piepūli, var radīt sev nepieciešamos apstākļus dzīves nodrošināšanai.

Neskatoties uz to, ka tradicionāli pašpaļāvība un individuālisms brīvā sabiedrībā ir vienas no pamatvērtībām, cilvēks dzīvo sabiedrībā. Tas nosaka nepieciešamību pēc viedokļu dažādības un to saskaņošanas. Demokrātiskā sabiedrībā līdztekus brīvai izvēlei ļoti nozīmīga vērtība ir

līdzdalība, kas balstīta uz brīvprātības principiem. Viedokļu dažādība, kas tiek realizēta ar līdzdalības principu, nodrošina dažādu interešu grupu aizstāvību un veicina kontroli un līdzsvaru varas sadalē.

Ja ir panākta dažādu grupu plaša līdzdalība lēmumu pieņemšanā, tad vismaz ir iespēja tām iegūt atbilstošu (taisnīgu) daļu no panāktā rezultāta. Tāpēc palielinās dažādu grupu prasība pēc sabiedriskās apvienošanās, cilvēki jūtas ierobežoti sociālā, politiskā un ekonomiskā dzīvē; viņi tic, ka lielāka līdzdalība var veicināt viņu spējas palielināt taisnīgumu un radīt vienlīdzīgas iespējas.

Izvērtējot brīvās sabiedrības vērtību sistēmu, jāatzīmē, ka mūsu sabiedrības vērtību sistēma būtiski atšķiras. Liela daļa sabiedrības cer uz palīdzību un iejaukšanos no ārpuses (valsts, humānā palīdzība), bet vēl nav gatavi darboties paši savā labā. Jāteic gan, ka arī pašreizējā valsts pārvaldes sistēma un likumdošana vēl nenodrošina maksimālās iespējas cilvēku aktivitātes veicināšanai un savu spēju un resursu racionālai izmantošanai.

Sabiedrības vērtību sistēmas maiņa ir ilgs un darbietilpīgs process, kurā jābūt iesaistītiem gan likumdevējiem, gan valsts un pašvaldību pārvaldes darbiniekiem, masu informācijas līdzekļiem un, protams, plašām sabiedrības grupām.

Viens no veidiem, kā varētu uzsākt sabiedrības vērtību sistēmas maiņu, ir sociālā darba speciālistu plaša iesaistīšana šajos procesos. Pirmkārt, pēc sociālās palīdzības galvenokārt griežas cilvēki, kas jūtas vāji un neaizsargāti, kas nespēj izmantot savus resursus savā labā. Otrkārt, sociālais darbinieks ir profesionālis, kuram jāpārziņ ne tikai sabiedrības sociālās problēmas un to risināšanas ceļi, bet arī jāprot strādāt ar cilvēkiem, iedrošinot viņus un atklājot pašu resursus un to izmantošanas iespējas. Treškārt, sociālais darbinieks, apzinot cilvēku individuālās problēmas, var piedāvāt iespējamus risinājumus gan pašvaldību, gan valsts mērogā.

Sociālais darbs kā profesija ir plaši izplatīts demokrātiskajās valstīs, tam ir noteiktas tradīcijas un darba formas. Tāpat ir pieņemtas sociālā darba vērtības, kas ir šīs profesijas pamatā.

D. Hepvorts un Dž. Larsens — ASV sociālie darbinieki — raksturojuši šādas konceptuālās sociālā darba pamatvērtības:

1. Cilvēkiem jānodrošina to resursu pieejamība, kas nepieciešami viņu dzīves izmaiņās un grūtībās, kā arī jārada iespējas realizēt viņu potenciālu dzīves laikā.

2. Katra persona ir unikāla un tai piemīt vērtība, tāpēc savstarpējās attiecībās ar cilvēkiem, izmantojot un rīkojoties ar viņu resursiem, jāievēro viņu cieņa un individualitāte.

3. Katram cilvēkam ir tiesības uz brīvību, ciktāl tā neierobežo citu tiesības, tāpēc darbā ar cilvēkiem, meklējot un izmantojot nepieciešamos resursus, jānodrošina viņu neatkarība un pašnoteikšanās.

4. Realizējot iepriekš minētās vērtības, jābūt individuālās personas un sabiedrības savstarpējai atbildībai. Sabiedrībai jāveicina apstākļi un jānodrošina iespējas pilsoņiem piedalīties demokratizācijas procesā. Pilsoņiem jāpilda viņu pienākumi pret sabiedrību ar aktīvu līdzdalību demokratizācijas procesā.

Tāpat sociālā darba pamatā ir katras personas neatņemama vērtība un cieņa, klienta pašnoteikšanās un konfidencialitāte.

Cilvēki sociālo sistēmu vērtē pēc tās uzbūves un tās darbības rezultātiem — cik efektīvi sistēma var atrisināt sociālās problēmas. Lai veicinātu brīvās (liberālās) sabiedrības vērtību sistēmu atzīšanu un pieņemšanu, nepieciešams sociālās labklājības institūciju darbību orientēt uz rehabilitācijas principiem, aktīvi iesaistot decentralizētās struktūras:

1) palīdzības orientācija uz klienta īpašām vajadzībām;

2) palīdzībai jābūt ierobežotai laikā un tā sniedzama neatliekamajos gadījumos;

3) jāpalielina plānošanas nozīme sociālajā sfērā;

4) nepieciešama stingra atskaite par izlietotajiem finansu līdzekļiem.

Nobeigumā vēlētos apkopot, kādi konkrēti pasākumi būtu veicami, lai sociālās reformas mūsu valstī būtu efektīvas, pamatotas un iegūtu visas tautas atbalstu.

Pirmkārt, valstī jāpanāk ekonomiskā stabilitāte. Tas nozīmē, ka jābūt saskaņotiem iedzīvotāju ienākumiem ar izdzīvošanai nepieciešamo līdzekļu minimumu. Šajos procesos vēlams aktīvi iesaistīt pašus cilvēkus, nodrošinot maksimālās iespējas ekonomiskajai (biznesa) izglītībai un radot pieeju kredītresursiem. Nepieciešams stabilizēt tādu nodokļu

sistēmu, kas ļautu uzņēmējiem, arī maksājot nodokļus, gūt peļņu. Lielākā tautas daļa šobrīd ir orientēta tikai uz izdzīvošanu. To pierāda arī dažādās sabiedriskās aktivitātes. Pieaugot ekonomiski aktīvo iedzīvotāju labklājībai, pieaugs arī to cilvēku labklājība, kas atkarīgi no valsts rīcībā esošajiem līdzekļiem.

Otrkārt, būtiska nozīme ir plaši pieejamai un objektīvai informācijai par valsti un sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Sabiedrības informēšana ir viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem, lai novērstu cilvēku bailes par izmaiņām un viņu noraidīto attieksmi pret tām. Informācija nepieciešama ne tikai par reformas mērķiem un sagaidāmajiem rezultātiem, bet arī par pašu procesu, tā realizācijas grūtībām. Sniedzot informāciju, būtiski ir iegūt atgriezenisko saiti — informāciju par to, kā cilvēki jūtas, ko viņi domā, par ko ir pārliecināti, no kā baidās. Nozīmīgs ir arī informācijas izplatīšanas veids, tas var būt gan formāls, gan neformāls — ar masu informācijas līdzekļu starpniecību, aktīvu reklāmakciju veidā, organizējot tikšanās un diskusijas. Jāpievērš uzmanība to speciālistu izglītošanai un informēšanai, kas tieši strādā ar cilvēkiem, kuriem viņi uzticas, pie kuriem griežas pēc palīdzības — sociālie darbinieki, ārsti, medmāsu u. c.

Treškārt, svarīga ir sociālās drošības sistēmas stabilitāte un pastāvība, tas ir pamats cilvēku uzticībai un atbalstam:

1. Sociālā labklājība jāuzlūko kā pastāvīga un stabila valsts dzīves daļa.
2. Sociālā drošība jāuztver kā visaptveroša struktūra, kas kalpo visiem sabiedrības locekļiem, ne tikai palīdzības programmas nabadzīgiem vai īpaši pabalsti atsevišķām iedzīvotāju grupām.
3. Jāveicina cilvēku pašnoteikšanās un atbildības uzņemšanās par sevi.
4. Sociālo problēmu risināšanā jāizmanto kā sistēmas rekonstrukcijas (pārbūves), tā rehabilitācijas pieeja, par izmaiņu objektiem uzlūkojot ne tikai klientu, bet arī sistēmu kopumā.
5. Lai gan uzsvars šobrīd tiek likts uz decentralizāciju un pašvaldību autonomiju, liela nozīme ir sociālās labklājības sistēmas koordinācijai un zināmai centralizācijai valsts līmenī.

Izmantotā literatūra:

1. Hague R., Harrop M., Breslin S. *Comparative Government and Politics, An Introduction*, 3ed ed. — Macmillian, 1992. — 504 p.

2. Guy Peters B. *The Politics of Bureaucracy*, 3ed ed. Longman Inc., 1989. — 303 p.

3. Haynes K. S., Holmes K. A. *Invitation to Social Work*, Longman, 1994. — 441 p.

4. Miringoff M. L., Opdycke S. *American Social Welfare Policy, Reassessment and reform*. — Prentice-Hall, 1986. — 169 p.

5. Weiner M. E. *Human Services Management, Analysis and applications*. — Wadsworth, Inc., 1990. — 497 p.

6. Compton B. R., Galaway B. *Social Work Process*, 4th ed. — Wadsworth, 1989. — 773 p.

7. *Cilvēka tiesības. Starptautisko dokumentu krājums*. — Rīga: Zvaigzne, 1992. — 190 lpp.

8. *Deklarācija par valdības iecerēto darbību, 1994. gada 12. septembra redakcijā*// *Diena*. — 1994. — 21. sept.

Aina Vilciņa

Sociālā pedagoga funkcijas, loma un vieta izglītības iestādēs

Izglītības sistēmas mērķis ir nodrošināt personai reālas iespējas kļūt par garīgi un fiziski attīstītu, brīvu un radošu kultūras cilvēku.¹ Tas nozīmē, ka izglītības iestādē palīdz cilvēkam attīstīties kvalitatīvi, sasaistot vērtības, normas un zināšanas. Šiem mērķiem jāpievieno prasība par izglītības obligātumu. Latvijas Republikā obligāta ir vispārējā pamatzglītība.

Sociālā pedagoga specifisks uzdevums izglītības iestādē ir palīdzēt topošam cilvēkam maksimāli sasniegt izglītības mērķus un attīstīt sevi par sabiedrībā dzīvotspējīgu cilvēku. Sociālā pedagoga funkcijas, loma un vieta izglītības sistēmā atšķiras no pedagoga funkcijām, lomas un vietas, pat neskatoties uz to, ka iespējami vienādi mērķi, piem., attiecībā uz bērnu ar deviantu uzvedību mācību iestādēs.

Pedagoga pamatuzdevums ir mācīt un radīt priekšnoteikumus mācīšanās procesam. Viņš galvenokārt iepazīst bērnu kā skolēnu mācību darba laikā, pie tam vienā priekšmetā. Skolēnam ar skolotāju ir noteiktas lomas, un skolēns ir zināmā atkarībā no pedagoga. Ja mācību procesā nerodas problēmas, tad sociālā pedagoga palīdzība nav nepieciešama. Sociālā pedagoga palīdzība nepieciešama tad, ja bērnam ir radušās problēmas mācīšanās procesā vai arī uzvedībā. Sociālais pedagogs nedrīkst skatīties uz bērnu tikai kā uz skolēnu, viņam jāredz cilvēks kā kopvesels, kuram ir dažādas lomas, kurš atrodas dažādās attiecību sistēmās un pakļauts makro un mikrovides ietekmēm.

Uzskatot sociālo pedagogu par sociālā darba speciālistu, viena no pieejām tā funkcijām ir E. Holostova dotā:

- * diagnosticējošā — pēta bērna, ģimenes, cilvēku grupu problēmu cēloņus;
- * prognozējošā — prognozē procesu norisi ģimenē, cilvēku grupās, izglītības iestādēs, sabiedrībā;
- * tiesību aizsargājošā — izmanto likumus un tiesiskos aktus, lai aizsargātu bērnu, ģimeni un izglītības sistēmā strādājošos;
- * organizatoriskā — organizē sociālos dienestus, kā arī darbību ar

- * profilaktiskā — cilvēku grupām un institūcijām; izmanto dažādus dienestus (juridiskos, psiholoģiskos, medicīniskos, pedagoģiskos), lai brīdinātu un novērstu negatīvas parādības. Šī funkcija ietver arī pret darbību pret apkārtējās vides ietekmēm;
- * sociāli medicīniskā — veselības profilakse, jauniešu sagatavošana ģimenes dzīvei;
- * psiholoģiskā — palīdz sociālās adaptācijas procesā, sociālajā rehabilitācijā;
- * sociālās palīdzības — palīdz cilvēkiem sadzīvē;
- * komunikatīvā — veido kontaktus ar klientiem, kā arī citiem cilvēkiem.

Autore izdala arī sociāli pedagoģisko funkciju. Uzskatu, ka sociālā pedagoga darbībā šī funkcija ir integratīva, kura nodrošina visu pārējo funkciju mijiedarbību.

Sociālā pedagoga funkcijas ir atkarīgas no tā, kāda līmeņa izglītības iestādē viņš strādā. Strādājot pilsētas vai rajona līmeņa iestādē, piemēram, skolu valdē, galvenās funkcijas ir: prognozējošā, diagnosticējošā, tiesību aizsargājošā, profilaktiskā. Strādājot bērnu iestādē, nozīmīga ir tiesību aizsargājošā, psiholoģiskā, komunikatīvā funkcija. Sociālā pedagoga darbībā nevar izdalīt atsevišķas funkcijas, bet var runāt par prevalējošām iestādes, grupu, klientu līmeni.

Mēs varam aplūkot sociālā pedagoga funkcijas no tā aspekta, ka sociālais pedagogs veic papildus audzināšanu, tātad palīdz tad, kad ģimene un izglītības iestāde nevēlas vai nespēj palīdzēt grūtībās nonākušam cilvēkam vai cilvēku grupai. Grūtās situācijas var būt visās vecuma grupās. Viens no sociālā pedagoga uzdevumiem ir radīt šiem cilvēkiem nosacījumus, lai pārvarētu sarežģītās situācijas, tādējādi sociālais pedagogs ir arī starpnieks starp indivīda vajadzībām un sabiedrību.

Šādā skatījumā varam izdalīt 4 funkcijas, tās ir:

- * atbalsta
- * izlīdzinošā
- * papildinošā
- * aizvietojošā

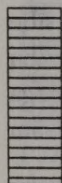
- Atbalsta* — tā ir palīdzība bērnam un ģimenei, konsultācijas, bērnu un vecāku izglītošanas joma;
- Papildinošā* — papildina ģimenes vai izglītības iestādes audzinošo darbību;
- Izlīdzinošā* — palīdz atrisināt bērniem vai ģimenēm problēmas, kuras rodas no līdzsvara trūkuma starp individu, grupu un sabiedrību;
- Aizvietojošā* — bērniem, kuri palikuši bez ģimenes gādības, cenšas aizvietot ģimeni.

Iespējamas arī citas pieejas sociālā pedagoga funkciju apskatam, piemēram, izdalot specifiskas funkcijas konkrētā izglītības iestādē strādājošam vai arī darbā ar cilvēku grupām, kurām ir līdzīgas problēmas. Var arī noteikt atšķirīgas funkcijas darbā ar dažāda vecuma klientiem (pusaudži, jaunieši) u. tml.

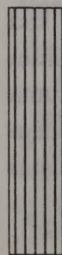
Sociālā pedagoga funkcijas, lomu un vietu nosaka, ņemot vērā iestādes, kurā strādā sociālais pedagogs, kā sociālas sistēmas specifiku.

1. tabula

Institūcijas, kurās vajadzētu strādāt sociālajam pedagogam:

1.
 - * Skolu valdes;
 - * Ģimeņu krīzes centri, daudzbērnu ģimeņu klubi u. c.;
 - * Ārpusstundu nodarbību apvienības (estētikas, sporta u. c.);
 - * Bērnu patversmes.

2.
 - * Zīdaiņu nami, bērnu nami, internātskolas, palīgskolas;
 - * Vispārīzglītojošās pamatskolas, vidusskolas, arodskolas un amatskolas;
 - * Pirmsskolas iestādes;
 - * Pusaudžu un jauniešu soda izciešanas vietas;
 - * Bērnu slimnīcas un rehabilitācijas centri.

3.
 - * Ģimene.

Nosacīti visas minētās institūcijas var sadalīt trīs grupās. Pirmā grupa — pilsētas vai rajona līmeņa iestādes, kurās bez darbības pašā iestādē jārisina jautājumi, kas saistīti ar bērnu un ģimeņu sociālās aizsardzības un sociālās palīdzības sfēras attīstību reģionā.

Otrā grupa — iestādes, kurās sociālais pedagogs strādā ar klientu individuāli vai grupā, sadarbībā ar iestādes personālu, ģimeni un citām institūcijām.

Trešā grupa — ģimene, tiek izdalīta atsevišķi, lai akcentētu tās jomas, kurās darbā ar ģimeni mūsu valstī pagaidām trūkst pieredzes. Piemēram, dažādās pasaules valstīs (ASV, Dānija u. c.) speciālisti ir nākuši pie atziņas, ka bērnu nami nevar nodrošināt bērna socializācijas procesa sekmīgu norisi, jo nav iespējams aizstāt un veikt ģimenes funkcijas. Par alternatīvu tiek uzskatīti ģimeņu bērnu nami vai arī ģimenes, kuras uz laiku pieņem bērnu audzināšanā, ja nepastāv adopcijas iespējas vai arī tas nav nepieciešami. Lai uzsāktu pāreju uz alternatīviem variantiem, ir jāsāk strādāt ar ģimenēm, kuras vēlētos un varētu pieņemt audzināšanā bērnu uz laiku. Neviens nepalīdz arī ģimenēm pirms bērna adopcijas un pēc tam, ja bērnam un ģimenei rodas problēmas. Tās ir pilnīgi neapgūtas sociālā pedagoga darbības jomas.

Atsevišķi ir jārunā par ģimenēm, kurās ir bērni invalīdi. Arī šī ir specifiska darba joma, kur, no vienas puses, sociālais pedagogs un viņa palīdzība ir nepieciešama, bet, no otras puses — nav izstrādāta ne šī darba funkcijas, ne iespējama darba saturs, metodes un formas.

Sociālā pedagoga profesionālās lomas svarīga iezīme ir tā, ka viņš darbojas ciešā kontaktā ar savu klientu, kopīgi mēģinot pārvarēt ikdienas situācijas un grūtības.

Sociālam pedagogam iestādē ir jāsadarbojas ar citiem speciālistiem, piem., mācību iestādē ar psihologu, audzinātājiem, priekšmetu skolotājiem, medicīnisko personālu. Ārpus iestādes jābūt sadarbībai ar citām institūcijām — ģimeni, bērna draugiem u. c.

Sociālais pedagogs savu lomu veic spriedzes laukā: starp atsevišķiem indivīdiem, grupām un sabiedrību. Viņam ir jāizjūt apkārtējās vides iedarbība, jāskata izglītības iestādes kā sociālas sistēmas attīstības tendences, to ietekmi uz augošo personību. Būtiski ir prasīt analizēt ekonomisko un politisko situāciju valstī, izdarot secinājumus par problēmām, kādas tā var izraisīt.

Lai ieskicētu problēmu loku, kuras var radīt grūtības bērnam, tika veikts neliels pētījums. Pētījumā (1994. g. novembris) pedagoģiskie darbinieki (skaitā 46) ranžēja zemāk minēto problēmu aktualitāti, kā arī pētīja, kuras no šīm problēmām skola risina vislabāk.

2. tabula

Bērnu problēmu aktualizējums un to risinājuma pakāpe

		1.	2.
a	bērni kā vardarbības upuri ģimenē	36	2
b	bērni kā vardarbības upuri ārpus ģimenes	6	2
c	bērni ar deviantu uzvedību	8	10
d	alkoholisms pusaudžu un jauniešu vidū	14	8
e	alkoholisms ģimenēs ar bērniem	26	4
f	brīvā laika izmantošanas iespējas	18	22
g	bērns ģimenes krīzes situācijā	24	2
h	skolotāju sociālā aizsargātība	6	8
Saskarsmes problēmas			
i	bērns — bērns	2	22
j	bērns — skolotājs	2	24
k	bērns — vecāki	6	4
l	bērns — skolotājs	—	8

1. rādītājs — sarakstīto problēmu aktualitāte, 2. rādītājs — sarakstīts, kuras problēmas skola risina vislabāk. Vērā ņemta 1.—3. vietās sarakstīto atbilžu summa.

Pirmās trīs vietas rangū tabulā parāda, ka visaktuālākās problēmas pedagoģisko darbinieku skatījumā ir:

- * bērni kā vardarbības upuri ģimenē;
- * alkoholisms ģimenēs ar bērniem;
- * bērns ģimenes krīzes situācijā.

Vēl redzam, ka šīs problēmas ir tās, kuras skola risina visvājāk. Visas šīs problēmas ir saistītas ar bērnu ģimenē. Tālāk mēģināsim rast atbildi, kuram no skolu pedagoģiskajiem darbiniekiem ir jāpalīdz bērnam šo problēmu risināšanā, kā arī kāda loma un vieta te varētu būt skolas sociālajam pedagogam.

Apskatīsim Izglītības ministrijas noteiktās normatīvās prasības klases audzinātājam un direktora vietniekam ārpusstundu darbā. Sāksim ar Izglītības ministrijas noteiktajām normatīvajām prasībām klases

audzinātājam. Klases audzinātāja darba noteikumos ir teikts, ka "audzinātājs ir tuvākais skolēnu interešu, tiesību aizstāvis un padomdevējs"². Audzinātāja funkcionālajos pienākumos sadarbībā ar skolēnu un sadarbībā ar vecākiem ir noteikts³ :

Ar skolēniem:

- * novēro un analizē skolēnu sekmes, mācību apmeklējumu, ir padomdevējs mācību darbā, dod ievirzi profesionālajai orientācijai;
- * izzina skolēnu intereses, spējas un dzīves apstākļus, sniedz ievirzi ārpusstundu nodarbībām;
- * organizē klases kolektīva darbību veselīga dzīves veida izkopšanā, kultūras un garīguma veidošanā;
- * veido mācību disciplīnu, kultūras uzvedības un saprašanās prasības skolēniem;
- * rod individuālu iespēju katram skolēnam, prot uzklaut un saprast viņa domas, uzskatus, viedokli.

Ar vecākiem:

- * veido vienotas skolas un ģimenes prasības skolēniem;
- * izzina un apmainās viedokļiem par skolēnu garīgo, fizisko attīstību un darbību skolā un ārpus skolas;
- * organizē kopīgus pasākumus vecākiem un skolēniem skolā un ārpus skolas;
- * kopīgi ar klases vecāku padomi (vai citādu veidojumu) organizē vecāku apspriedes, diskusijas, konferences u. c. par pedagoģiskām problēmām un vispārīgāko jautājumiem.

Redzam, ka darba noteikumos prasītais, lai audzinātājs ir bērna tiesību aizstāvis, negūst segumu funkcionālajos pienākumos. Tas nerealizējas arī praksē, jo skolotājs—audzinātājs lielāko darba dienas daļu velta mācību darbam (stundu pasniegšanai, burtnīcu labošanai u. tml.). Individuālam darbam ar bērnu, ģimeni paliek neliela darba laika daļa. Bez tam skolotājs arī nav sagatavots šādai darbībai (nepietiekošas zināšanas psiholoģijā, pedagoģijā, trūkst zināšanu likumdošanā).

Skolā ar šo problēmu risināšanu varētu nodarboties direktora vietnieks ārpusstundu darbā. Iepazīstoties ar viņa darba noteikumiem⁴, redzam, ka funkcionālajos pienākumos par bērnu tiesisko un veselības aizsardzību teikts:

* organizē sociāli tiesisko, sociāli pedagoģisko, medicīniski psiholoģisko palīdzību nepilngadīgajiem ar uzvedības novirzēm, sadarbojas ar pusaudžu psiholoģiskajiem dienestiem;

* ar medicīnas personāla palīdzību organizē audzēkņu veselības aizsardzību un nostiprināšanu.

Tātad direktora vietniekam ārpusstundu darbā ir noteikts palīdzēt tikai bērniem ar deviantu uzvedību, kā arī organizēt veselības aizsardzību. Būtu nepieciešams veikt pētījumu par klases audzinātāja un direktora vietnieka audzināšanas darbā funkcijām un to realizāciju.

Bet jau šobrīd ir skaidrs, ka gan skolā, gan citās izglītības iestādēs ir nepieciešams profesionāli sagatavots speciālists — sociālais pedagogs, jo bērniem un ģimenēm ir daudz samilzušu problēmu, kuru risinājumam pedagoģiskajiem darbiniekiem nav ne zināšanu, ne arī iespēju savu funkcionālo pienākumu ietvaros kvalitatīvi palīdzēt.

Izmantotā literatūra:

1. LR TIM Normatīvo aktu krājums. — Rīga, 1991.
2. *Encyklopedia of Social Work. National Association of social workers.* — New York
3. Cotgrove Stephen. *The Science of Society.* — London
4. Timms Noel. *Social Work An Outline for the Undending Student.* — London, 1970.
5. Холостова Е. И. *Профессиональный и духовно—нравственный портрет социального работника.* — М., 1993.

¹ Likums par Izglītību. Projekts// Izglītība. — 1994. — 29.12.

² LR TIM Normatīvo aktu krājums. — R., 1991. — 35. lpp.

³ Turpat, 37. lpp. (saīsināti)

⁴ LR TIM Normatīvo aktu krājums. — R., 1991. — 39.–42. lpp.

Viesturs Reņģe

Psiholoģija sociālā darba un sociālās pedagoģijas mācību programmās

Psiholoģija ir viens no centrālajiem priekšmetiem sociālā darba un sociālās pedagoģijas studiju programmās. Topošie speciālisti ir jānodrošina ar daudzveidīgām teorētiskajām zināšanām, praktiskajām iemaņām un prasmēm. Tāpēc psiholoģijas kurss ir sadalīts vairākās psiholoģijas nozarēs. Teorētiskās mācības noris paralēli praktisko iemaņu un prasmju apgūšanai.

Psiholoģijas kurss sākas ar "Ievadu psiholoģijā". Šajā mācību priekšmetā tiek izklāstīti psiholoģijas zinātnes teorētiskie pamati, tās praktiskās pielietošanas iespējas. Šāda priekšmeta nepieciešamību nosaka tas apstāklis, ka lielākajai daļai studentu nav bijusi iespēja apgūt psiholoģijas pamatus vidusskolā. Ir ļoti svarīgi, lai jau pirmajā kursā studenti saprastu, ka psiholoģiju neveido sadzīvisku priekšstatu kopums, ka tā ir patstāvīga zinātne, kura ar savām metodēm pēta cilvēka psihiskās dzīves likumsakarības, tās atziņas balstās uz zinātniski pierādītiem faktiem.

Praktiskās nodarbības psiholoģijā pirmajā kursā sākas ar t. s. "sociālā jūtīguma" treniņu. Šis treniņš ir viena no aktīvās sociālpsiholoģiskās apmācības metodēm. Tā mērķis ir palīdzēt treniņa grupas dalībniekiem labāk izprast sevi attiecībā ar citiem cilvēkiem, atklāt sevi līdz šim neizmantotās psiholoģiskās rezerves, atteikties no nekonstruktīviem uzvedības stereotipiem. Šādā apmācībā, kura notiek nelielās (10 — 12 dalībnieki) grupās, tiek izmantoti dažādi "psihotehniskie" vingrinājumi, diskusijas, lomu spēles. "Sociālā jūtīguma" treniņš ļauj studentiem jau no pirmajām mācību dienām dziļāk iepazīt vienu otru, veicina savstarpējo sapratni un gatavību sadarboties. Tādējādi šis praktiskās nodarbības rada brīvas un draudzīgas savstarpējās attiecības un ir viens no faktoriem, kurš veicina brīvu, radošu personību veidošanos augstskolā.

Psiholoģijas kursu turpina "Attīstības jeb vecumposmu psiholoģija". Šis priekšmets sociālajiem darbiniekiem un pedagogiem ir īpaši nozīmīgs, jo ļauj iepazīt cilvēku psiholoģijas īpatnības dažādos vecumposmos. Šeit ir iespēja izsekot, kā, sākot ar dzimšanu, attīstās bērna uztvere, atmiņa, domāšana, jūtas, vajadzības, sāk veidoties raksturs. Vienlaikus studenti iegūst zināšanas par to, kādi apstākļi var kavēt šo psihiskās attīstības

procesu un ko var darīt, lai šo procesu ietekmētu labvēlīgi. Īpaši jāatzīmē, ka atšķirībā no tradicionālā "Attīstības psiholoģijas kursa", kurš tiek lasīts citās augstskolās un bieži vien aprobežojas ar psihiskās attīstības īpatnību aplūkošanu no agrās bērnības līdz pusaudža vecumam, šeit speciāla uzmanība tiek pievērsta arī psiholoģisko izmaiņu likumsakarībām cilvēka dzīves tālākajā gaitā. Topošajiem sociālajiem darbiniekiem un pedagogiem ir jāpārzina gan "dzīves vidus" krīzes pārvarēšanas īpatnības, gan vecu cilvēku psiholoģija.

Cilvēka psiholoģiskās būtības izpratni padziļina kurss "Personības psiholoģija". Tas dod studentiem plašāku ieskatu par cilvēka temperamentu, raksturu, pašvērtējumu, pretenziju līmeni un personības vajadzību struktūru. Ņemot vērā personības izpratnes sarežģītību, tiek aplūkotas dažādas pieejas cilvēka personībai: psihoanalīzē, individuālajā psiholoģijā, analītiskajā psiholoģijā u. c., tiek parādītas šo daudzveidīgo pieeju stiprās un vājās puses. Īpaši tiek uzsvērtā personības koncepcija humānistiskajā psiholoģijā, jo šī virziena pamatnostādnes visvairāk atbilst sociālā darba un pedagogijas uzdevumiem. Šajās nodarbībās ar psiholoģisko testu palīdzību studentiem ir iespēja pašiem dziļāk iepazīt savas personības iezīmes. Bez zināšanām personības psiholoģijā nav iespējams realizēt individuālo pieeju cilvēkam, kura ir tik būtiska sociālajā darbā un pedagogijā.

Īpaša nozīme ir "Sociālās psiholoģijas" kursam, jo sociālais darbs un pedagogija vistiešākajā nozīmē ir darbs ar cilvēkiem. Šis kurss sniedz zināšanas par saskarsmes procesiem un likumsakarībām: cilvēku savstarpējo uztveri, informācijas apmaiņu, mijiedarbību un ietekmi, sociālpsiholoģiskajām parādībām grupās (līdera izvirzīšanos, saliedētību, komformismu, psiholoģisko klimatu), grupu attīstības likumsakarībām, konfliktsituāciju cēloņiem un to risināšanas metodēm. Sociālajā psiholoģijā īpaši nozīmīga ir teorētisko zināšanu nostiprināšana un padziļināšana praksē. Šim nolūkam ir paredzēts īpašs praktisko nodarbību cikls — "Lietišķās saskarsmes iemaņu treniņš". Tas ir sava veida turpinājums "sociālā jūtīguma" treniņam. Galvenā atšķirība ir tā, ka "sociālā jūtīguma" treniņš lika studentiem vairāk pievērsties savas personības pašanalīzei un pilnveidošanai, savukārt praktisko nodarbību mērķis sociālajā psiholoģijā ir apgūt un pilnveidot tās saskarsmes iemaņas,

kuras būs nepieciešamas nākamo speciālistu turpmākajā darbā: psiholoģiskā kontakta nodibināšana un uzturēšana; prasme sniegt un uztvert nepieciešamo informāciju; pārliecināt un motivēt sarunu biedru; pareizi uztvert viņa individuālp psiholoģiskās īpatnības, svarīgākās intereses; izteikt kritiku un atzinību; atrast optimālo izturēšanās veidu konfliktsituācijās u. c. Šajās nodarbībās galvenokārt tiek izmantota dažādu darba situāciju modelēšanas metode, kura padara šīs apmācības specifiski mērķtiecīgas. Treniņa grupas dalībnieku izturēšanās paškontrolei un analīzei tiek izmantots "lomu spēļu" videoieraksts. Ņemot vērā atšķirības sociālā darba un sociālās pedagoģijas specifiskā, atšķirīgas ir arī praktisko nodarbību programmas.

Vecāko kursu studentiem tiek dota iespēja apgūt patstāvīgas psiholoģisko treniņu vadīšanas iemaņas, lai viņi tās tālāk varētu izmantot savā profesionālajā darbībā, piemēram, skolās, sociālās aprūpes centros un citur. Ņemot vērā to, ka intensīvs psiholoģiskais darbs ar grupu izvirza īpašas prasības treniņa grupas vadītāja personībai, patstāvīga treniņu vadīšanas apguve tiek piedāvāta galvenokārt tiem studentiem, kuri atbilst šīm prasībām (jo daļa studentu var būt vairāk piemēroti individuālam darbam ar cilvēkiem).

Psiholoģijas kursu noslēdz virkne izvēles ciklu atkarībā no izraudzītā darba specifikas. Tiem studentiem, kuri savas nākotnes darba perspektīvas saista ar darbu medicīniskajās iestādēs, tiek piedāvāts kurss "Medicīniskā psiholoģija". Šī kursa galvenais uzdevums ir iepazīstināt studentus ar psihiski un fiziski slimu cilvēku svarīgākajām psiholoģiskajām īpatnībām, ar medicīniskā personāla psiholoģiskās attieksmes lomu slimnieku veselības stāvokļa uzlabošanā, psiholoģiskā atbalsta sniegšanu slimniekiem.

Ja studentus gaida galvenokārt organizatoriski administratīvais darbs, viņiem ir paredzēts priekšmets "Organizāciju psiholoģija". Šī kursa saturs ir vadītāju un darbinieku attiecības organizācijā, vadības stili un to pilnveidošana, psiholoģiskā klimata uzlabošana.

Darbam ar vecākiem ir domāts kurss "Ģimenes psiholoģija", kurā studenti sīkāk iepazīstas ar savstarpējo attiecību specifisku ģimenē, gūst priekšstatu par ģimeni kā vienotu veselu sistēmu, iespējamajiem attiecību korekciju veidiem ģimenē.

Iegūtās zināšanas un iemaņas psiholoģijā studenti izmanto kursa projektu izstrādē, nepieciešamības gadījumos pieaicinot arī konsultantu psihologu.

Kopumā psiholoģijas kurss sociālā darba un sociālās pedagoģijas studiju programmās nodrošina studentus ar nepieciešamajām psiholoģijas zināšanām un praktiskajām iemaņām viņu turpmākajam darbam. Viena no iespējamām problēmām ir sociālo darbinieku, sociālo pedagogu un psihologu funkciju saskare, it īpaši darbojoties skolās. Tāpat kā psihologs nevar pilnībā aizvietot sociālos darbiniekus un sociālos pedagogus, arī šie speciālisti nevar pilnībā veikt psihologa funkcijas, piemēram, nodarbojoties ar dziļāku psiholoģisko testēšanu. Sociālajiem darbiniekiem un pedagogiem jāprot pareizi novērtēt situācijas, kurās ir nepieciešama psihologa iejaukšanās, un šādos gadījumos ir jāgriežas pie attiecīgā speciālista pēc palīdzības. Tikai dažādu speciālistu sadarbība, nevis aizstāšana var nodrošināt cilvēkiem nepieciešamo palīdzību kvalitatīvā līmenī.

Turpmākajai psiholoģijas kursa pilnveidošanai ir nepieciešama praktisko nodarbību paplašināšana un padziļināšana, ņemot vērā sociālā darba un pedagoģijas specifiku. Lai to panāktu, ir vajadzīga studentu nodrošināšana ar vajadzīgo mācību literatūru, kas dotu iespēju samazināt teorētisko lekciju daudzumu un palielināt stundu skaitu praktiskajām nodarbībām. Bet pats galvenais ir praktiskās pieredzes uzkrāšana sociālajā darbā un pedagoģijā. Dzīves prasībām ir jānosaka, kādas psiholoģiskās zināšanas, iemaņas un prasmes ir visvairāk nepieciešamas šajā darbā.

Māris Pļaviņš

Sociālais darbinieks slimnīcā pagātnē un nākotnes Latvijā

Sociālais darbs kā profesija un mācību priekšmets

Kopš seniem laikiem nabagu ārsts bija vienīgā instance, kas rūpējās par nabagiem un trūcīgajiem. 18. gs. vidū medicīna kļūst par zinātnisku disciplīnu. Mainās daudzi iesīkstējušie priekšstati, ārsti kļūst par pirmajiem sociālās politikas un higiēnas ekspertiem. 1793. g. ārsts Filips Pinels (Philippe Pinel) atbrīvo psihiski slimos no važām, 1796. g. Viljams Tjuks (William Tuke) Jorkas tuvumā Anglijā izveido savu "Retreat", cenšoties izmantot dabas faktoru garīgi slimo ārstēšanā. Tas kļūst par paraugu visai Anglijai, un psihiski slimo dzīvē daudz kas sāk mainīties.

19. gs. vidū Vācijā medicīnas un pedagoģijas metodes savijas virzienā, ko nosauc par ārstniecisko pedagoģiju (Heilpädagogik), rodas dažādas iestādes fiziski un garīgi slimajiem, galvenokārt bērniem un jauniešiem, lai mēģinātu palīdzēt nabaga cietējiem. Tā vienkop savijas kliniskās medicīnas, psihiatrijas, vecuma psiholoģijas un pedagoģiskās psiholoģijas iespējas. Sabiedrībā parādās orientācija uz vispārcilvēciskām un humānām vērtībām.

Rietumeiropas ārsti arvien biežāk runā par sociālās vides un slimību izpausmju sakarībām. Līdz ar to medicīna pārkāpj sava priekšmeta robežas, saistot slimības ar sabiedrības organizāciju un attīstību. Šāda pieeja slimību izcelsmei vērtējama kā sociāla. 1849. g. vācu ārsts Rūdolfs Virhovs rakstīja, ka demokrātijai un sociālismam nekur nav tik daudz piekritēju kā ārstu vidū, ka medicīna ir sociāla un politika nav nekas cits kā medicīna plašākā izpratnē. Līdzīgi centieni radās arī Anglijā, kur 19. gs. strauji attīstās rūpniecība un pilsētas. Te par maz ir novērtēti Edvīna Čedvika (Edwin Chadwick) nopelni, kurš, nebūdams ārsts, centās veikt reformu nabagu aprūpē, izdot jaunus likumus, kuri paredzēja policijas reorganizāciju, rūpes par sanitāro apstākļu uzlabošanu pilsētās. Varētu teikt, ka ar savu slaveno "Report on the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain" (1842) viņš

liek pamatus sabiedrības veselības izpratnei Angijā, tajā ietverot gan tīru ūdeni, gan notekūdeņu aizvadi, pilsētas apbūves likumus utt. Veidojas mācība par sociālām slimībām.

19. gs. ASV rodas doma, ka līdztekus ārstiem vajadzīga vēl kāda profesija, kuras pārstāvji palīdzētu risināt pacientu personīgās sociālās problēmas, kas prasa papildu zināšanas tiesībās, ekonomikā utt. Tātad nepieciešamas arī speciālas mācību iestādes. Par to 1893. g. Čikāgā plašā konferencē referē Anna Deivsa (Anna L. Dawes) "The Need of Training Schools for a New Profession". Anglijā un ASV rodas pirmie labdarības un filantropijas darbinieku kursi ("The Training of charity Workers"). Jaunā profesija sākumā tiek orientēta uz medicīnu un ārstu izglītību kā paraugu un vispārēju pamatu dziļākai speciālo zināšanu apguvei. 1898. g. Ņujorkā rodas "vasaras filantropijas darbinieku kursi", kuri 1904. g. pārveidojas par viengadīgu mācību kursu ("New York School of Philantropy"). Eiropā līdzīga mācību iestāde rodas 1899. g. Amsterdamā. Jaunās profesijas nosaukums pirmoreiz parādās 1904. g. Bostonā — "School for Social Workers, maintained by Simons College and Harvard University". 1908. g. kā nākamā seko "Pennsylvania Training School for Social Workers" Filadelfijā. Līdz pat 2. pasaules karam Amerikā un Eiropā sociālā darbinieka profesija pamatā ir tipiska sieviešu profesija.

Sociālais darbinieks slimnīcā

Nevar nenovērtēt medicīnas nozīmi sociālā darba kā profesijas, prakses un zinātnes attīstībā. Merija Ričmonde (Mary Richmond) uzsver sociālā darba un ārsta prakses līdzīgo raksturu. Šie centieni atspoguļojas viņas rakstā "Medical and Social Cooperation" (1912). 1917. g. iznākusi grāmata "Social Diagnosis" uz daudziem gadiem kļūst par Amerikas sociālo darbinieku prakses rokasgrāmatu.

Sociālo darbinieku un ārstu sadarbība atspoguļojas tuberkulozes profilakses darbā (1902. g. Ņujorkā) un pirmajā sociālajā dienestā vienā Bostonas slimnīcā (1905. g. Massachusetts General Hospital). Masačūsetas hospitālī sociālo dienestu izveidoja ārsts Ričards Kebots (Richard C. Cabot). Ārsts centās izzināt slimnieka sociālos apstākļus, lai slimības diagnozi un terapiju sakausētu vienā veselā ar sociālo izmeklēšanu un terapiju. Bieži vien pēc izrakstīšanas no stacionāra

sociālo apstākļu dēļ ārstnieciskais efekts ātri pazūd, tāpēc palīdzēt varēja tikai sociālais dienests. Kopš tā laika sākās garais un sarežģītais sociālā dienesta attīstības un profesionālās izveides ceļš, cīņa par savu patstāvīgo vietu daudzo slimnīcas dienestu, nodaļu, profesiju un personāla vidū. 1910. gadā Čikāgā pirmie sociālie darbinieki ienāk arī psihiatriskajā slimnīcā, lai veicinātu slimnieku kontaktus ar ārpasauli un pacientu aprūpi pēc izrakstīšanas no slimnīcas. 20. un 30. gados sociālie darbinieki ASV un Eiropā pārņem savā ziņā arvien vairāk no fiziski un garīgi slimo aprūpes, viņu zināšanas pieaug, sevišķi psiholoģijā, profesionālās iemaņas pilnveidojas un vairojas arī profesijas prestižs. 1930. g. ASV šajā jaunajā profesijā strādā jau gandrīz 40 000 darbinieku.

Sociālais darbinieks Latvijas slimnīcā

Sociālais darbs slimnīcā un pacientu aprūpē ieņēmis stingru un noteiktu vietu. Grūti iedomāties modernu slimnīcu bez sociālā darba nodaļas. Sociālā darba ienākšana slimnīcā 1995. g. svinēs savu 90 gadu jubileju (ASV, Bostona, 1905. g.).

Sociālie darbinieki slimnīcā pamatā strādā ar tā saucamajām sociālajām minoritātēm: bezdarbniekiem, pensionāriem, nabagiem un bezpajumtniekiem, cietumniekiem, imigrantiem, jauniešiem, šķirteņiem, kā arī alkoholiķiem, narkomāniem, garīgi slimiem, invalīdiem, slimniekiem. Īpaša aprūpes kategorija varētu būt vientuļie un nomāktie ļaudis.

Sociālā darbinieka devīze skan: "Ieraudzīt, uzklausīt, respektēt, atbalstīt, palīdzēt."

Slimība vienmēr ir saistībā ar noteiktu sociālu situāciju, kura varētu traucēt atveseļošanos un rehabilitāciju. Sociālajam dienestam ir noteikta vieta slimnīcas daudzo dienestu struktūrā. Šī darba specifiku nosaka slimnīcas vai nodaļas

- profils (tuberkulozes, psihiatrijas, bērnu, ortopēdiskā u. c.);
- slimības fāze (akūta, hroniska, rehabilitācija);
- slimnīcas piederība (valsts, privātā, akciju sabiedrības, apdrošināšanas).

Par zināmu pasaules standartu uzskata 1000 sociālos darbiniekus uz 1 miljonu iedzīvotāju, no kuriem aptuveni piektdaļa strādā medicīnas iestādēs.

Sociālo darbinieku galvenais uzdevums ārstniecības iestādēs ir:

— meklēt sociālo un krīzes situāciju apmierinošu risinājumu kopā ar pacientu, viņa ģimeni vai radniekiem;

— reaģēt uz pacientu vai radnieku, ārstu un slimnīcas personāla, privāto un sabiedrisko organizāciju vēlmēm;

— kļūt par starpnieku starp profesionāļiem tādiem kā advokāts, notārs, ārsts, garīdznieks, psihologs u. c.;

— konsultēt par sociāliem, tiesiskiem, apdrošināšanas jautājumiem, kuri radušies ārstēšanas laikā;

— piedāvāt individuālas, laulāto un ģimenes konsultācijas.

Par galvenajām darba metodēm jāuzskata konsultācijas, krīžu terapija, darbs grupās, rehabilitācijas un pašpalīdzības organizēšana, ģimenes terapija, psihosociālais darbs, izglītība un uzraudzība.

Alkoholiķu, narkomānu, invalidu aprūpē, kā arī dienas aprūpē (offen care), mājas aprūpē (home care) sociālais darbinieks un sociālais dienests ir galvenais koordinators. Sociālais dienests parasti slimnīcā funkcionē kā neatkarīgs departaments, kurš tiek finansēts no pašvaldības un pārdod savus pakalpojumus slimnīcai. Iespējams arī variants, ka sociālais darbinieks ir tieši nodaļās. Ļoti populāra ir multidisciplināra pieeja rehabilitācijā un darbs kolektīvā (team), piemēram, neiroloģiskas rehabilitācijas centros ar pacientu grupām strādā ārsts, psihiatrs, sociālais darbinieks un citi speciālisti, koordinējot savu darbību. Lai saīsinātu pacientu ārstēšanu stacionāros un uzlabotu rehabilitāciju, jārada:

— mājas un dienas aprūpe,

— pārkvalificēšanās centri,

— rehabilitācijas un darba terapijas centri,

— speciālas alkoholiķu un narkomānu rehabilitācijas iestādes,

— sociālā darba dienests slimnīcās un pašvaldībās individuālam darbam ar klientu.

Sociālā darba attīstība ļautu samazināt medicīnas personālu un atslogotu to no sociālu problēmu risināšanas, saīsinātu vidējo ārstēšanas ilgumu slimnīcās,

— veicinātu slimnieku sociālo rehabilitāciju un atgriešanu sabiedrībā (resocializāciju),

— zināmu palīdzības daļu pilnīgi nodotu sociālo darbinieku ziņā (mājas un dienas aprūpi, alkoholiķu un narkomānu sociālu rehabilitāciju, utt.).

21. gs. Latvijas slimnicu grūti iedomāties bez sociālā darbinieka un sociālā darba nodaļas.

Izmantotā literatūra:

1. *Social service an the best Art of Healing*, by Richard C. Cabot, MD, Moffat, Yord and company 1915, NASW Classic Series, printed in the USA—1973, first impression — 1988.

2. Wolf Rainer Wendt. *Geschichte der Sozialen Arbeit*, 3, *Überarbeitete und erweiterte Auflage*, F. Enke Verlag, Stuttgart, 1990.

3. Edgar Heim, Jürg Willi. *Psychosoziale Medizin*, Teil 1 und 2, Springer—Verlag, 1986.

4. LĀB domes sēdes lēmums// *Latvijas Ārsts*. — 1994. — Nr. 9. — 782.lpp.

Māris Sants

Evaņģēliskā Baznīca un sociālās problēmas jeb kas ir diakonija Latvijas

Evaņģēliski luteriskās Baznīcas izpratnē

Sociālās problēmas visos laikmetos ir bijušas izaicinājums labi nodrošinātajai sabiedrības daļai. Nabadzība, slimības, vientulība, invaliditāte, vecums, dažādi netikumi — alkoholisms, narkomānija, prostitūcija, noziedzība u. c. — vienmēr ir uzdevuši nopietnus jautājumus sabiedrības veselīgajiem, bagātajiem, izglītajiem slāņiem, kā arī valstij kopumā. Kā šajā situācijā darbojas Baznīca?

Evaņģēliskā baznīca, kuras teoloģijas pamatprincips ir svēttapšana vienīgi caur ticību Kristum un Viņa nopelnam pie krusta, noraida Dieva valstības nopelnišanu ar darbu palīdzību. Pirmajā brīdī varētu likties, ka tāpēc Evaņģēliskā baznīca neinteresējas par sociāliem jautājumiem. Taču tieši Evaņģēliskajā baznīcā redzam daudz un dažādas sociālā darba aktivitātes.

Minēšu tikai dažus piemērus: diakonijas māsu nami Vācijā un Skandināvijā¹, Vācijas Evaņģēliskās Baznīcas sociālās stacijas, pilsētas misija Skandināvijā un Amerikā², pastorālās padomdošanas un palīdzības tīkli³ u. c. Īpaši jāpiemin diakona amats Skandināvijas valstīs. Šī amata ieviešana (atjaunošana⁴) paver jaunu lapaspusi

¹ Tie ir lieli centri ar slimnīcām, vecu ļaužu un invalidu patversmēm u. c., kuru pamatā ir diakonistu kopība (kaut kas līdzīgs klosterim ar galveno uzdevumu — sociālā un cita aprūpe). Šobrīd, sekularizācijas laikmetā, šie nami pamazām zaudē savu sākotnējo garīgo nozīmi, kļūdami par parastiem sociālās aprūpes centriem, lielām slimnīcām u. tml.

² Pilsētas misijas ir veidojušās Skotijā, taču tās ir ļoti izplatītas, tai skaitā Ziemeļeiropas zemēs.

³ Piemēram, alkoholiķu aprūpes centri, organizācijas Alternatīva abortam un Ģimenes padomdošana u. c. Šī kustība ir veidojusies Amerikā un ir plaši izplatīta arī Eiropā.

⁴ Šī nosaukuma amatam vēsturē ir bijušas dažādas funkcijas, arī apustuļu laikos (sk. Ap.d. 6:1—6 un 1.Tim. 3:8—13.). Atjaunota tiek vienīgi izpratne par diakona uzdevumiem. Atklāts pagaidām paliek jautājums par iecelšanas kārtību — bīskapa veikta ordinācija vai mācītāja iesvētīšana, t. i., jautājums ir par diakona atkarības pakāpi no draudzes garīgā vadītāja — mācītāja.

Baznīcas vēsturē. Blakus mācītājam vairākumā draudžu kalpo algots cilvēks, kura galvenais uzdevums ir dažāda veida cilvēku aprūpe gan draudzē, gan tās apkārtnē.

Šajā rakstā gribu aplūkot diakoniju kā Baznīcas piedāvāto sociālās problēmas risinājumu. Termins "diakonija" netiks aplūkots no lingvistiskā vai eksegētiskā viedokļa, bet no sistemātiskās teoloģijas viedokļa.

Kristīgā Baznīca kā sociāls institūts darbojas daudzās sfērās, izmantojot dažādas formas. Mēs redzam svētdienas skolas, armijas, cietumu, slimnīcu kapelānu darbu, darbību masu komunikācijas līdzekļos u. c. Vai šajā rindā būtu ievietojama arī diakonija kā viena darbības nozare? Gribu apgalvot, ka diakonija drīzāk ir Baznīcas aspekts, kam tā vai citādi jāizpaužas visās Baznīcas aktivitātēs. Piemēram, baznīca bez svētdienas skolas, bez ārmisijas darba vai iespējas paust savu viedokli presē vēl ir Baznīca. Vajāšanu laikos Baznīcai vienmēr ir bijis liegts daudz kas no sociālajām aktivitātēm, tomēr arī tad baznīca ir saglabājusi savu būtību — būt Baznīcai.⁵ Taču bez diakonijas baznīca nepastāv. "Baznīcas misiju nav iespējams īstenot bez diakonijas." (1.) Tātad diakonija ir pašas Baznīcas būtības daļa. Organizāciju, kura nedarbojas pēc diakoniskiem principiem, vairs nevarētu nosaukt par Baznīcu.

Mēs varam aplūkot trīs Baznīcas aspektus, bez kuriem tā nepastāv. Katrs no tiem pavada jebkuru Baznīcas darbību. Tie ir diakonija, martīrija un liturģija. (2.) Liturģija (leiturgia) aptver Baznīcas mācību, tās sludināšanu, pareizo Dieva godināšanu (ortodoksiju). Bieži baznīcu redz tikai no šī aspekta. Tas ir vienpusīgs un šaurš skatījums, kas neatklāj patiesās Baznīcas būtību, jo pārējie divi aspekti nav mazāk nozīmīgi.

Martīrija (martyria) aptver Baznīcas liecību par patiesību. Tā parādās sabiedrības uzskatu konfrontācijā ar Baznīcas uzskatiem, kas īpaši koncentrēti atklājas vajāšanu laikā ar asinsliecinieku nāvi. Baznīca

⁵ Baznīca (ar lielo B) — pārļaicīgā, svētā un Kristus klātbūtnes pilnīgi atklājošā cilvēku kopība; tā ir viena un katoliska (vispārēja); baznīca (ar mazo b) — šīs pasaules organizācija, kura var aiz sevis slēpt šo neredzamo Baznīcu; tās ir daudzas un dažādas organizācijas.

savā 2000 gadu pastāvēšanas laikā atklājas kā pastāvīga liecība (martīrija) pret pasaules grēku un ļaunumu. Tā ir liecība par Dieva eksistenci un taisnību.⁶

Arī diakonija "nav tikai baznīcas dzīves sektors, bet mūžīgās Baznīcas aspekts. Baznīcas diakonija izpaužas tikpat daudzos veidos kā pati Baznīca. Vietējā līmenī, t. i., draudzē vai diecēzē diakonija atklājas kā sociālais darbs, diakonālas iestādes, žēlsirdības darbs utt". (3.)

Diakonija jeb kalpošana tuvākajam aptver pareizo rīcību (ortopraksi) gan konkrētās baznīcas darbības sfērās, gan katra kristieša sociālajā eksistencē pasaulē.

Viens no vārda "diakonia" tulkojumiem no grieķu valodas ir "kalpošana", "aprūpe". Lai saprastu, ko mēs domājam ar terminu "diakonija", aplūkosim 4 jautājumus: 1) kas aprūpē? 2) ko aprūpē? 3) kā aprūpē? 4) kāpēc aprūpē?

Kas aprūpē?

Ir bijuši atšķirīgi uzskati dažādos laika posmos. Viens no tiem, vēl mūsdienās diezgan populārs, radās pagājušajā gadsimtā. Vācijā un Ziemeļeiropas valstīs piētisma iespaidā vadošā bija pārlicība, ka "diakonijas pamats ir indivīds — kristīga personība". (4.) Baznīca tika uzskatīta tikai kā garīga kopiena, kas "sastāv no atsevišķiem kristiešiem, kuri dzīvo vienādu dzīvi, piekrit vienādiem ētiskiem uzskatiem un pieder vienai kultūrai". (5.) Saskaņā ar šo "jebkura organizācijas forma un struktūra patiesībā nepieder baznīcas dzīvei un sūtībai". (6.) Lai nodrošinātu kaut kādu kopību, dažādas organizācijas un biedrības tika toreiz un tiek vēl tagad dibinātas gan pilnīgi nesaistītas ar kādu no baznīcām, gan formālā atkarībā no baznīcas. Tika (un tiek) celtas slimnīcas, patversmes, dibināti institūti utt. Taču finansiālās atkarības dēļ no valsts iestādēm daudzas no tām ir kļuvušas lielākā vai

⁶Lai cik izkropļota un konformistiska reizēm izskatās baznīcu liecība, vajāšanu brīžos tā parādās sevišķi skaidra. Par asinslieciniekiem Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā skatīt baznīcas Virsvaldes izdevumu "Mācītāji, kas nāvē gāja" 192?. gads (par sarkano teroru 1919. g.) un E. Ķiploka "Taisnības dēļ vajātie" 1993. g. LELB Amerikā (par 1940-to, 1950-to gadu vajāšanām). Par martīriju kā mierīgu apliecību ļoti interesants darbs ir D. Mežeckas "Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas sociālpolitiskā loma periodā no 1985.g.—1994.g.", bakalaura darbs LU Socioloģijas nodaļā.

mazākā mērā laicīgas — parastas slimnīcas un patversmes. (7.) Daudzas no tām nostājas opozīcijā pret kristīgo Baznīcu, pārmetot tai neieinteresētību par sociālajām problēmām. Diakonijas izglītības iestādes ordinēja diakonus pēc to absolvēšanas turpat uz vietas. Tas nozīmēja, ka formāli diakons bija neatkarīgs, bez jebkādas saistības ar baznīcu. Visa diakonija līdz ar to tika balstīta uz individa personisko dievbijību. Baznīcas kopību aizstāja ar diakonu biedrību kopību. Ja citās nozarēs tas nav nekas neparasts, ka tiek dibinātas biedrības ar lielāku vai mazāku saistību ar baznīcu, tad diakonija ir tik cieši saistīta ar pašu baznīcu, ka tas var novest pie lieliem sarežģījumiem.

Klasiskais uzskats par diakoniju ir balstīts 2., 3. gadsimtā, baznīcas tēvu laikā. Tā pamatjēdziens ir Baznīca. (8.) Vienīgi Baznīca ir tā, kas var nodrošināt patiesu Kristus klātbūtni. Kristus ir pirmais Diakons. Viņš piedeva grēkus, sludināja atpestīšanu, taču arī dziedināja, pabaroja, uzņēma vientuļos, palīdzēja cietējiem, bija blakus tiem, kam kāds nomiris utt. “Es esmu pie jums kā tāds, kas kalpo.” (Lk. 22:27.) Ne kristiešu aktivitāte vai centība, ne arī viņu vienaldzība vai slinkums nodrošina vai kavē diakonijas darbu, to realizē Pestītāja klātbūtne Saviem ticīgajiem. Ko Dieva Dēls darīja toreiz, kad Viņš miesā būdams staigāja zemes virsū, to Viņš dara šodien caur Savu Baznīcu.

Patieso Pestītāja klātbūtni ārējai baznīcas organizācijai var nodrošināt tikai nesagrožīta Evaņģēlija sludināšana un cienīga Sakramentu lietošana, jo “Baznīca ir svēto sadraudze, kurā pareizi tiek mācīts Evaņģēlijs un pareizi izdalīti sakramenti.” (8.) Neviena cita organizācija, biedrība vai iestāde, kurā divas lietas — Evaņģēlijs un Sakramenti — netiek turēti ciešā saskaņā ar Bībeles mācību, nevar pārstāvēt diakoniju, jo nevar pārstāvēt Kristu. Ir vēl kāds iemesls, kādēļ dažādās diakoniskās organizācijas nevar pārstāvēt diakoniju. Tās tiek dibinātas praktiskas palīdzības dēļ, tādā veidā viņu centrs ir aprūpe. Tās var pārstāvēt tieši šo praktisko palīdzību un neko vairāk. Baznīcas kopība ir pulcēšanās ap Kristu, kurš rada un vada konkrētās aktivitātes.

Ja kāda baznīca nav ieinteresēta sociālo problēmu risināšanā, tad no sacītā izriet, ka kaut kas nav kārtībā ar Evaņģēlija sludināšanu vai ar sakramentu izdalīšanu. Taču tas lai neaizliedz pašu baznīcu, bet lai liek pārbaudīt, ko tā māca.

Līdz ar to kļūst saprotams bīskapa Kārļa Irbes un baznīcas Virsvaldes lēmums 1931. g. 29. oktobrī apstiprināt diakoniju jeb kā toreiz sauca — iekšmisiju — par visas baznīcas uzdevumu. Var uzskatīt, ka no šī datuma diakonija vairs nav dažādu interešu biedrību ziņā, bet ir aicinājums katram kristietim, kurš sevi uzskata par baznīcas locekli. (9.)

Ko aprūpē?

Šis jautājums ir cieši saistīts ar jēdzienu — tuvākais. “Tev būs... mīlēt... savu tuvāko kā sevi pašu.” (Lk. 10:30—37). Laupītāju sasistajam, kas ir pamests ceļmalā, samarietis palīdz neatkarīgi no viņa tautības vai reliģiskās piederības. No līdzības izriet, ka tuvākais ir tas, kurš ir mūsu acu priekšā un kuram mūsu palīdzība ir vajadzīga. Tas norāda, ka baznīca neveido sociālā darba tīklus un neaizstāj valsts funkcijas. Tādi mēģinājumi ir notikuši zemēs, kurās ir valsts baznīcas. Tie parāda, ka diakonija šādā veidā zaudē savu saturu, kas ir mīlestība uz savu tuvāko. Cilvēks mīlestību nevar sevī radīt, to dod Dievs. Mīlestība nepakļaujas arī nekādiem plāniem. Tāpēc diakonijas darbs nevar būt pakļauts valstij, līdz ar to atņemot tai atbildību par cietējiem. Minētajā līdzībā samarietis nāca tad, kad divi cietušā tautieši viņam bija pagājuši garām. Kristus rūpējas par tiem, kuri ir visu atstāti, tāpat diakonija darbojas tur, kur valsts garīgu vai materiālu iemeslu dēļ nespēj vai nevēlas. Diakoniju vada un plāno Kristus, un nepieciešamās organizatoriskās lietas kārtō baznīca.

Otra problēma ir saistīta ar to, kāda ir šī aprūpe un ko tā ietver. Diakonija cenšas redzēt cilvēku visā tā veselumā — kā garu, dvēseli un miesu. Ja liturģija tās redzamākajā izpausmē — dievkalpojumā — aprūpē cilvēka garu un dvēseli, tad diakonija rūpējas par cilvēku kopumā. (10.) Jēzus, uzskaitīdams cilvēku problēmas (Mt. 25:35—36), piemin, ka cilvēks ir izsalcis, izslāpis, svešinieks, kails, slims, cietumā. Tāpat viņš redz bezmērķību un grēku piedošanas trūkumu (Mk. 2:5). Diakoniska aprūpe cenšas uzlūkot visas cilvēka problēmas. Miesīgās problēmas ir nabadzība, slimība, izsalkums, apģērba un pajumtes trūkums utt. Dvēseles problēmas — vientulība, atzinības trūkums, bailes un nedrošība šajā pasaulē, tuvinieku nāve, dziļu, mīlestības pilnu attiecību trūkums, apkārtējo cilvēku agresīvā vai vienaldzīgā attieksme pret cilvēka bēdām, daudzas psihiskas slimības u. c. Garīgās problēmas ir dzīves mērķa jeb jēgas trūkums, apzināts vai nēapzināts grēka slogs, bailes no nāves, dažas t. s.

psihiskās slimības, dzīves realitātes nesaskaņa ar patiesību jeb Dieva baušļiem, nespēja pārvarēt netikumus un tādēļ bieži nespēja dzīvot pilnvērtīgu dzīvi, neticība nekam, mānīcība šī vārda visplašākajā nozīmē u. c.

Nedrīkst ignorēt nevienu no šīm problēmu grupām. Ja mēs sludinām tikai kristīgo mācību, taču mūsu klausītāji būs neēduši, tad mūsu kristietība kļūs par liekulību, kas kalpo tikai mūsu paštaisības celšanai. Tāpat, ja dvēseles problēmas mēģina noreducēt uz garīgām, tad, piemēram, vientulību var sākt uzskatīt par grēku, nevis par objektīvu realitāti. Tā tas reizēm arī notiek, un cilvēki tā vietā, lai pabūtu ar otru un pieņemtu viņu par savu draugu, mēģina sludināt Dieva tuvumu, tā "aizmirstot", ka cilvēks ir sabiedriska būtne, kam apkārt vajadzīgi ļaudis.

Tomēr ir svarīgi garīgās problēmas uzskatīt par galvenajām. Pretējā gadījumā cilvēka aprūpes principi nav balstīti nekādā ētiskā sistēmā. Tāda aprūpe var kļūt nevajadzīga vai pat kaitīga. Nevienu no problēmām nedrīkst risināt piespiedu kārtā. Lai cik svarīgas mums nešķistu garīgās problēmas, Kristus nevienam neuzspieda Sāvu palīdzību, bet gāja pie tiem, kuri gaida. Un tik bieži tas notika, nejautājot cilvēka uzskatus. Ja tomēr dažas problēmas būtu piespiedu kārtā risināmas, tad tā, šķiet, būtu vairāk valsts, nevis baznīcas funkcija (ieslodzījums, piespiedu psihiskā ārstēšana u. c.).

Svarīgi piebilst, ka cilvēku tomēr nedrīkst uzlūkot kā vajadzību kopumu, bet kā dzīvu, jūtīgu, domājošu un vienotu būtni. Tāpēc šīs aprūpes sfēras nedrīkst sašķelt. Tieši tādēļ ir viens amats — diakons, nevis trīs veidu aprūpētāji. Tikai vajadzības gadījumā tiek pieaicināti kādi speciālisti — ārsti, mācītāji, sociālie darbinieki, juristi u. c. Interesanti atzīmēt, ka Norvēģijas Luteriskajā baznīcā diakona izglītību un tai iespējami sekojošo ordināciju var iegūt tikai tad, ja pamatizglītība ir kādā no sekojošajām 3 nozarēm — pedagogija, medicīna vai sociālais darbs.

Treškārt, svarīgi ir tas, ka mūsu Pestītājs Sevi ir identificējis ar nabagiem, slimniekiem, cietumniekiem, izsalkušajiem, svešiniekiem, neapģērbtajiem un citiem. Viņš saka: "Ko jūs darījuši vienam no šiem Maniem vismazākajiem brāļiem, to jūs esat Man darījuši." (Mt. 25:40) Viņš tos sauc par brāļiem un apliecina, kā viņu bēdas ir Viņa bēdas. Šo Jaunās Derības vietu bieži pārprot, uzskatot, ka nabadzība, izsalkums vai gūsts nozīmē patieso kopību ar Kristu, tāpat patieso kristietību. Tas noved

pie apmulsuma, uzskatot, ka patiesā Baznīca ir visi apgrūtinātie. Kristus gan apliecina kopību ar visiem apgrūtinātajiem viņu bēdās, bet ne grēkā. Baznīca ir visi atpestītie, tie, kam grēki ir piedoti, jo svarīgākā atpestīšana ir brīvība no grēka. Ir ļoti daudz citu problēmu, kuras nevar atrisināt līdz pat nāvei.

Tomēr atbrīvošanās teoloģijas ietekmē ir diezgan plaši izplatīts uzskats. Piemēram, ļoti populārs tas ir Pasaules Baznīcu padomē. Taču tā “baznīca tiek novienādota ar tās uzdevumu”. (11.) Sekojoši — pasaule tiek uzskatīta par vienu veselumu ar baznīcu. Šādai aprūpei zūd ētiskie pamati. Zūd arī pati aprūpes iespēja, jo bez ētiskā pamata — baušļiem — Kristus klātbūtne nav iespējama. (14.)

Šajā līdzībā Kristus norāda, ka miesīgās un dvēseles vajadzības nav nicināmas un noraidāmas kā mazsvarīgas. Un palīdzības darbā viņš pats ir klātesošs. Jo arī Kristum bija miesa un dvēsele ar visām problēmām. Piemēram, Viņam šeit virs zemes nav māju. “Cilvēka Dēlam nav kur Savu galvu nolikt.” (Mt. 8:20) Tas ir pretējs uzskats kaut vai budismam, kur domāšana par šīm vajadzībām tiek uzskatīta par paļaušanos ilūzijām. “Dzenieties papriekšu pēc Dieva valstības un Viņa taisnības, tad jums visas šīs lietas taps piemestas,” — saka Kristus (Mt. 6:33). Viņš nesaka, ka šīs vajadzības ir galvenās, taču arī nenoliedz tās un pats pēc vajadzības par tām rūpējas. Cik bieži tas notiek tieši caur Viņa Baznīcu!

Kā aprūpē?

Vienā vārdā atbildot — kalpo. Hellēnisma kultūrā jēdzienam kalpošana ir slikta skaņa, t. i., kalpošana ir kaut kas tāds, kas neļauj pašam cilvēkam brīvi attīstīties, veidot savu personību, brīvi sevi izteikt utt. Tur kalpošana nevar būt dzīves piepildījums. (12.) Kristietībā kalpošana ir dzīves mērķis, jo tā ir veids, kā tikt ar Dievu. Tikšanās ar nabagu nozīmē tikšanos ar Jēzu, kas pats ir Dievs. Pie tam kalpošana īsti neliekuļota ir tikai tad, ja tā notiek brīvprātīgi un priecīgi. Kā tas iespējams? To mums atklāj Jāņa evaņģēlija 13. nodaļa, kurā aprakstīts, kā Jēzus mazgā kājas Saviem mācekļiem. Sv. Pēteris negrib to pieļaut, acimredzot saprazdams, ka viņam būtu Jēzum jāmazgā kājas, t. i., viņš grib Kristum kalpot no sevis. “Ja Es tev nemazgāšu kājas, tev nebūs daļas pie Manis,” atbild Kristus. “Ja nu Es, jūsu Kungs un Mācītājs, esmu jūsu kājas mazgājis, arī jums pienākas cits citam kājas mazgāt.” (Jņ. 13:8 un 14.) Šī kāju

mazgāšana simboliski atklāj visu diakonijas būtību. Cilvēks var kalpot kristīgā nozīmē (t. i., viņam ir daļa pie Kristus) tikai tad, ja Kristus viņam ir kalpojis. Patiesa kristīga kalpošana ir iespējama tikai kā atbilde uz Dieva pieredzējumu, kad Viņš mūsu problēmas ir ņēmis uz Sevi, kā galvenās redzot mūsu garīgās vajadzības, tā uzmodinādams mūsos mīlestību uz Sevi. Tā tas patiesi ir, ka mīlestība uz tuvāko izriet no mīlestības uz Dievu.

Tātad, lai aktivizētu diakonijas darbu baznīcā, svarīgi ir turēt godā Rakstus jeb Vārdu, t. i., raudzīties, kā Kristus sevi atklāj tur, kā Viņš caur Vārdu un Sakramentiem pielūgšanā piepilda cilvēku vajadzības, kuri būs gatavi kalpot. Kristus inkarnācija parādās baznīcā kā konkrēta darbība jeb atbildība par bēdām sabiedrībā.

Kāpēc aprūpē?

Kā jau iepriekš sacīts, kristietis savu dzīves jēgu saredz kalpošanā, kuras viens no izpausmes veidiem ir sociālā palīdzība. Taču vēl būtu svarīgi nosaukt dažus citus motīvus.

Pirmais aprūpes cēlonis ir tā sauktais cēlonis, kas ceļas no Radīšanas. Cilvēks ir Dieva radīts. Kad Dievs radīja pasauli, Viņš redzēja — “lūk, viss bija ļoti labs”. (1. Moz. 1:31) Tātad ir labi būt pa cilvēku. (12.) Nav labi dzīvot grēkos, un pēc grēkā krišanas cilvēcība ir tik ļoti sajaukusies ar grēku, ka to ir grūti atšķirt. Tomēr pati eksistence kā cilvēkam nav sliktā. Pretēji plaši pazīstamajam uzskatam, ka matērija, miesa ir kaut kas pazemojošs vai ierobežojošs. Cilvēks ir radīts pēc Dieva tēla un līdzības (Moz. 1:27). Tātad arī invalīds, slimnieks, vājprātīgais un pat dzērājs, prostitūta un slepkava ir radīti pēc Dieva tēla un līdzības, kas tāpat kā visi cilvēki ir grēka un atšķirtības no Dieva dēļ izkropļoti. Tas rada ārkārtīgi nopietnas sekas mūsu attieksmē pret cilvēku. Kamēr cilvēks ir dzīvs, Radītājs viņam dod sauli, gaisu, pārtiku, apģērbu, pajumti neatkarīgi no tā, vai viņš atzīst Radītāju vai nē. Sods par grēku nāk tikai ar nāves iestāšanos. Ikvienam pašam ir jābīstas, vai viņš netiks sodīts. Ja mēs gribam Dieva prātu pildīt, tad tuvāko mums ir jāmīl nevis viņa skaistuma, gudrības, bagātības vai kādu labu īpašību dēļ, bet tāpēc, ka Tēvs par viņu rūpējas, viņu mīl un gaida viņa atgriešanos patiesā Dieva atziņā. Pat visnožēlojamākajai cilvēka eksistencei ir jēga, jo vienīgi Dievs vien zina to, kādēļ tā netiek pārtraukta. Šādu motīvu apzināšanās noņem to

augstprātību, kurā cilvēks bieži krīt, domādams, ka ir vērtīgāks nekā visi apgrūtinātie.

Otru aprūpes cēloni nosacīti varētu saukt par radniecības cēloni. Cilvēkus var iedalīt divās grupās: tie, ar kuriem mums ir viens Tēvs Debesīs; tie, ar kuriem ir gan viens Tēvs, gan arī viens Kungs, proti — Jēzus Kristus. Pirmā grupa aptver visus cilvēkus, otra — Kristīgo Baznīcu. Tā nebūt nav norobežošanās no pasaules problēmām, ja kristieši otru grupu uzskata par svarīgāku. Diakonija bez stipras kristīgās draudzes nav iespējama. Apustulis Pāvils kristīgo draudzi sauc par Kristus miesu (1. Kor. 12). To apliecina arī Svētā Vakarēdiena mistērija. Kristieši ir kā vienas miesas locekļi, kas nevar neap rūpēt viens otru. Jo šī aprūpe ir atkarīga nevis no tā, ko viņi dara, bet no tā, kas viņi ir. Stipra draudze, kurā valda kalpojošas attiecības starp tās locekļiem, ir vissvarīgākais priekšnoteikums, lai būtu iespējama Baznīcas kalpošana sabiedrībai. "Baznīcai patiesībā nav citas atbildes pasaulei, kā vienīgi būt svēto Sadraudzei — kristīgai draudzei — Kristus miesai, atvērta, pestījošai kopienai." (13.)

Noslēgumā svarīgi būtu uzrakstīt diakonijas definīciju, kas patlaban ir spēkā Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā.

I Diakonija ir baznīcas kalpošanas daļa.

II Diakonija ir baznīcas rūpes par cilvēku visā tā veselumā: par garu, dvēseli un miesu. Tas ietver garīgo aprūpi, dvēseļu aprūpi un praktisko palīdzību. Neviens no tām nedrīkst tikt atmesta. Tās ir rūpes par savu tuvāko, t. i., cilvēku, kas ir tavā priekšā. Diakonijas mērķis ir pasludināt Evaņģēliju: Diakonija ir Dieva rūpes par katru cilvēku.

Evaņģēlijs ir diakonijas avots.

III Draudze vienlaicīgi ir avots un pamatvienība diakonijas darbā. (14.)

Atsauces:

1. Alfs B. Oftestads. *Kā izveidot diakonisku baznīcu*. — 1994. g. Luteriskā mantojuma fonds. — 19. lpp.
2. Sven-Erik Brodd. *Diakonitet. Från ecclesiologi till pasoral praxis*. Svenska kyrkans forskningsråd. — Stokholma, 1992. — 254.–257. lpp.
3. Turpat, 254. lpp.
4. Alfs B. Oftestads. *Kā izveidot...*, 6. lpp.
5. Turpat, 7. lpp.
6. Turpat, 7. lpp.
7. Turpat, 8. lpp.
8. Augsburgas Ticības Apliecība, 7. artikuls.
9. Dr. Freudenfelds. *Iekšmisija, LELB Virsvalde, 1939*. — 49. lpp.
10. Alfs B. Oftestads. *Lekcijas LELB rīkoto diakonijas kursu klausītājiem*. — Kuldīga, 1994. g. 26.–28. novembris.
11. Alfs B. Oftestads. *Kā izveidot...*, 11. lpp.
12. Alfs B. Oftestads. *Lekcijas...*
13. Alfs B. Oftestads. *Kā izveidot...*, 19. lpp.
14. *Document on a triangle partnership and cooperation*. — Rīga, 1994. gada decembris.
15. Alfs B. Oftestads. *Kā izveidot...*

STUDENTU PUBLIKĀCIJAS

Mēs piedāvājam tikai mazu daļiņu no tiem pētījumiem, ko augstskolas "Attīstība" studenti ir paveikuši mācību procesa gaitā kursu projektu un diplomdarbu ietvaros. Tāpēc šeit nav pārstāvēts plašais problēmu tematiskais spektrs, pie kā strādā studenti. Krājumā ievietotās publikācijas it kā apvienojas ap bērnu un veselības aizsardzības problēmām mūsu sabiedrībā. Viena publikācija veltīta sociālā darba teorētisko aspektu izstrādei. Protams, jautājumi, kas šajos darbos risināti, ir daudz dziļāki un būtiskāki, nekā mēs apzināmies, tos nosaucot. Tomēr jāatzīmē, ka daļa no šeit ievietotajām studentu publikācijām nav speciāli rakstīti raksti, bet ir atsevišķi kursa projektu fragmenti. Tāpēc tajos dažkārt vērojams zināms tēžveidīgums ar pārbagātu informāciju, kuram, ja nelasa visu kursa projektu, trūkst tālāka skaidrojuma. Redkolēģija ir pateicīga visiem studentiem, kuri publikācijai iesniedza savus darbus un atbalstīja mūsu ieceri, un jācer, ka nākamajos krājumos tā pilnveidosies un iegūs jaunas formas.

Redkolēģija

Evija Apine

Sociālais darbs un sociālais darbinieks — sociālā darba veicējs

Sociālais darbs Latvijā ir vēl jauna parādība, un, veidojot sociālās palīdzības institūcijas un dienestus, lieti noder zināšanas par citu valstu pieredzi sociālā darba organizēšanā un zināšanas par teorētiskajām nostādnēm, kas izskaidro sociālā darba būtību, funkcijas, mērķus, sociālā darbinieka uzdevumus un darba metodes.

Vispirms par sociālo darbu un tā mērķiem.

Sociālā darba definējums un mērķi

Praktizējošo sociālo darbinieku Nacionālās asociācijas komisija (The Commission on Practice of the National Association of Social Workers) 1958. gadā sociālo darbu definēja kā “vērtību, mērķu, sankciju, zināšanu un metožu kopumu”. (3; 6. lpp.) Šī definīcija nosauca trīs sociālā darba mērķus:

1. Palīdzēt individam un grupām noteikt, atrisināt un mazināt problēmas, kas rodas no nelīdzsvarotības starp viņiem un vidi.

2. Noteikt iespējamās nelīdzsvarotības sfēras starp indivīdiem vai grupām un vidi, lai aizkavētu nesabalansētības rašanos.

3. Atklāt, noteikt un stiprināt indivīdu, grupu un kopienu potenciālu maksimumu.

Šai pašā gadā Verners Boems (*Werner Boehm*) sociālo darbu raksturoja šādi: “Sociālais darbs ir vērst uz indivīdu sociālās funkcionēšanas, individuāli vai grupās, pilnveidi, ietekmējot viņu sociālās attiecības, kas rada mijiedarbību starp indivīdiem un viņu sociālajām vidēm. Šīs aktivitātes var iedalīt trīs funkcijās: traucēto spēju atjaunošana, nodrošināšana ar individuāliem vai sabiedrības resursiem un sociālās disfunkcijas novēršana.” (3; 6. lpp.)

Nedaudz vēlāk Rietumvirdžīnijas Sociālā darba augstskolas pēdējo kursu studentu mācību programmas attīstības projekta (*West Virginia Undergraduate Social Work Curriculum Development Project*) dalībnieki sociālo darbu skaidroja kā “ieinteresētu un iesaistītu mijiedarbību starp cilvēkiem un sabiedrības institūcijām, kas ietekmē cilvēku spējas izpildīt

dzīves uzdevumus, īstenot centienus un darboties saskaņā ar viņu vērtībām, atvieglot distresu. Šī mijiedarbība starp cilvēkiem un sabiedrības institūcijām tiek atspoguļota kopējā sabiedriskā labuma kontekstā. To ņemot vērā, ir nosakāmi trīs galvenie sociālā darba mērķi:

1. Vairoto cilvēku problēmu risināšanas, pārvarēšanas un attīstības spējas.

2. Sekmēt tādu efektīvu un humānu sistēmu darbību, kas nodrošina cilvēkus ar resursiem un pakalpojumiem.

3. Iekļaut cilvēkus sistēmās, kas nodrošina viņus ar resursiem, pakalpojumiem un iespējām". (3.)

Šajās definīcijās noteikts, ka sociālā darba iejaukšanās būtība ir pievēršanās nelīdzsvaram starp individu un tā vidi. Šādā aspektā aplūkojams arī Viljama Švarca (*William Schwartz*) sociālā darba uzdevuma definējums — "būt par vidutāju procesā, kurā indivīds un sabiedrība mijiedarbojas, lai īstenotu abpusējo nepieciešamību pēc pašpiepildījuma". (3;5. lpp.) Arī V. Švarca "vidutāja" modelis balstās uz uzskatu, ka indivīda un sabiedrības intereses pamatos ir vienas un tās pašas, bet sarežģītajā un mainīgajā sabiedrībā indivīda vēlmes būt pilnīgam un produktīvam sabiedrības loceklim un, savukārt, sabiedrības spējas integrēt un bagātināt indivīdu bieži ir bloķētas šķēršļiem. Tādēļ sociālā darba iejaukšanās ir virzīta uz šo šķēršļu novēršanu un "indivīda stimulu atbrīvošanu izaugsmei, veselībai, piederībai un sabiedrības spēku organizēšanai, lai tā integrētu tās locekļus produktīvā un dinamiskā veselā". (3.)

Harieta Bartleta (*Harriett Bartlett*) par sociālā darba būtību, kuru tā definē kā "attiecības starp cilvēka pārvarēšanas aktivitātēm un vides prasībām" (3.), raksta, ka primārai uzmanībai jābūt vērstai uz cilvēka un vides mijiedarbību. Tādēļ persona un situācija, cilvēki un vide ir apskatāmi kopā.

Viljams Gordons (*William Gordon*), piekrieto H. Bartletai, apgalvo, ka sociālā darba centrā jābūt cilvēkam viņa dzīves situācijā — "vienlaicīgi uzmanības fokusā indivīdi un viņu vides". (3.) Viņš secina, ka sociālā darba galvenais mērķis ir personas un situācijas saskaņošana — "iejaukšanās, pielietojot nepieciešamās metodes un līdzekļus, lai palīdzētu cilvēkiem būt situācijās, kur viņu spējas ir pietiekami saskanīgas, atbilstošas

situācijas prasībām". (3.)

Tāpat sociālā darba iejaukšanās ir vērsta uz mijiedarbības nodrošināšanu starp cilvēkiem un viņu vidēm. V. Švarca vārdiem runājot, sociālais darbinieks kalpo par vidutāju, pēc V. Gordona uzskata - sociālais darbinieks rod saskaņu starp vidi un cilvēku, pēc H. Bartletas — cenšas atrast līdzsvaru starp cilvēka spējām pārvarēt, izturēt un vides prasībām. Tāpat sociālais darbinieks var:

- 1) vadīt pārmaiņu stratēģijas, lai mainītu indivīdu,
- 2) vadīt pārmaiņu stratēģijas, lai mainītu vidi,
- 3) vadīt pārmaiņu stratēģijas, lai mainītu indivīda un vides mijiedarbību.

Sociālā darba profesiju Starptautiskā sociālo darbinieku federācija (International Federation of Social Workers) definē šādi:

“Sociālais darbs ir profesija, kuras mērķis ir ieviest sociālas pārmaiņas sabiedrībā kopumā un tās attīstības individuālajās formās. Profesionāli sociālie darbinieki veicina cilvēku labklājības paaugstināšanos un palīdz tiem piepildīt viņu centienus, kā arī attīstīt un sistemātiski pielietot zinātniskas zināšanas par cilvēka un sabiedrības aktivitātēm un sociāliem pakalpojumiem, domātiem indivīdu un grupu vajadzību un centienu apmierināšanai nacionālā un starptautiskā līmenī, tai pašā laikā pastāvīgi radot nepieciešamību sekmēt sociālās politikas attīstību.” (1.)

Daudzas šajā darbā dotās definīcijas runā par sociālā darba iejaukšanos, tādēļ atzīmējam, ka sociālajā darbā iejaukšanās jeb intervence (*intervention*) ir termins, kas kļuvis populārs, jo sociālie darbinieki to bieži lieto, lai aprakstītu savu darbību. Tāpat sociālā iejaukšanās ir aktīva, mērķtiecīga un plānota klienta un darbinieka sadarbība visās sociālās intervences procesa fāzēs. Tā ietver aktivitātes, kuras ir uzsāktas kā atbildes reakcija specifiskai problēmsituācijai (vai uzsāktas, lai aizkavētu problēmsituācijas attīstību) pēc klienta lūguma un ar klienta līdzdalību (klienta lomā var būt arī persona vai grupa, kas ir atbildīga par radušos situāciju vai iedzīvotājiem, kas ir riska situācijā). Šo aktivitāšu pamatā ir speciāli izstrādāta stratēģija, lai sasniegtu izvirzīto mērķi, proti, cīnīties ar problēmu, novērst vai to aizkavēt. Intervence kā jēdziens, ko lieto sociālais darbinieks, nepieļauj iespēju iejaukties citu cilvēku darīšanās. Tā atbalsta aktivitātes, kas, kā apraksta V. Gordons, ir virzītas uz mērķu sasniegšanu, un vadās

pēc vērtībām, zināšanām un tehnikām, kuras visas kopā ir unikālas, kuras atzīst un nosaka sociālā darba profesija. Sociālā intervence ir ierobežota laikā un beidzas, kad noteiktais mērķis ir sasniegts, vai agrāk, ja kāds no iejaukšanās procesa dalībniekiem izstājas.

Kad esam noskaidrojuši, ka sociālais darbs attiecas gan uz atsevišķu personu, gan noteiktas vides, gan to abu mijiedarbības problēmu risināšanu un ka tā aktīvā izpausmes forma ir iejaukšanās jeb intervence, tad noskaidrosim, kādi ir sociālā darbinieka uzdevumi un funkcijas, piedaloties šo problēmu risināšanā.

Sociālā darbinieka uzdevumi un funkcijas

Vispirms atzīmēsim, ka sociālie darbinieki savā darbā vadās pēc Starptautiskā Ētikas kodeksa un oficiāli atzītajām starptautiskajām konvencijām. Viņu darbība ir pielāgota valsts sociālās labklājības politikai, attiecīgajai juridiskajai, ekonomiskajai un sociālajai situācijai. Sociālā darbinieka uzdevumi ir atkarīgi arī no institūcijas, kurā viņš strādā, un no darba sfēras. Sociālā darba nacionālā institūta izdotajā grāmatā "Sociālie darbinieki, viņu loma un uzdevumi" ("Social workers, their role & tasks") (5.) tiek aprakstītas divas galvenās sociālā darbinieka funkcijas:

1. Plānot, veidot, uzturēt un novērtēt sociālās aprūpes piedāvājumu. Plānošana ir nepieciešama jebkura līmeņa sociālo pakalpojumu organizācijās. Sociālā dienesta direktora vai brīvprātīgo biroja vadītāja interesēs ir atklāt un, kur nepieciešams, dibināt sociālās aprūpes tīklu tam ģeogrāfiskajam rajonam vai klientu grupai, par kuru sociālo aprūpi viņš nes atbildību. Vidēja līmeņa dienas centru, patversmju, brīvprātīgo biroju vienību vadītāji plāno un sniedz sociālo palīdzību grupai, noteiktas apkaimes iedzīvotājiem vai noteiktam klientu lokam. Visbeidzot sociālais darbinieks valsts vai brīvprātīgās institūcijās, pansionātos, apgabala vai dienas centros veic plānošanu par klientu — indivīda, ģimenes vai grupas — vajadzībām atbilstošas palīdzības nodrošināšanu. To, kāda veida sociālā palīdzība sociālajam darbiniekam ir jāplāno un jānodrošina, nosaka attiecīgās valsts politika un no tās izrietošā likumdošana, sociālās palīdzības dienesta, kurā sociālais darbinieks strādā, raksturs un funkcijas. Sociālā darbinieka darbu ietekmē sabiedrības atbalsts un ekonomiskie resursi, kā arī sabiedrības un klientu vajadzības.

2. Veidot tiešu kontaktu ar klientu, kuram sociālais darbinieks palīdz

izturēt vai mainīt kādus viņa personības vai apkārtējās vides aspektus. Šajā gadījumā sociālā darbinieka klients var būt indivīds, ģimene vai komūnas (mikrorajona) iedzīvotāju grupa. Konsultēšana nozīmē mēģināt saprast klienta stāvokli, situāciju, tās nozīmi, kopīgi plānot, kā pārvarēt emocionālās un praktiskās realitātes. Ir jāpalīdz klientam samierināties vai mainīt viņa sociālos un emocionālos apstākļus. Palīdzēt samierināties ar konkrētajiem apstākļiem ir īpaši svarīgi tad, ja resursi palīdzības sniegšanai ir nepietiekami. Piemēram, emocionālās sāpes tuvinieku nāves vai zaudējuma gadījumā, kuras ir neizbēgamas jebkurā sabiedrībā, var tikt pārciestas tā, lai to ietekme uz dzīvi nekļūtu destruktīva. Ar nepiemērotiem dzīves vietas apstākļiem var palīdzēt samierināties, novēršot šīs problēmas destruktīvo ietekmi uz ģimenes attiecībām, vienlaicīgi nesamazinot vēlmi tos mainīt. Veci cilvēki, kas vairs nespēj paši sevi aprūpēt, savas neatkarības zaudēšanu var tik smagi nepārdzīvot, ja jaunajā situācijā, tiekot aprūpēti, tie sajūtis prieku un drošību.

Taču, kā apraksta Džons Heinss (*John Haines*) (4.), bieži sociālie darbinieki palīdz klientiem pielāgoties apstākļiem, kuri kā tādi ir nevēlami un kuri, iespējams, lielā mērā rada grūtības. Tas var notikt, ja klients cieš nepietiekamu ienākumu dēļ vai dzīves apstākļu dēļ, kā arī, atkarībā no klienta vajadzībama, ja nepieciešama dzīvesvietas pielāgošana palīgīdzekļu lietošanai veciem cilvēkiem vai cilvēkiem ar kustību traucējumiem, kurus teorētiski vajadzētu piedāvāt sociālajam darbiniekam, bet kuru iegūšanas iespējas var būt tik ierobežotas, ka faktiski nav iespējamas. Šajos apstākļos sociālais darbinieks var just, ka, palīdzot klientam samierināties gan ar dzīves apstākļiem, gan ar resursu trūkumu palīdzības sniegšanai, viņš atbalsta sociālās labklājības sistēmu, kura būtu radikāli maināma, un kavē izmaiņu iespējas. Viņš var justies kā sociālās kontroles aģents, kura uzdevums ir uzraudzīt nabadzīgos, trūcīgos un slimos, lai tie sabiedrībai neradītu nepatīkšanas.

Tomēr jāatzīmē, ka sociālais darbs attiecas gan uz indivīdu, gan uz sabiedrību un sevišķi — uz indivīda un sabiedrības savstarpējām attiecībām. Tādēļ varam runāt par sociālā darbinieka diviem darba laukiem. Pirmkārt, darbs ar klientu (indivīdu, ģimeni, grupu vai darbs mikrorajona līmenī), kuru viņam ir jānodrošina ar palīdzības pakalpojumiem. Citi paši var meklēt sociālā darbinieka palīdzību, par

cietiņi viņš var uzzināt, pildot savus noteiktos pienākumus (darba instrukcijā noteiktos), vai arī citas personas vai iestādes iesaka viņam šo personu kā cilvēku, kam nepieciešama speciālista palīdzība. Šādā gadījumā sociālais darbinieks izmanto gan diskusijas, gan sarunas, gan praktisku atbalstu, lai atvieglotu ciešanas un dotu iespēju cilvēkam daudz adekvātāk cīnīties ar to, kas rada distresu. Citā situācijā viņš var veikt vairāk kontroles funkciju, mēģinot garantēt, ka netiek pārkāpts likums vai ar likumu paredzētā palīdzība tiek pildīta. Tas nozīmē, ka viņš cenšas ietekmēt citu uzvedību. Šī ir sociālā darba otra sfēra — sociālā darbinieka atbildība pret sabiedrību — sociālā kontrole un sociālo pārmaiņu radīšana.

Sociālā kontrole ir viena no sociālā darbinieka funkcijām — ne tikai likumpārkāpēju pārraudzība, bet arī sabiedriskās kārtības sekmēšana. Sociālais darbinieks ir ieinteresēts arī sociālajās pārmaiņās. Savā darbā viņš saskaras ar vajadzībām, kuras nevar apmierināt, klientus tikai konsultējot vai nodrošinot materiālu palīdzību. Daudzu problēmu rašanās iemesli ir trūkumi likumdošanā vai sociālās labklājības nodrošinājumā, kas risināmi ar parlamentārām metodēm. Tāpat var parādīties nesabalansētība un nevienlīdzība sabiedrības struktūrā, kas kādai no minoritātēm, kura atrodas neizdevīgā pozīcijā, izraisa problēmas. Šāds stāvoklis rada uzskatu, ka sociālajam darbiniekam ir jāieņem vadošā loma, mēģinot radīt sociālas pārmaiņas, taču šo uzdevumu ir grūti realizēt. Palīdzēt var asociāciju dibināšana, valdības locekļu ietekmēšana, izmantojot speciālistu grupas spiediena radīšanai. Sociālajam darbiniekam sevi jāsavieno šīs divējādās saistības, kuras uzliek viņa amats — saistība ar indivīdu un saistība ar sabiedrību.

Sociālajam darbiniekam ir jāiesaistās arī sociālās pārraudzības veikšanā. Būtiski ir uzzināt, kur bērni cieš no vecāku vardarbības, tad kopā ar mediķiem, skolotājiem vai policiju jāizlemj, vai nepieciešams ierosināt gadījumu izskatīt tiesas ceļā vai ir pieļaujams, ka bērns vēl uzturas ģimenē. Pārraudzības funkciju pilda arī, sekojot, lai cilvēki ar garīgiem traucējumiem, kam nepieciešama piespiedu ārstēšana, tiktu ievietoti slimnīcā. Arī jauniešiem likumpārkāpējiem vispirms tiek piedāvāta iespēja tikt ar sociālo darbinieku vai iesaistīties ārstniecības (Intermediate Treatment) grupā. Ja jaunietis no tā atsakās, sociālā darbinieka uzdevums ir viņu nodot tiesai. Lai veiktu sociālo pārraudzību, sociālajam

darbiniekam ir nepieciešama speciāla apmācība.

Sikāk sociālā darba funkcijas var iedalīt, pamatojoties uz Sociālo darbinieku starptautiskās federācijas veikto aprakstu (1.):

1. Palīdzēt cilvēkiem attīstīt spējas, lai ļautu atrisināt viņu personiskās un kolektīvās sociālās problēmas.

2. Veicināt pašnoteikšanās, adaptācijas un attīstības spējas.

3. Lai pastāvētu sociāli ekonomiski resursi, veicināt taisnīgu sociālo programmu izstrādi, iepazīstināt ar tām un citiem pakalpojumiem vai alternatīvām.

4. Nodrošināt informāciju un sociālus kontaktus ar personām, kas piedāvā sociāli ekonomiskus resursus.

Sociālie darbinieki ir iesaistīti grupu un mikrorajonu iedzīvotāju sociālās aizsardzības programmu un pakalpojumu plānošanā, izdevumu novērtēšanā, lietošanā un pārveidošanā. Viņi iejaucas dažādos funkcionālajos sektoros, lietojot dažādas metodoloģiskas pieejas, strādājot plašās organizatoriskās struktūrās un nodrošinot sociālos pakalpojumus dažādiem iedzīvotāju sektoriem mikro un makro līmeņos.

Sociālie darbinieki nodrošina dažādus pamatpakalpojumus palīdzības sniegšanai indivīdiem, ģimenēm un mikrorajona iedzīvotājiem, saprotot un risinot viņu personīgās un sociālās problēmas; metodiski pēta viņu problēmu raksturu, apjomu un cēloņus, ņemot vērā citus iespējami svarīgus faktorus; nosaka atbalsta veidu un nepieciešamos resursus, nodrošina klienta kooperāciju, risinot viņa problēmas; sociālo problēmu risināšanā darbojas kā katalizators starp klientu un dažādām iedzīvotāju grupām, veicinot un izmantojot sociālos dienestus, koordinējot mikrorajona, kurā klients dzīvo, resursus un vajadzības; veicina indivīda, grupas un mikrorajona iedzīvotāju līdzdalību, dibinot sociālās labklājības iestādes, palīdzot dibināt mikrorajona organizācijas un lietojot piemērotu stratēģiju katram kultūras līmenim.

Sociālie darbinieki nodrošina specializētus sociālos pakalpojumus iedzīvotājiem — bērniem, jauniešiem, sievietēm, veciem cilvēkiem u. c. atsevišķām kategorijām — cilvēkiem ar veselības traucējumiem, migrantiem, etniskajām minoritātēm. Darbs tiek veikts ar dažādām metodēm — mikrorajonā, darbs ar grupām, darbs organizāciju struktūrās — skolās, medicīnas iestādēs, psihiatriskos centros. Iespējamie darba veidi —

sociālā labklājība, sociālā nodrošināšana, dzīvesvietas jautājumi.

Sociālais darbinieks fiziskās un garīgās veselības sfērā palīdz veselības aprūpes un higiēniskās izglītošanas dienestiem, attīstot veselības pakalpojumus un politiku. Viņš asistē pacientiem, viņu ģimenei un citiem cilvēkiem, no kuriem atkarīga pacienta labklājība, nodrošinot pakalpojumus gan stacionāram slimniekam, gan ambulatoriskam slimniekam; viņam jābūt zināšanām par medicīniskiem procesiem, par psiholoģiskām un adaptācijas problēmām, kas saistītas ar ārstēšanu; sociālais darbinieks saistīts ar medicīnisko ārstēšanu mājās, izglītošanu sociālās higiēnas jautājumos, garīgo higiēnu, ar medicīnisko ārstēšanu mikrorajonā un skolās; garīgās saslīmšanas gadījumos viņš nodrošina tehnisko un terapeitisko asistēšanu pacientiem un viņu ģimenei, lietojot piemērotas terapeitiskās metodes, pielietojot pamatzināšanas psihiatrijā un psiholoģijas teorijās.

Sociālais darbinieks darbā ar likumpārkāpējiem cenšas novērst jauniešu noziedzības izplatīšanos un ieviest sociālo un morālo rehabilitāciju jauniešu un pieaugušo starpā, kas vainīgi noziegumos. Sociālais darbinieks konsultē potenciālos noziedzniekus un lūdz palīdzību citos sociālajos dienestos, ja nepieciešams; palīdz grūtībās nonākušām personām, kas izcieš sodu cietumā vai ārpus tā, un viņu ģimenēm; seko un palīdz rehabilitācijas procesā personām, kam ir pārbaudījuma laiks vai kas nesen ir atbrīvotas, palīdzot risināt tādus jautājumus kā dzīvesvietas atrašana, darbs u. tml.

Nodarbinātības sfērā sociālais darbinieks iejaucas cilvēku problēmās, kas rodas darba vietās saistībā ar specifisku likumdošanu, profesionālo rehabilitāciju, higiēnu, drošību un brīvo laiku. Viņš meklē resursus un nodrošina ar tiem, palīdzot uzlabot darba apstākļus, strādnieku un viņu ģimenes dzīves kvalitāti. Sociālais darbinieks ir iesaistīts tādu dienestu darbības novērošanā kā mazbērnu novietne, uzņēmuma ēdnīca, kooperācijas un dzīvokļu kooperatīvi, nodarbinātības dienesti (darba biržas), tiešie sociālie dienesti darba vietas rajonā.

Sociālais darbinieks mikrorajonā nodrošina izglītošanu un palīdzību invalīdiem, grupām un komūnām, māca viņiem organizēt un plānot komūnas resursus un pakalpojumus, māca attīstīt komūnas locekļu un grupu apzināšanos, dodot iespēju viņiem aktīvi piedalīties mikrorajona attīstības projektu programmēšanā un izpildīšanā; organizē un pārzina

izklaides un izglītojošās sociālās aktivitātes mikrorajona centros, stimulē indivīdu, grupu un mikrorajona iedzīvotāju piedalīšanos tajās.

Sociālais darbinieks starptautiskos dienestos konsultē un palīdz pagaidu iedzīvotājiem - indivīdiem un grupām, kas, mainot savu apmešanās vietu, ir sastapušās ar kādām problēmām. Sociālais darbinieks koriģē situāciju, vadoties pēc starptautiskajos līgumos noteiktajiem principiem.

Sociālā darbinieka, kurš strādā administrējošā sfērā, uzdevumi un atbildība ietver pētīšanu, plānošanu, darba organizēšanu, sociālo likumdošanu, programmu attīstīšanu, administrēšanu.

Sociālais darbinieks apmācības sfērā strādā vidējās un augstākās izglītības iestādēs. Šādos centros un institūcijās viņi māca teoriju un praksi, veic virsvadību, palīdz attīstīt sociālo darbu un pētījumu programmas.

Tā kā sociālais darbs ir virzīts uz indivīda un vides mijiedarbību vai uz sadzīves problēmu risināšanu noteiktā situācijā, tad Rietumvirdžīnijas sociālā darba augstskolas mācību programmu izveides projekts sociālajam darbam izvirza šādus desmit uzdevumus:

1. Noteikt un novērtēt situācijas, kurās ir nepieciešams uzsākt, paplašināt, atjaunot, aizsargāt vai izbeigt attiecības starp cilvēkiem un sociālajām institūcijām.

2. Izstrādāt un izpildīt plānu cilvēku labklājības uzlabošanai, kas balstīts uz problēmu novērtēšanu un sasniedzamo mērķu un iespējamo izvēļu pētīšanu.

3. Vairo cilvēku problēmu risināšanas, pārvarēšanas un attīstības spējas.

4. Iekļaut cilvēkus sistēmās, kas nodrošina viņus ar resursiem, pakalpojumiem un iespējām.

5. Efektīvi iejaukties, aizstāvot diskriminēto iedzīvotāju intereses.

6. Veicināt sistēmu, kas nodrošina cilvēkus ar pakalpojumiem, resursiem un iespējām, humānu un efektīvu darbību.

7. Aktīvi piedalīties jaunu, pārveidotu vai uzlabotu pakalpojumu, resursu vai iespēju sistēmu radīšanā, kas būtu taisnīgākas, objektīvākas un atsaucīgākas pret dienesta apmeklētājiem, un strādāt, lai likvidētu tās sistēmas, kas ir netaisnīgas.

8. Novērtēt, kādā mērā ir sasniegti intervences plāna mērķi.

9. Nepārtraukti novērtēt savu profesionālo izaugsmi un attīstību, novērtējot prasmes un izturēšanās.

10. Sekmēt dienesta pakalpojumu uzlabošanu, turpinot uzkrāt zināšanas profesijā, ievērojot profesijas standartus un ētiku.

Sociālā darbinieka redzējums šo uzdevumu kontekstā atšķiras no tāda sociālā darbinieka redzējuma, kas strādā ar individu, grupu vai mikrorajonā. Šajā gadījumā tiek prasīts, lai sociālais darbinieks reaģētu uz personas un situācijas mijiedarbību. Viņam ir jābūt gatavam plaši novērtēt mijiedarbības raksturu un problēmas, ko tā rada, un spēkus, lai mainītu personu, situāciju un mijiedarbību. Tagad, kad ir apskatīts, kādi uzdevumi veicami sociālajam darbiniekam, jānoskaidro atbilstošās darba metodes.

Sociālā darba metodes

Iesākumā, runājot par sociālā darba metodēm, tika minētas trīs — darbs ar individu, darbs ar grupu un darbs mikrorajonā. Pirmā šo metožu atšķirība ir cilvēku skaits, ar kuriem strādā sociālais darbinieks. Taču V. Švarcs uzskata, ka atšķirība cilvēku skaita ziņā nav noteicošā, ka termini darbs ar individu (*casework*), darbs ar grupu un darba organizēšana mikrorajonā attiecināmi uz attiecību sistēmu, kādā sociālais darbinieks metodi pielieto. V. Švarcs uzskata, ka metode ir sistemātisks personas darbības vadīšanas process, lai izpildītu kādu funkciju. Metode ir funkcija darbībā. Tādējādi metode kļūst par sistemātisku veidu, kādā sociālais darbinieks realizē savu funkciju, t. i., sistemātisks veids, kādā viņš darbojas par vidutāju starp individu un sociālo vidi. V. Švarcs izdala piecus pamatzdevumus, kuri nosaka sociālā darbinieka darba metodi:

1. Panākt saskaņu starp to, kā klients uztver vajadzības un izvirzītajām sociālajām prasībām pret viņu.

2. Atklāt un apstrīdēt šķēršļus, kas jauc saskaņu.

3. Nodot ziņas klientam.

4. Palīdzēt klientam saredzēt un izprast.

5. Noteikt klienta — darbinieka sistēmas prasības un ierobežojumus.

Ari Herberts Bisno (Herbert Bisno) uzskata, ka metodes nosaukums, kas pamatojas uz klienta daudzumu, ir nelogisks. Saskaņā ar H. Bisno metode ir vispārināti piemērota tehnika, kas kopīga disciplīnai, praksei vai virknei disciplīnu vai prakšu. Kā alternatīvu darbam ar individu,

darbam ar grupu vai darbam mikrorajonā H. Bisno nosauc deviņas sociālā darba metodes, kuras var tikt pielietotas jebkuram klienta sistēmas daudzumam — pretinieks, samierinātājs, attīstītājs, veicinošs instruktors, zināšanu attīstītājs un pārbaudītājs, atjaunotājs, regulētājs, lomu izpildītājs, noteikumu veidotājs. Pieeja — dalīt sociālo darbu pēc klienta sistēmas daudzuma — rada šķelšanos, domājot, vai mainīt individu vai mainīt vidi, tā vietā, lai sociālā darba intervences uzmanības centrā primāri saglabātu personas un situācijas mijiedarbību. Pārāk bieži tie, kas strādā ar individu, palīdz tam adaptēties vides realitātēs, t. i., ietekmē individu; mikrorajonā strādājošie tiek uzskatīti par ekspertiem vides pārmaiņu radīšanā. Ar grupām strādājošie tiek iedalīti divās grupās atkarībā no grupas mērķa — dažas grupas ir virzītas uz izmaiņu radīšanu grupas dalībniekos (terapijas grupas, socializācijas grupas u. c.) vai uz normālas attīstības vajadzības iespēju nodrošināšanu (klubu grupas u. c.); citas ir virzītas uz grupas dalībnieku apkārtnes izmaiņšanu (sociālo aktivitāšu grupas, kaimiņu organizācijas, ģimeņu grupas u. c.).

Martins Reins (*Martin Rein*) atzīmē, ka, saistot sociālās pārmaiņas ar pārmaiņu veidošanu mikrorajona organizācijās un ar individuālām pārmaiņām, darbs ar individu rezultātā sociālais darbs tiek novienkāršots, jo darbs ar individu var tikt virzīts uz sociālo standartu mainīšanu, un darbs ar grupām vai mikrorajona līmenī var būt un ir virzīts uz palīdzības sniegšanu cilvēkiem, lai tie adaptētos savās situācijās. Ir uzskats, ka mikrorajona līmenī strādājošā sociālā darbinieka uzdevums ir radīt izmaiņas mikrorajonā, ar individu strādājošā uzdevums ir radīt personības pārmaiņas un ar grupām strādājošā — atkarībā no grupas rakstura, novērst sociālā darba uzmanību no personas un situācijas mijiedarbības, pievērstot to personai vai situācijai atkarībā no pielietotās metodes.

H. Bisno uzskata, ka sociālajā darbā ir divi nepieciešamo prasmju pamatlīmeņi — prasme izvēlēties pielietojamo darba metodi un prasme pielietot izvēlēto metodi. Džons Kidneis (*John Kidneigh*) uzskata līdzīgi — sociālā darba prakse jebkurā situācijā, lietojot jebkuras metodes, sastāv no šādu funkciju pildīšanas: nolemt kāpēc un ko darīt, darīt nolemto, atrisināt jautājumus, kuri rodas izpildes laikā. Sociālā darba pārmaiņu procesi ietver problēmas definēšanu, informācijas savākšanu lēmumu

pieņemšanai, klienta iesaistīšanu mērķu nospraušānā un lēmumu pieņemšanā, pārmaiņu radīšanu, progresa novērtēšanu.

Sociālā darba īpatnējās funkcijas un metodes izriet no tā sociālā mērķa: stiprināt cilvēka problēmu pārvarēšanu modeļus un uzlabot viņa vides kvalitāti tā, lai tiktu panākta labāka saskaņa starp cilvēka nepieciešamībām un iespējām adaptēties, — tā V. Gordons. Profesionālā darbība ir virzīta uz to, lai palīdzētu cilvēkiem un viņu vidēm pārvarēt šķēršļus, kas kavē savstarpējo adaptācijas spēju attīstību. Džons Heinss apgalvo, ka, runājot par sociālā darba metodēm, būtiska nozīme ir arī paša sociālā darbinieka personībai, ne tikai prasmēm, kas kalpo par līdzekli sociālajā darbā, lai atvieglotu cilvēku garīgās un emocionālās ciešanas un ietekmētu personības pārmaiņu rašanos, tādēļ nedaudz jāpakavējas pie sociālā darbinieka ētikas jautājumiem.

Lai arī līdzekļu izvēli, kurus sociālais darbinieks lieto pārmaiņu radīšanai un mērķu sasniegšanai, ietekmē viņa vērtības un pārlicības, kas bieži vien ierobežo arī darbā lietojamo metožu izvēli, sociālajam darbiniekam jāatceras, ka metodēm jābūt balstītām uz attieksmi pret cilvēku kā unikālu personību ar savu pašcieņu un pašnovērtējumu, jāievēro viņa tiesības un iespējas. Amerikas Nacionālās sociālo darbinieku asociācijas izveidotā *sociālā darbinieka profesionālās ētikas kodeksa* otrais punkts nosaka sociālā darbinieka ētisko atbildību darbā ar klientu: "Klienta intereses ir uzskatāmas par primārām. Sociālais darbinieks vispirms ir atbildīgs klienta priekšā. Sociālajam darbiniekam jāpieliek visas pūles, lai nodrošinātu maksimālu klienta pašnoteikšanos. Jārespektē klienta privātā dzīve un jātur slepenībā visa profesionālās palīdzības sniegšanas procesā iegūtā informācija. Samaksai par pakalpojumu ir jābūt pamatotai, saprātīgai un atbilstošai sniegtajiem pakalpojumiem." (6.)

Arī Dž. Heinss uzsver, ka sociālajā darbā pamatvērtība ir cieņa pret cilvēku un viņa dzīvības neaizskaramība. Katrs tiek cienīts kā personība, lai arī kādi ir viņa uzskati vai uzvedība, un katrā cilvēkā ir potenciāls labajam — spēja darboties citu interesēs un dzīvot kā atbildīgam sabiedrības loceklim. Tāpat katrs cilvēks ir spējīgs mainīties tad, ja ir pietiekama motivācija to darīt. Sociālajam darbiniekam nav tiesību uzspiest savu dzīves uzskatu, domājot, ka tas ir pareizākais un labākais, tāpat kā nav tiesību iejaukties klienta situācijā un pieprasīt pārmaiņas,

kamēr pats klients nav apzinājies problēmu un nav gatavs iesaistīties problēmas risināšanas procesā.

Apkopojot šajā darbā izklāstīto, varam secināt, ka, strādājot ar cilvēku, palīdzot viņam risināt radušās problēmas, sociālais darbinieks lieto visas savas zināšanas un spējas vēlāmā un kopīgi nospraustā mērķa sasniegšanai. Vispārīnnot varam teikt, ka sociālajā darbā metode ir kontakts. Klients, kas var būt indivīds, grupa vai mikrorajona iedzīvotāji, kopā ar sociālo darbinieku ir iesaistīti problēmas definēšanas procesā, informācijas vākšanas un kontrakta slēgšanas jeb vienošanās, ko un kā darīt, procesā. Tas iesaista klientu un sociālo darbinieku kopīgi izvirzīto mērķu sasniegšanas stratēģijā. Un, ja runājam par sociālo darbu ar klientu kā darbu ar indivīdu, grupu vai mikrorajona iedzīvotājiem, tad nerunājam par metodēm, bet gan par darba formām, jo metode ir nelōģiski definēta, ja definīcijas pamatā ir atšķirības cilvēku daudzumā. Jo metode būtībā ir noteikts paņēmiens vai to sistēma, komplekss, ko izmanto kādas darbības, uzdevuma veikšanā, mērķa sasniegšanā.

Izmantotā literatūra:

1. *Definition of the social work Profession/International Federation of Social Workers.*—Kserokopija — 3. lpp.

2. *Loewenberg F. M. Fundamentals of Social Intervention: core concepts and skills for social work practice.* — New York: Columbia University Press —155. p.

3. *Nature of Social work//Compton B. R., Galaway B. Social work processes.* Homewood, Illinois, The Dorsey Press. — 1979. — 5.-35.p.

4. *The Basis of Social Work//Haines J. Skills and Methods in Social Work.*—London: Ebenezer Baylis and Son. — 1975. — 58.-72.p.

5. *What social workers are needed to do//Social Workers Their Role & Tasks/National Institute for Social Work.*—London: Bedford Square Press. — 1982.— 177.-197.p.

6. *Nacionālās sociālo darbinieku asociācijas Ētikas kodekss//grām.: Introduction to Social Work and Social Welfare Wisconsin, 1993.*—Kserokopija.

Līga Sporāne
Rudīte Burova
Ingrīda Gailīte
Vadims Dubovs
Sergejs Šitovs
Guntis Rozenštrauks

Bērns — vecāku fiziskās vardarbības upuris

“Būt par vecākiem ir ļoti atbildīgs pienākums. Tā ir atbildība Dieva priekšā — aizsargāt bērnus. Bet ir viena bīstamāka doma, kas posta cilvēkus — domāt, ka esi Kungs Valdnieks Baudītājs. Kad vecākus pārņem iekāre būt par Kungu un darbības augļu baudītāju, tad tas kļūst par cēloni ļaunumam, postam, nemieram un vardarbībai.”¹

Bērna attīstība nesaraucjami saistīta ar viņa un ārpusaules savstarpējo mijiedarbību. Šajā savstarpējā iedarbībā saskatāmas divas puses: viena — pašmērķis, sava ES prasību apmierināšana, otra — nepieciešamā darbība, kura atkarīga nevis no pašā gribas, bet saistīta ar pastāvēšanu sabiedrībā.

Agrīnos bērna attīstības gados dominējošā ir tieši pirmā puse, kura psiholoģiskajā analizē pazīstama kā bērna un vecāku narcisms. Bet tālākā attīstības gaitā dominē savstarpējās mijiedarbības otra puse — bērns kļūst spējīgs atteikties no savu iegribu tūlītējas apmierināšanas, ņemot vērā tālāku mērķu sasniegšanu.

Šis pārejas periods, kas veido bērna attīstības pamatu, raksturīgs ar to, ka sabiedrības rīcība ir arī piespiedu līdzekļi, ar kuriem tā iedarbojas uz bērnu. Tā rezultātā, lai varētu efektīvi iekļauties apkārtesošajā sabiedrībā, bērns spiests ievērot attiecīgas uzvedības normas.

Tātad bērna attīstības procesā diemžēl zināmu vietu ieņem arī apkārtējo cilvēku respektīvā dominante — ja, piemēram, bērna vecāki pielieto attiecīgus soda mērus, kuri arī ir audzināšanas sastāvdaļa. Tikai šeit noteikti ir jāpaskaidro, ka negatīvās emocijas nedrīkst ieņemt dominējošo vietu, — tā neapšaubāmi ir jāieņem pozitīvajām emocijām, sevišķi bērnībā. Pretējā gadījumā bērna attīstība tiek bremzēta, izkropļota, bet pats bērns kļūst par vardarbības upuri.

¹ I. Ručevska. “Neatkarīgā Cīņa” 1992. g. 6. jūnijs, 2. lpp.

Vardarbību pret bērniem var izdarīt noziedzīgi elementi, kā arī bērnu vecāki, kuri bērna audzināšanā pielieto miesas sodus, bieži pārkāpjot pieļaujamās robežas. Šeit jāpiebilst, ka mūsdienu pedagogijas zinātne pilnīgi noliedz miesas sodu pozitīvo lomu bērnu audzināšanā. Un ne jau tikai mūsdienās pedagogija nonākusi pie šāda atzinuma. Jau pirms daudziem gadiem Rūdolfā Šteinerā pedagogija sniegusi alternatīvu pieeju bērnu audzināšanā, arī, starp citu, noliedzot miesas soda pozitīvo ietekmi.

Katrs no minētajiem faktoriem bērna attīstības gaitā tā apziņā var radīt slimīgas fiksācijas, daļēju sakaru zaudēšanu ar realitāti, infantilismu. Tas viss savukārt noved pie traumām un smagām sociālām sekām.

Un nebūt nav nepieciešams, lai trauma izpaustos savā smagākajā veidā. Katrs piedzīvojums, kas saistīts ar negatīvām emocijām, saglabājas bērna atmiņā uz visiem laikiem. Tātad arī neliels (pēc pieaugušā uzskatiem) pāridarījums saglabājas.

Nedrīkst aizmirst, ka cilvēka dzīves pirmajos gados veidojas pasaules uztvere. Un kāda šī uztvere un iespaids par apkārtesošo var būt, ja jau bērnībā bērnam tiek fiziski darīts pāri? Pie tam jāatzīmē, ka vecāku loma bērna attīstībā ir ļoti liela un tieši no vecākiem bērns aizgūst savus pirmos reaģēšanas paņēmienus un pirmās emocijas. Tātad vecāku vardarbīgas izturēšanās gadījumā tās ir krasi negatīvas, un tās kļūst par psiholoģisko pamatu visas tālākās izpratnes attīstībai.

Protams, laika gaitā cilvēks iemācās savas emocijas arī daļēji apvaldīt. Bet tikai daļēji, un parasti bērns atkal ir tas, kurš spiests izjust visu agresiju, kas varbūt vērsta uz citiem, bet praktiski izpaužas kā agresija pret bērnu.

Klaju agresiju paužot un agresīvi vai pat vardarbīgi izturoties sabiedrībā, ir liela varbūtība, ka tiks saņemta identiska vai pat daudz negatīvāka reakcija, bet bērns nav spējīgs uz šādu pretdarbību. Vismaz fiziski noteikti nē. Te nu redzams, kāpēc bērns bieži cieš no vecāku vardarbīgas izturēšanās.

Un fakti minēto tikai apstiprina. Strauji pieaug vecāku vardarbīgas izturēšanās upuru — bērnu — skaits, tieši pēdējos gados pieaug to bērnu skaits, kuru vecākiem atņemtas vecāku tiesības. Kā zināms, tieši pēdējā laikā nepārtraukti pasliktinās sadzīves apstākļi, diemžēl strauji krities

dzīves līmenis. Tas nevar nekādi neatsaukties uz savstarpējām attiecībām, arī uz attiecībām ģimenē.

Tagad pamēģināsim noteikt to sociāli ekonomisko iedarbības kompleksu, kas ir viens no vardarbīgas izturēšanās cēloņiem.

Kā viens no pirmajiem jāmin materiāli ekonomiskais stāvoklis. Un dotajā situācijā ekonomiskais stāvoklis valstī turpina pasliktināties, un arvien lielāks skaits ģimeņu nokļūst smagā materiāli ekonomiskā stāvoklī. Un visus spēkus veltot ekonomisko problēmu atrisināšanai, daudzu citu jautājumu risināšana tiek pamesta novārtā, kas, savukārt, ir sociālo problēmu veidošanās augsne.

Nākamais jāmin patoloģiskais ģimenes stāvoklis — tā saucamās “neveiksmīgās” ģimenes. Pie tām pieder ģimenes, kur vecāki ir alkoholiķi, kā arī nepilnās ģimenes — nav tēva vai mātes.

Un te nu redzams, ka tieši tajās ģimenēs, kurās vecākiem pašiem bijusi smaga bērnība, kuri auguši bez vecākiem, kuri nākuši no internātiem, kuru pašu vecākiem atņemtas vecāku tiesības, tieši tajās ģimenēs sevi parāda kādreiz pārdzīvotais — kādreiz pārdzīvoto traumu sekas. Tagad jau ir daudz grūtāk mēģināt kaut ko labot. Un atkal var redzēt, ka spēki tiek vērsti cīņai ar sekām, nevis meklēti cēloņi. Vecākiem tiek atņemtas vecāku tiesības, taču netiek veikts nekāds psiholoģisks darbs, nemaz nerunājot par psihoanalītisku vai psihoterapeitisku darbu. Un gala rezultātā pret vardarbību esam cīnījušies ar vardarbību.

Pašreiz dzīvē nepadarītais apslēpti strauji pieaug un parādās atkal no jauna daudz plašākā veidā, un beidzot ir jāmaina darbības metodes, lai apturētu šo straujo, progresējošo vardarbības pieaugšanu.

Lai izpētītu šo sabiedrībai aktuālo problēmu, par mūsu pētījuma mērķi izvirzījām noteikt sociālās un tiesiskās aizsardzības sistēmas iedarbību uz vecāku fiziskās vardarbības upuri — bērnu. Tādēļ veicām teorētiskās literatūras analīzi; izpētījām un analizējām bērnu sociālās aizsardzības sistēmu un tiesiskās aizsardzības sistēmu, to struktūru un mijiedarbību; izstrādājām bērnu vecāku sociālo portretu un noteicām fiziskās vardarbības cēloņus ģimenē.

Sākot pētījumu, izdarījām pieņēmumu, ka bērnu sociālās un tiesiskās sistēmas darbības ir nekoordinētas, kā rezultātā tās ir mazefektīvas, un ir vērojama depersonalizācija. Mēs pieņēmām, ka vardarbību ģimenē izraisa sociālo un materiālo apstākļu nenokārtotība.

Likumdošanas akti, kas nosaka bērnu sociālo un tiesisko aizsardzību Latvijā

Latvija ir pievienojusies starptautiskām bērnu tiesību aizsargājošām deklarācijām un konvencijām. Tātad it kā radīti visi priekšnoteikumi, lai valstī bērnu tiesību aizsardzības jomā nebūtu nekādu problēmu.

Šī pievienošanās izsaka to, ka attiecīgā valsts savā likumdošanā apņemas ieviest zināmas korekcijas, lai nodrošinātu akceptētā likumdošanas akta izpildi. Protams, tas nebūt nenozīmē, ka jāizdara šīs izmaiņas automātiski. Tās jāveic tikai nepieciešamības gadījumā.

Tā kā šajā darbā runa ir par bērniem, tad kā viens no galvenajiem likumdošanas aktiem, kuru Latvija ir spiesta ievērot, ir Bērnu tiesību konvencija: (5.)

1. Bērniem ir jādzīvo pie vecākiem, jāsāņem viņu rūpes.

Vecāki ir atbildīgi par bērna audzināšanu un attīstību. Valstij ir jāpalīdz, lai vecāki varētu apzinīgi pildīt savus pienākumus. Tāpat valstij jādara viss, lai nostiprinātos princips, ka par bērniem vienlīdz atbildīgi ir abi vecāki.

2. Valstij ar likumdošanas un izglītības palīdzību, administratīvajiem un sociālajiem pasākumiem jāizsargā bērns no fiziskas un psiholoģiskas pazemošanas, no nevērīgas vai rupjas izturēšanās, seksuālās dabas ļaunprātībām, ekspluatācijas, pie kā vainīgi vecāki, aizbildņi vai kāda cita persona. Cietušajam bērnam vajadzības gadījumā jāsniedz nepieciešamā palīdzība. Vainīgie jāsauc pie juridiskas atbildības.

Bērnu tiesību konvencijā ir arī šāds pants:

... nodrošināt, lai neviens netiktu pakļauts spīdzināšanai vai citam cietsirdīgam, necilvēcīgam vai viņa pašcieņu pazemojošam apiešanās veidam vai sodam.

Bet tai pašā laikā iespējams lasīt šādus faktus un publikācijas:

"... drīz cietušajiem bērniem būs vajadzīgi advokāti aizstāvbai pret saviem vecākiem. Mums piezvanīja bērnu slimnīcas galvenais ārsts un teica, ka viņi vairs nezina, ko darīt ar tā saucamajām bērnu krimināltraumām. Piedzēries tēvs sasitis, patēvs ar kāju saspēris. Pie mums vienīgi māte un tēvs var būt bērna likumīgais pārstāvis tiesā, lai gan civilizētās zemēs tiesas sēdēs viens advokāts ir mātei, bet otrs bērnam, ja

ir situācijas, kad māte liek darīt to, kam bērns nepiekrīt. Mums ģimenes lietās visu laiku ir pilnīgi cita izpratne. Ne kriminālprocesa, ne civilprocesa normās nav ierakstīts, ka nepilngadīgam bērnam ir tiesības uz savu advokātu, kas pārstāv viņa intereses.” (15.)

Taču “bērns jāizsargā no visām nevērīgas izturēšanās, cietsirdības un ekspluatācijas formām”, “... nepieciešama īpaša aizsardzība un gādība.” (5.)

Vietējās pašvaldības ir atbildīgas par savā rajonā dzīvojošo bērnu sociālo un tiesisko aizsardzību atbilstoši ANO konvencijas prasībām — no bērna piedzimšanas līdz pilngadībai — 18 gadiem. Ar palīdzību ģimenēm jānodarbojas sociālās palīdzības dienesta bērnu, jauniešu un ģimeņu aprūpes sektora darbiniekiem. Viņiem uzdots veidot uzskaiti par viņu rajonā vai priekšpilsētā dzīvojošiem bērniem, noteikt ģimeņu nodrošināšanas līmeni un informēt iedzīvotājus par pašvaldību sociālās palīdzības veidiem, kādi pieejami iedzīvotājiem.

LR iekšlietu, labklājības un izglītības ministru 1992. gada 3. decembra kopējā pavēle nr. 182/641/384 nosaka, ka gadījumos, kad tiek pārkāptas bērna tiesības, 24 stundu laikā ir jāziņo bērnu sociālās un tiesiskās aizsardzības sistēmas iestādēm, lai nekavējoši novērstu bērnu traumējošo faktoru.

Kā viens no galvenajiem likumdošanas aktiem, kurš regulē un nosaka soda sankcijas pret vardarbīgi rikojušos personu, ir LR Kriminālkodekss, un konkrēti, 111. pants, kurā paredzēta brīvības atņemšana par dažādas pakāpes vardarbīgu izturēšanos pret personu (no cietsirdīgas izturēšanās līdz tišai slepkavībai), ir paredzēti attiecīgi sodi, sākot ar naudas sodu vai cietumsodu uz 6 mēnešiem, līdz pat nāves sodam. Visi minētie likumi atrodas nodaļā “Noziegumi pret personu”.

Jāpiemin, ka pastāv LR Kriminālkodeksa 37. pants “Par atbildību pastiprinošiem apstākļiem”, kura piektajā punktā teikts: “... ja noziegums izdarīts pret mazgadīgo...”

Tātad pastāvošajā likumdošanā atsevišķi nav izdalīti soda veidi par noziegumu pret bērnu — tie noteikti kā noziegumi pret personu.

Sakarā ar to, ka jaunais Laulības un ģimenes kodekss vēl nav pieņemts, bet iepriekšējais atcelts, nepievērsīsim šim likumdošanas aktam sīkāku uzmanību. Tikai jāpiemin, ka šis likumdošanas akts arī ir viens no regulējošiem un soda sankciju noteicošiem likumdošanas aktiem.

Jaunā bērnu aizsardzības kustība (sistēma)

Pasaulē atzinību gūst Jaunā bērnu aizsardzības kustība (sistēma).

19. gs. bērnu aizsardzība pret vardarbību arī izpaudās vardarbībā. Tā bija pretrunīga vārdos un darbos, piespiešanā un priekšlikumos.

Jaunā kustība strādā šo pretrunu novēršanai. Tā kritizē šādus punktus vecajā sistēmā:

- * ceļšanos ar varu nodrošināt labklājību,
- * bērnu tiesību izpirkšanu ar vecāku beztiesību vai tiesību atņemšanu,
- * uz sarāvumu attiecībās atbildēt ar pārrāvumu vecāku bērnu attiecībās,
- * reaģēt ar sabiedrības neticību uz pretagresivitāti un cinismu, uz ģimenes vardarbību, bezspēcību un izmisumu.

No Berlīnes universitātes piedāvātā projekta ņemtās atziņas:

- * palīdzība sodīšanas vietā,
- * sapratne manipulāciju vietā,
- * aktivitāte pasivitātes vietā,
- * palīdzības apvienošana saskaldīšanas vietā.

Bērna aizsardzība tiek garantēta sadarbībā ar vecākiem un visu ģimeni, ar ceļšanos izbrīvēt spēkus, ar ģimenes problēmu sapratni, lai nodrošinātu bērnu un ģimenes labklājību.

Bērnu aizsardzības centri orientēti uz palīdzības sniegšanu. Ģimenes (noziedznieka) sodīšana, lai kādā formā tā arī nebūtu, tiek pilnīgi izslēgta pat tajā gadījumā, ja bērns ir piekauts.

Palīdzības piedāvāšana ir tikai piedāvāšana. Ģimene pati izlemj, pieņemt to vai ne. Tas tomēr neizslēdz aktīvu iedarbošanos uz ģimeni.

Piedāvājumi ir domāti ģimenēm, kurām nepieciešama palīdzība. Citas kampaņas bērnu aizsardzības centru sfērā neietilpst.

Palīdzības diapazons ir ļoti plašs un tiek izmantots, sākot ar nodrošināšanu un palīdzību krīzes situācijās, ietverot materiālos jautājumus, līdz konsultēšanai un ārstēšanai.

Tāpat ļoti daudzveidīgs ir konsultāciju diapazons, un tas balstās uz profesionālu pamatu. Pirmais konsultāciju piedāvājums ir ģimenes terapija, kura katrā individuālā gadījumā var tikt veidota kā individuāla, pāru, grupu un bērnu terapiju.

Bērnu aizsardzības centru piedāvātā palīdzība aptver visus dzīves gadījumus. Dotā palīdzība izpaužas dažādu priekšlikumu

apvienojumā, tā cenšas izvairīties no palīdzības saskaldīšanas.

Uzdevumu lokā bez darba ar ģimeni ietilpst arī darbs ar sabiedrību.

No tā varam secināt, ka pasaulē ir un attīstās jaunas idejas sociālās palīdzības sniegšanas jomā. Nepieciešams tās izanalizēt un censties paņemt mūsu situācijai nepieciešamo un lietderīgo.

Bērnu tiesiskās aizsardzības sistēmas analīze un sistēmas savstarpējo sastāvdaļu mehānisma sakarības

Par vecāku fizisku vardarbību pret bērnu var tikt ierosināta krimināllieta. Ar iesniegumu tieši var griezties (saskaņā ar bijušā Laulības un ģimenes kodeksa (LĢK) 68. pantu):

* viens no vecākiem, aizbildnis vai aizgādnis,

(praksē — 1,5% gadījumu)

* medicīnas iestādes,

(praksē — 9% gadījumu)

* bērnu audzināšanas iestādes (skolas, bērnudārzi),

(praksē — 12% gadījumu)

* nepilngadīgo lietu inspekcijas,

(praksē — 31% gadījumu)

* Bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centrs (BNPC),

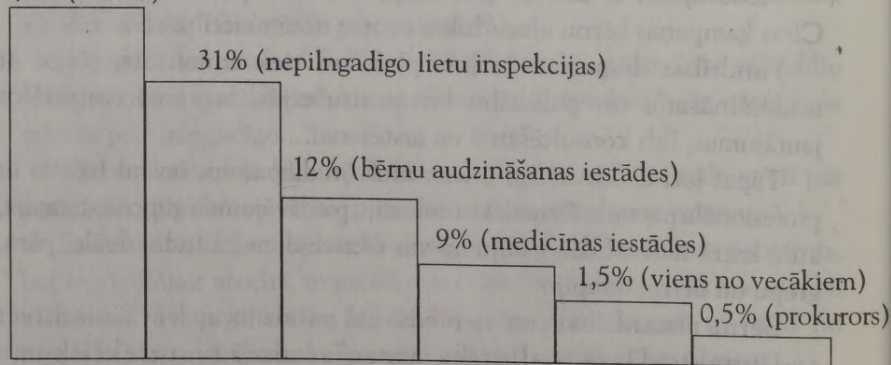
(praksē — 46% gadījumu)

* sakarā ar prokurora pieprasījumu

(praksē — 0,5% gadījumu).

Krimināllietu ierosinātāju procentuālais sastāvs

46% (BNPC)

Pēc Bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centra datiem par 1992. gadu tiesas pieņemtie lēmumi, pamatojoties uz iesniegtajiem materiāliem:

- * naudas sods — 0,5% no gadījumiem,
- * vecāku tiesību atņemšana — 27% no gadījumiem,
- * brīvības atņemšana — 0,5% no gadījumiem,
- * lieta izbeigta sakarā ar nozieguma sastāva trūkumu — 45% no gadījumiem,
- * papildu izskatīšanai atgrieztas lietas — 27% gadījumu.

Par cietsirdīgu izturēšanos pret nepilngadīgo Latvijas Lauības un ģimenes kodeksa 111. pantā paredzēta brīvības atņemšana (tas sīkāk aplūkots nodaļā — “Bērnu sociālo aizsardzību noteicošie likumi Latvijā”).

Pēc vecāku sodīšanas ar brīvības atņemšanu bērns paliek:

- * pie viena no vecākiem vai pie personas, kura to aizvieto — 23% gadījumu,
- * bērns nokļūst bērnu namā — 77% gadījumu.

Lauības un ģimenes kodeksa 67. pantā paredzēta arī vecāku tiesību atņemšana:

“Vecāku tiesības var atņemt tikai tiesa.

Vecākiem vai vienam no viņiem var atņemt vecāku tiesības, ja konstatēts, ka viņi izvairās pildīt savus pienākumus bērna audzināšanā vai ļaunprātīgi izmanto savas vecāku tiesības, cietsirdīgi izturas pret bērniem, kaitīgi ietekmē bērnus ar savu amorālo, pretsabiedrisko izturēšanos, un ja vecāki ir hroniski alkoholiķi vai narkomāni.”

Tāpēc saskaņā ar LĢK 70. pantu: “Ja vecāku tiesības atņem abiem vecākiem, bērnu nodod aizbildniecības un aizgādniecības iestāžu aprūpē” — bērni tiek nodoti audzināšanā bērnu namos — 96,5% gadījumu; — bērns paliek ar vienu no vecākiem (ja tikai vienam no vecākiem atņemtas vecāku tiesības) — 3,5% gadījumu.

Pēc Rīgas Bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centra sniegtajiem datiem redzams, ka gadījumu skaits, kad vecākiem tiek atņemtas vecāku tiesības, nepārtraukti pieaug.

Nepārtraukti pieaugošais vecāku tiesību atņemšanas gadījumu skaits (ņemot vērā pirmā kvartālā iegūtos datus, 1993. gadā iespējami šādi rādītāji: A — 84; B — 30) var tikt skaidrots ar ekonomiskās situācijas

pasliktināšanos šajās ģimenēs:

* bezdarba rezultātā — 68% gadījumu

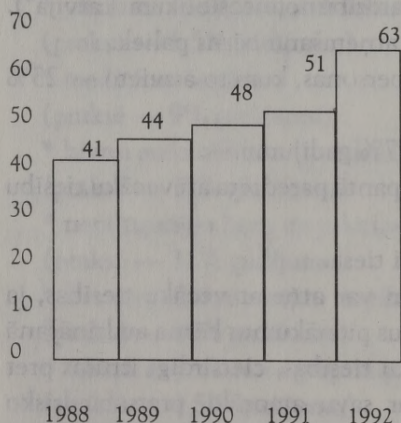
(no tiem atbrīvošana no darba sakarā ar darba disciplīnas neievērošanu — 46% gadījumu, zemās kvalifikācijas dēļ — 22% gadījumu),

* zemas darba algas rezultātā — 10% gadījumu,

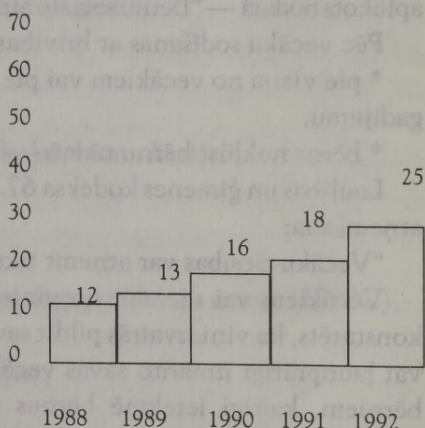
* pastāvīgas darbavietas trūkuma rezultātā — 19% gadījumu,

* citi iemesli — 4% gadījumu.

**B — Materiālu skaits,
kuri nodoti tiesā izskatīšanai**

**A — Vecāku tiesību atņemšanas
gadījumu skaits (no B)**

Ekonomiskā stāvokļa pasliktināšanās iemesli tajās ģimenēs, kurās atņemtas vecāku tiesības

A — atbrīvoti sakarā ar darba disciplīnas pārkāpumu.

B — atbrīvoti zemās kvalifikācijas dēļ.

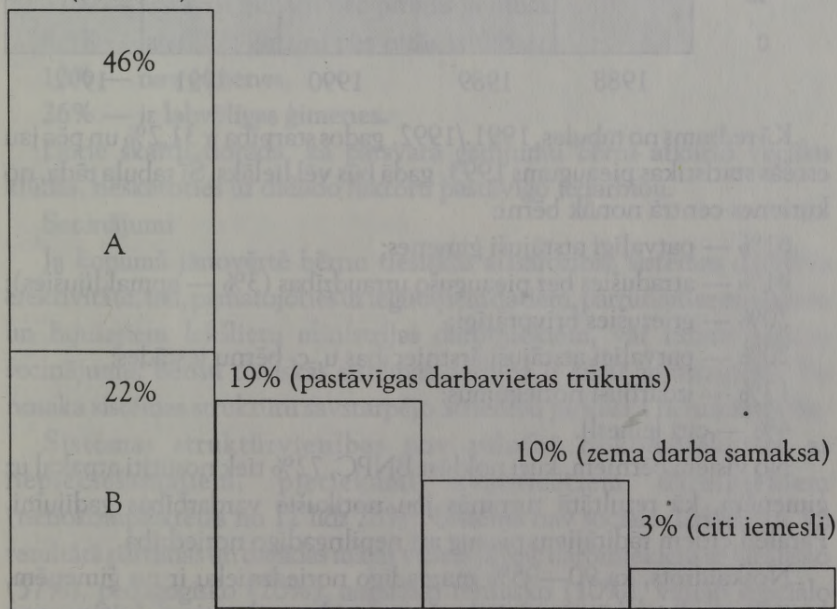
Lai sekmīgāk risinātu arvien pieaugošā bērnu skaita, kuru vecākiem atņemtas vecāku tiesības, problēmas, tika noorganizēts Bez uzraudzības atstāto nepilngadīgo profilakses centrs (BNPC), kura funkcijās ietilpst:

* nepilngadīgo aizsargāšana no vardarbības, piešķirot viņiem pagaidu patvērumu;

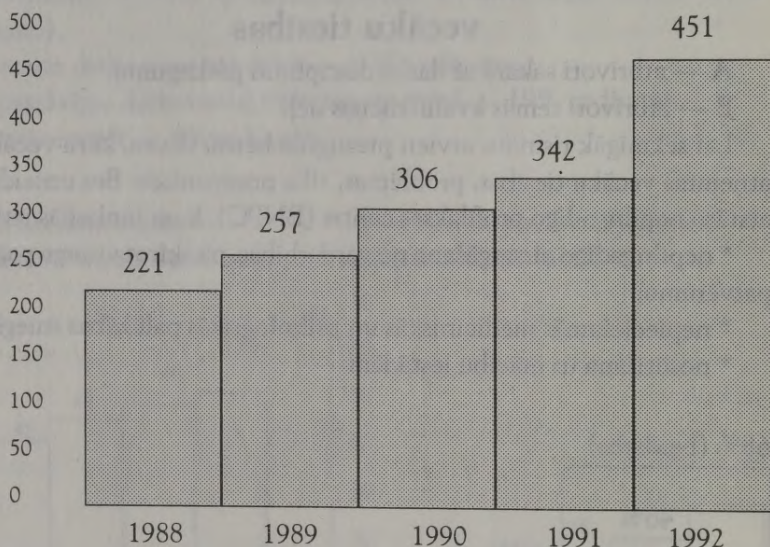
* nepieciešamās medicīniskās un psiholoģiskās palīdzības sniegšana;

* nosūtīšana uz mācību iestādēm.

68% (bezdarbs)

BNPC nokļuvušo bērnu skaits

Kā redzams no tabulas, 1991./1992. gados starpība ir 31,2% un pēc jau esošās statistikas pieaugums 1993. gadā būs vēl lielāks. Šī tabula rāda, no kurienes centrā nonāk bērni:

- 61% — patvaļīgi atstājuši ģimenes;
- 41% — atradušies bez pieaugušo uzraudzības (3% — apmaldījušies);
- 20% — griezušies brīvprātīgi;
- 20% — patvaļīgi atstājuši ārstniecības u. c. bērnu iestādes;
- 13% — izdarījuši noziegumus;
- 4% — citi iemesli.

No visiem bērniem, kuri nokļūst BNPC, 72% tiek nosūtīti atpakaļ uz ģimenēm, kā rezultātā turpinās jau notikušie vardarbības gadījumi. Paralēli citiem rādītājiem pieaug arī nepilngadīgo noziedzība.

Noskaidrots, ka 90—95% mazgadīgo noziedznieku ir no ģimenēm, kurās katru dienu bērni redz iedzeršanu, strīdus un kur tie cieš sitienus no to cilvēku puses, no kuriem būtu jāņem piemērs. Nevienam taču nav

noslēpums, ka tieši ģimene veido bērna morālai. Un bērna attieksme pret ģimeni, vecākiem, viņa tikumiskās īpašības veidojas apkārtējās vides pamatā, ģimenes ietekmē.

Negatīvā vecāku uzvedība ne tikai traumē bērnu, bet rada un veido zināmu negatīvu, noliedzošu attieksmi pret apkārtesošajiem: necieņu pret vecākiem cilvēkiem, nicinājumu pret sabiedrību, bezkaunību un cietsirdību. Bet cietsirdība rada jaunu cietsirdību.

Var piekrist profesora Horsta Vetarmenga (Wettarmeng) domām, ka bērni, kurus vecāki sit, izaug noslēgti un bailīgi, taču tai pat laikā viltīgi un cietsirdīgi. Veidojas apburtais loks: no bērniem izaug vecāki, kuri tāpat sit savus bērnus, kaut paši no tā jau cietuši.

Pēc datiem, kuri iegūti, pamatojoties uz Iekšlietu ministrijas darbinieku lielo pieredzi, kuri nostrādājuši minētajā sistēmā vairāk nekā 20 gadus, redzams, kā veidojušies to bērnu likteņi, kuri auguši bērnu namos un kuru vecākiem tikušas atņemtās vecāku tiesības:

- 26,5% — stājušies uz noziedzības ceļa,
- 27% — atstājuši ģimeni pēc pirmās laulības,
- 8,5% — atstājuši ģimeni pēc otrās laulības,
- 12% — nav ģimenes,
- 26% — ir labvēlīgas ģimenes.

Dotie skaitļi norāda, ka pārsvarā gadījumu bērni atkārtoti vecāku kļūdas, neskatoties uz dažādo faktoru pastāvīgo iedarbību.

Secinājumi

Ja kopumā jānovērtē bērnu tiesiskās aizsardzības sistēmas darbības efektivitāte, tad, pamatojoties uz iegūtajiem datiem, pārrunām ar esošajiem un bijušajiem Iekšlietu ministrijas darbiniekiem, var izdarīt kopēju secinājumu: bērnu tiesiskās sistēmas darbība ir tikai apmierinoša. To nosaka sistēmas struktūru savstarpējo attiecību juridiskā nenokārtotība.

Sistēmas struktūrvienības nav pilnībā nokomplektētas ar nepieciešamajiem, pietiekami kvalificētiem darbiniekiem (nenokomplektētas no 12 līdz 28%). Sistēmā nav sociālā darbinieka, kā rezultātā pārrunas un dažādas mājas vizītes jāveic darbiniekiem ar juridisko (57%), pedagoģisko (20%), augstāko tehnisko (10%), vidējo speciālo (6%), vidējo izglītību (5%), profesionālo psihologu skaits nepārsniedz 2%.

Sistēma funkcionē, taču tās darbības uzlabošanai nepieciešams vēl

viens posms — sociālais darbinieks, kurš ieņemtu vietu starp ģimeni un tiesībsargājošām valsts struktūrām. Jo vairāk nekā pusi no problēmām iespējams atrisināt mierīgā ceļā — bez tiesas starpniecības.

Sociālās aizsardzības sistēma un tās analīze

Bērnam — fiziskās vardarbības upurim ģimenē — palīdzību sniedz šādi sociālās aprūpes dienesti:

* sociālās palīdzības iestādes — ģimeņu nami, patversmes, bāreņu nami, aizbildniecība,

funkcijas — psiholoģiskās un sociāli pedagoģiskās palīdzības sniegšana gadījumos, kad nepieciešama bērna izolācija;

* bērnu, jauniešu un ģimeņu aprūpes sektors,

funkcijas — nelabvēlīgo ģimeņu izdalīšana un darbs ar tām, darbs ar riska grupām un ar atsevišķiem indivīdiem. Materiālie un naudas pabalsti.

Tikko minētās iestādes ir primārās (atrodas tiešā kontaktā ar bērniem un ģimenēm).

Sociālās aprūpes dienesti atrodas pašvaldību pakļautībā, kuras savukārt ietilpst Sociālās palīdzības departamenta Sociālās aprūpes daļā.

Sociālam departamentam paralēlā struktūrvienība ir Veselības departaments, kura pakļautībā ir:

* bērnu slimnīcas,

funkcijas — bērnu tiešā ārstēšana un īslaicīga bērnu — vardarbības upuru — izmitināšana.

Aplūkosim situāciju, kad bērns, kurš cietis no vecāku fiziskās vardarbības, nonāk slimnīcā.

Tiekoties ar Republikas Bērnu klīniskās slimnīcas galveno māsu Liepiņas kundzi, sarunā atklājās, ka gandrīz katrā nodaļā ir bijuši tādi bērni, kuri tur nonākuši tieši vecāku nevērības vai fiziskas vardarbības dēļ. Lai gūtu tam pierādījumus, tika aplūkoti uzņemšanas nodaļas un traumpunkta dati, kur mums informāciju sniedza A. Jablonska un L. Bergmane. Daktare Jablonska minēja daudzus piemērus, kur saslimšanas iemesls — vecāku vaina un tieša vardarbība — parādās tikai ārstēšanas gaitā, kā arī iztaujājot pašu bērnu.

Piemēram, slimnīcā tikusi uzņemta sešus gadus veca meitenīte ar svaru 8 kilogrami (salīdzinājumam — viena gada vecumā bērna svars parasti ir 10 līdz 12 kilogrami). Māte apgalvojusi, ka meitenītei vienkārši

esot tāda miesas uzbūve un neviens līdz šim (!) par to nav uztraucies. Bērnu ievietoja slimnīcas 15. nodaļā. Šīs nodaļas vadītāja daktere Marksa mums pastāstīja, ka, ārstēšanas gaitā novērojot bērnu, tā uzvedību, var secināt, ka meitenīte ir badināta. Vēl kāds cits gadījums, bet jau ar letālu iznākumu, kad uz morgu atvests 11 mēnešus un 3 nedēļas vecs bērns, kurš bijis 65 cm garš ar svaru 3,6 kilogrami (!). Liķa sekcijā konstatēts, ka bērns miris no bada. Pie tam vēl, lai ierobežotu bērna pārvietošanos, bērns bijis piesiets aiz rokas pirkstiņā.

Savukārt traumpunkta vadītāja daktere Bergmane bija satraukta, ka līdz šim ziņas par bērnu traumatismu neviens nav pierakstījis, nav apsekojis. Traumpunktā sniedz palīdzību bērniem, kuriem ir tiešas fiziskas vardarbības sekas, kuru izraisītāji iespējams ir bērna vecāki, taču nevienu šī informācija neinteresē. Tā vienkārši netiek vākta un apkopota, tādā veidā radot ilūziju, ka sabiedrībā nav bērna — vardarbības upura — jautājuma.

Tika izskatīts 1992. gada traumpunkta reģistrācijas žurnāls. No kopējā krimināltraumu skaita (105 minētajā gadā) pēc palīdzības griezušies 55 bērni, kuri cietuši no vecāku vardarbīgas izturešanās. No tiem 11 tikuši ievietoti stacionārā. Un svarīgi ņemt vērā, ka atšķirībā no citām krimināltraumām par vecāku radītajām ziņo tikai pašos smagākajos gadījumos (piemēram, izvarošana). Runājot par bērnu tālāko likteni pēc slimnīcas, daktere izteica šaubas, ka diez vai šo cietušo bērnu dzīvē kaut kas mainās vai pat kļūst vēl sliktāk.

Tā tad bērnam, kurš cietis no vecāku vardarbības un nokļuvis slimnīcā, daudzos gadījumos, kuri pašreizējā situācijā nav uzskatāmi kā sevišķi smagi, visa iespējamā palīdzība aprobežojas ar medicīnisku ārstēšanu. Un daudzos gadījumos informācija par vardarbību nekur tālāk par slimnīcas reģistrācijas žurnālu arī nenonāk.

Tā tad redzams absolūts jebkādas saiknes trūkums ar bērna sociālās un tiesiskās aizsardzības institūcijām, kā arī netiek risināts jautājums par psiholoģiskās, sociālās palīdzības sniegšanu bērnam, atrodoties slimnīcā. Arī šeit iespējamā palīdzība ir tieši atkarīga no medicīnas darbinieku iniciatīvas. Šeit ļoti uzskatāmi iespējams pārliecināties, ka noteikti nepieciešams darbinieks, šajā gadījumā tiek domāts sociālais darbinieks, kurš nodarbotos ar katra konkrētā gadījuma izpēti un kuram būtu ciešas

saites ar citām bērna sociālās un tiesiskās aizsardzības iestādēm, lai varētu veikt tālāku sadarbību situācijas uzlabošanā un risināšanā.

Tā, izsekojot gadījumu ar 4 gadus vecu meitenīti no Vidzemes priekšpilsētas, uzzinājām, ka meitenīti uz slimnīcu nosūtījusi bērnudārza vadītāja. Bērnam bijušas hematomas un uztūkumi pa visu ķermeni, kā vēlāk noskaidrots — patēva nežēlīgu sitienu rezultāts.

Intervijā bērnudārza vadītāja V. Bogdanova uzsvēra, ka bērns no vecākiem nav aizsargāts, jo daudzi vecāki uztver savus bērnus kā privātipašumu, ar kuru var rīkoties, kā gribas. Bieži tika novērots meitenītes bailīgums, saraušanās un pat bēgšana kā reakcija uz bērnudārza audzinātājas straujāku kustību. No tā iespējams secināt, ka bērns ir sitienu iebaidīts.

Pasaules valstu pieredze rāda, ka lietderīgi praktizēt sistēmu, kur katrā slimnīcā paredzēts sociālais darbinieks, kura kompetencē arī ietilpst minēto gadījumu izskatīšana un attiecīga reaģēšana. Slimnīcas sociālais darbinieks organiski iekļaujas pārējo sociālo dienestu struktūrā.

Atgriežoties pie jau minētā fakta — bērni, kuri cietuši no vecāku fiziskas vardarbības, nokļūstot medicīniskā ārstniecības iestādē, arī pēc izveseļošanās ir spiesti uzturēties tajā, kamēr tiek lemts jautājums par viņu tālāko likteni, jo atgriezies ģimenē nereti ir bīstami pat dzīvībai. Un šeit jāņem vērā, ka slimnīcās ir noteikts ārstniecības režīms, kas ne vienmēr piemērojams un derīgs bērnam, kurš nāk no nelabvēlīgajām ģimenēm. Medicīnas iestādes apstākļi paredzēti medicīnisku pakalpojumu sniegšanai, nevis ilgstošai bērnu izmitināšanai (nav paredzētas pastaigas svaigā gaisā, rotaļas u. c. bērnam svarīgi apstākļi). Šeit jāmeklē cits situācijas risinājums.

Kā piemēru pašreizējos apstākļos labi organizētam darbam šajā jomā gribam minēt Jelgavas rajona Ģimenes un bērna sociālās aizsardzības centra, kuru vada Astra Kroģere, darbu.

Šis centrs savu darbību uzsācis 1991. gada rudenī. A. Kroģere min divus gadījumus, kad savā darbā saskārusies ar nelabvēlīgām ģimenēm, no kurām bērnus viņu drošības dēļ vajadzēja steidzīgi izolēt no ģimenes, bet nebija tādu iespēju. Tā radās ideja par sava rajona bērnu namu — patversmi. Šīs idejas realizēšanā atbalstu sniedza Elejas bērnudārza vadītāja Gaļina Galvina — pedagoģe ar lielu darba stāžu un patiesu mīlestību pret bērniem.

Tā Elejā uz bērnudārza bāzes tika izveidotas pirmās bērnu nama—patversmes grupiņas, kur bērni sev rod drošu pagaidu mājas vietu, kamēr tiek izlemts jautājums par aizbildniecību, vecāku tiesību atņemšanu, audzināšanas tiesību atņemšanu vai atdošanu atpakaļ ģimenē (ja vecāki labojas un paši vēlas audzināt savus bērnus).

Pašreiz tur dzīvo ap 40 bērnu, kuri sadalīti trīs vecuma grupās. Skolnieki mācās vietējā skolā.

A. Kroģerei ir labi organizēta sadarbība ar rajona pagastu bērnu tiesību aizsardzības inspektoriem, ar skolotājiem, medicīnas darbiniekiem, kuri nekavējoties ziņo par jebkuru nelabvēlīgu situāciju. Vēl viens svarīgs moments ir tas, ka centram ir savs transports. Tas dod iespēju nekavējoši reaģēt uz ienākošajiem ziņojumiem un uz vietas iepazīties ar visiem apstākļiem. Ir iespēja bērņus nepieciešamības gadījumā nekavējoties izolēt no nelabvēlīgās vides, nogādājot Elejas bērnu namā—patversmē.

Ar rajona valdes sēdes lēmumu uz vietējās pašvaldības akta "Par bērna izņemšanu no ģimenes" pamata tiek apturēta valsts noteiktā pabalsta izmaksāšana bērna mātei, un nauda tiek pārsūtīta uz patversmi vai personai, kura uzņemas aizbildniecību.

Centrs strādā arī ar vecākiem, veic arī profilakses darbu.

* rajona poliklinika,
funkcijas — ambulatoriskās palīdzības sniegšana vardarbības gadījumā, kad nav smagas traumas.

Sociālās palīdzības departamentu un veselības departamentu apvienošā un to darbu koordinējošā struktūra ir Labklājības ministrija.

Katru šādu gadījumu sociālā dienesta darbinieki apseko un cenšas sniegt kādu palīdzību (materiālo, iekārtošanu darbā u. c.). Bet šīs iespējas palīdzēt ir ierobežotas kadru trūkuma dēļ, kā arī pagaidām visas sociālās aizsardzības sistēmas nepilnības dēļ.

Gadījumos, kad tiek pārkāptas likumā noteiktās bērna tiesības, sociālās palīdzības dienesta darbinieki sadarbojas ar rajona Skolu valdes bērnu tiesību aizsardzības padomniekiem (diemžēl tas nav vērojams visās priekšpilsētās).

Tāpat izveidotas Skolu valdes, kuras atrodas Izglītības ministrijas pakļautībā. Skolu valdes funkcijas — adopcija, aizbildniecība (līdz

15 gadiem), aizgādniecība (no 15 gadiem), nelabvēlīgo ģimeņu apsekošana, strīdu izšķiršana attiecībā uz bērna audzinātāju (laulības šķiršanas gadījumā, tas ir jautājums, pie kura no vecākiem paliek bērns), piedalīšanās nepilngadīgo lietu komisijas sēdēs (bērnu tālākā likteņa jautājuma izlemšana).

Izlasot šo pienākumu sarakstu, īpašas nepilnības neatklājas. Lai labāk izprastu reālo situāciju, aplūkosim un paanalizēsim Skolu valdes padomnieku darba metodes:

— ja parādās vardarbību apstiprinoši fakti nelabvēlīgo ģimeņu apsekošanas gaitā, seko rakstiska ziņojuma sagatavošana policijai, profilaktiskā materiāla sagatavošana;

— materiālu iesniegšana tiesā, ja nepieciešams šāds process, kurā tiks lemts par vecāku tiesību atņemšanu.

Kā informācijas avoti, no kuriem Skolu valdes darbinieki uzzina par vecāku vardarbību pret bērniem, tiek minēti skolotāji, kaimiņi, bērna radnieki, bērnu ārsti, policija.

Tātad šis dienests būtībā veic informācijas apkopošanu un tās nodošanu citām valsts struktūrām. Tomēr Skolu valdei ir lēmējtiesības, ja runa ir par vecāku tiesību atņemšanu.

Mūsu sarunā — intervijā ar Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas Skolu valdes bērnu tiesību aizsardzības padomnieci S. Kasigkeiti runājām par reālo situāciju, kad informācija, kura iegūta no dažādiem avotiem, tiek savākta un laika gaitā bieži arī pārbaudīta. Sevišķos gadījumos, kad bērna stāvoklis ģimenē ir uz kritiskas robežas, tiek izsaukta ātrā medicīniskā palīdzība vai policijas dienests, kuri bērnu nogādā slimnīcā vai bērnu namā.

Gadījumos, kad situācija nav kritiska, pārbaudīt reālo situāciju operatīvi neizdodas:

* transporta trūkuma dēļ,

* kadru trūkuma dēļ.

Šie iemesli kļūst arvien aktuālāki vardarbības gadījumu skaita pieauguma rezultātā.

Otra šīs problēmas puse ir tā, ka bērnus, kurus (dažkārt pat pavisam uz neilgu laiku) vēlams izolēt no ģimenes, nav kur izvietot, izmitināt — slimnīcā pieņem bērnus, kuriem nepieciešama medicīniskā palīdzība,

bērnu namos iespējams ievietot tikai tad, kad jau ierosināta krimināllieta par vecāku tiesību atņemšanu vai bērns palicis viens un nespēj sevi apgādāt vecāku dzīvesveida dēļ (bezvēsts prombūtne, alkohola lietošana u. c.).

Kā redzams, vairumā gadījumu bērns paliek tai pašā vidē, kur jau notikusi vardarbība pret viņu, un situācija nav mainījiesies — nav bijis darbs ne ar ģimeni, ne ar bērnu (izņemot brīdinājums vecākiem par iespējamām sekām situācijas pasliktināšanās gadījumā), tas tiek izskaidrots ar sociālo darbinieku, ģimenes psihologu trūkumu.

Šāda situācija pastāv to laika periodu (2—3 mēneši), kamēr jautājuma izskatīšana nonāk līdz tiesai (smagos gadījumos). Tātad arī tie bērni, kuri jau smagi cietuši no vecāku vardarbības un pat pabijuši slimnīcā, pēc izveļošanās parasti nonāk atpakaļ ģimenē, kur, kā jau minējām, nav izslēgta jauna vardarbība.

Kā paralēla struktūra Skolu valdei ir mācību iestādes, kuras arī veic bērnu sociālo aizsardzību. Tās funkcijas — socializācija, izglītības sniegšana, bērna sociālā aizsardzība.

Mācību iestādes veic tādu kā pirmās pakāpes reaģēšanu, ja runa ir tieši par vecāku vardarbīgu izturēšanos attiecībā pret saviem bērniem. Skolā ir iespēja sociālo aizsardzību saņemt no skolotāja puses, kuram ir pienākums noteikti reaģēt, tikko manāms, ka kāds bērns ir ar vardarbīgas izturēšanās pazīmēm. Pārsvārā gadījumu tie ir sišanas, spīdzināšanas nospiedumi, arī acīmredzamas nepietiekamas ēdināšanas rezultāts, kuru jau var klasificēt kā badināšanu.

Nepieciešams, lai būtu darbinieks ar speciālu izglītību, kas šādos gadījumos varētu iejaukties. Vecāku vardarbības gadījumos ir nepieciešama ļoti pārdomāta darbība. Tāpēc nepieciešama konkrēta persona, kura veiktu sadarbību, kura to koordinētu.

Paralēli valsts veidotajai bērnu sociālās aizsardzības struktūrai darbojas arī dažādas sabiedriskās organizācijas — “Glābiet bērnus”, “Misija pakāpieni”, “Bērnu fonds”, “Sarkanais krusts”, “Sieviešu līga” —, kuras savā darbībā ietver arī bērnu sociālās un tiesiskās aizsardzības funkciju veikšanu. Tās ir bezpeļņas organizācijas, kuras pievērš sabiedrības uzmanību dotajai problēmai un tādā veidā sekmē sabiedrības aktīvāku reakciju.

Sociāli tiesiskās iedarbības sistēmai, ja runa ir par fizisku vardarbību attiecībā pret bērnu, ir divas puses:

- * apkarjoša iedarbība pret vecākiem, kuri pieļāvuši fizisko vardarbību;
- * sociāli pedagoģiskā palīdzība un materiālā palīdzība cietušajiem bērniem un ģimenēm.

Un attiecībā uz materiālās palīdzības sniegšanu varam secināt, ka tas ir viens no galvenajiem nekavējošas palīdzības sniegšanas mehānismiem, kurš reāli tiek ievērots dzīvē.

Praksē konstatējām, ka daudzviet sociālās palīdzības dienesti pie pašvaldībām tikai sāk iestrādāties un pārsvarā ir noslogoti ar materiālās palīdzības sniegšanu.

* No vienas puses, sociālās palīdzības dienesti deklarē nevardarbīgas principus un starptautisko bērnu tiesību aizsardzības aktu normas.

* No otras puses, esošajā bērnu sociāli tiesiskajā aizsardzības sistēmā vardarbības konstatēšana sašaurinās līdz tiesu medicīniskajā ekspertīzē un Laulību un ģimenes kodeksā paredzētajiem faktiem.

Secinājumi

Bērnu—vecāku fiziskās vardarbības upuru — sociālās aizsardzības sistēmas analīzes rezultātā atklāta depersonalizācija sociālo iestāžu darbā: nav vai arī ir nepietiekams individuālais darbs ar ģimeni, kas vērsts uz vardarbības problēmu risināšanu, ņemot vērā ģimenes un tās locekļu individualitāti. Darbs netiek veikts pašā ģimenē.

Aplūkojot citu pasaules valstu pieredzi (Dānija, Šveice), redzams, ka tiek veikts milzīgs darbs tieši pašā ģimenē, kurš vērsts uz ģimenes saglabāšanu. Un vecāku tiesību atņemšana ir galējais solis, kura pielietošana ir ļoti reta. Ir gadījumi, kad bērns no ģimenes nošķirts tiek uz noteiktu laiku, bet tas tiek darīts, lai šai laikā veiktu individuālo darbu gan ar pašu bērnu, gan ar bērna vecākiem. Šāda darba koordinēšana tiek veikta ar speciālām komisijām, kuras tiek veidotas tieši šādam mērķim — izstrādāt un realizēt darbu ar konkrētu ģimeni, kurā bijis vardarbīgas vecāku izturēšanās gadījums, kā galamērķi saskatot ģimenes kā veseluma saglabāšanu.

Sociālā sistēma iedarbojas gan uz subjektu, gan uz objektu. Tātad, ja ir pieaugošs vardarbības gadījumu skaits, sistēmas iedarbību uz subjektu varam vērtēt kā neapmierinošu. Jo sistēmai faktiski būtu jāsamazina vardarbību skaits.

Kā otrs sociālās sistēmas darbības virziens minēts darbs ar objektu.

Šeit darbības virziens sadalās fizisko un psihisko seku likvidācijā. Tieši fiziskās sekas iespējams likvidēt ar medicīnisko iestāžu starpniecību, ja tās ir pietiekami augstā līmenī, kas ir atkarīgs no Veselības departamenta darba. Bet vardarbības psihisko seku likvidācija sociālās sistēmas darbā nav pietiekoši attīstīta.

Faktiski situācija tiek risināta, atdalot bērnu no ģimenes — mehāniski atdalot upuri no agresora. Taču tas ir īslaicīgs situācijas risinājums, jo vardarbīga izturēšanās atkārtojas, tikko tādai ir dota iespēja. To apliecina fakti, ka vecāki, kuriem atņemtas vecāku tiesības, piedzimstot nākamajam bērnam, atkal vardarbīgi izturas pret to un zaudē vecāku tiesības. Tas norāda, ka faktiski nav darba ar ģimeni, kas nepieļautu vecāku vardarbību pret bērnu. Nav sociāla darba ar bērnu, ko būtu nepieciešams veikt gan sociālajam darbiniekam, gan psihologam un pedagogam. Viss darāmais pamatā balstās uz pašiniciatīvu.

Te arī var izvirzīt jautājumu: kas valstij izdevīgāk — vai radīt arvien jaunas vietas bērnu namos, vai radīt sociālo sistēmu, kurā darbs ar ģimeni būtu tādā līmenī, ka nebūtu pieaugošā nepieciešamība pēc bērnu namu un internātskolu pakalpojumiem. Kādā virzienā darboties sistēmai — palielināt sociālo centru vai bērnu namu skaitu?

Tikai jāatceras, ka bērna pilnvērtīgai attīstībai nepieciešama bērna atrašanās ģimenē.

Izmantotā literatūra:

1. LR Kriminālkodekss.
2. Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Ģimenes kodeksā: LR likums no 14. janv. 1992. g.//APMP. —1992. — Nr. 5.
3. Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Ģimenes kodeksā un citos kodeksos bērnu tiesību aizsardzības jomā: LR likums 1992. g. 4. martā//APMP. —1992. —Nr. 34.
4. Konferences “Starptautisko bērnu tiesību atjaunošana Latvijā” rezolūcija//Izglītība—1990. — 12. dec.—12. lpp.
5. “Bērnu tiesību konvencija”. 4. ANO sesija//Bērna tiesības. — M., 1989.—155.—158. lpp.
6. Brūmanis A. Ārlaulības bērna un viņa mātes tiesiskais stāvoklis//Tieslietu Ministrijas Vēstnesis. — R., 1927. —142.—167. lpp.

7. Carter Ed. J. *The maltreated child*. — London, 1974.
8. *The receiving end: Consumer accounts of social help to children*. — 1973.
9. Minuicoult C. *Child care and social work*. — 1971.
10. Soren I. *Street children in Denmark*. — 1992.
11. Villich R. *The troubled ones. Sexually and emotionally abused children*. — Melbourne, 1979.
12. Dūze D. *Upuri//Skola un Ģimene*. — 1989. — Nr. 12. — 31. lpp.
13. Ēbele I. *Glābiet bērņus//Atmoda*. — 1990. — 20. novembris — 2. lpp.
14. Fromms E. *Bēģšana no brīvības. (Par sadismu un mazohismu)//Kultūras Fonda Avīze—1990. — jūlijs — 25.–26. lpp.*
15. Jungs K. G. *Diktatoru diagnosticēšana//Elpa*. — 1990. — 18. decembris.
16. Kalna B. *Tiesības dzīvot garīgā, veselā un stiprā Latvijā. Starptautiskā konference par bērņu tiesībām. Rīga, 1990. g.//Izglītība*. — 1990. — 26. novembris — 3. lpp.
17. Mukāne A. *Audz Latvijai, bērņš. Bērņš ir cilvēks//Skola un Ģimene*. — 1990. — Nr. 5. — 28. lpp.
18. Sočņeva M. *Uzticības dienests//Veselība—1990. —Nr. 4.*
19. Vilka A. *Sniegpulksteniši//Pilnīgi Atklāti*. — 1990. — Nr. 9.
20. LR Augstākās Tiesas biļetens. — 1989.—1991. g.

Aija Plance
Inese Cinovska
Zane Āboltiņa

Bērns darba tirgū

Mainoties sabiedriski ekonomiskajām attiecībām, notiek izmaiņas arī cilvēku domāšanā. Līdz ar finansiālajām grūtībām daudzviet slēdz ārpuskolas iestādes, likvidē pulciņus skolās. Skolas sporta zāles un baseinus pēcpusdienās izīrē uzņēmējiem. Tā rezultātā pamazām, bet noteikti bērniem tiek likvidētas iespējas lietderīgi izmantot savu brīvo laiku. Šo tukšumu aizpilda iela ar visām tai raksturīgajām iezīmēm un negatīvajām parādībām. Daļai bērnu iela kļūst par brīvā laika pavadīšanas vietu, darba vietu un ienākumu avotu.

Aizvien biežāk ikdienā var sastapties ar parādību, ka bērni paši cenšas iegūt sev līdzekļus dažādu vajadzību apmierināšanai. Uz ielām sastopam bērnus — avižu zēnus, mašīnu mazgātājus, ubagotājus, zaglēnus u. c. Laukos bērni tiek nodarbināti gandrīz visos lauku darbos, rudens mēnešos vecāki bieži nelaiž savus bērnus uz skolu, jo jāpalīdz darbos. Arī pilsētas bērni strādā ne tikai brīvajā laikā, bet laikā, kad vajadzētu atrasties skolā. Tādējādi tiek pārkāpti vieni no Bērnu tiesību deklarācijā paustajiem principiem, ka bērni un pusaudži jāpasargā no ekonomiskās un sociālās ekspluatācijas, ka cilvēces pienākums ir dot bērnam vislabāko, kas tai pieder.

Latvijā nav oficiālu un pilnīgu pētījumu par bērnu vecumā no 8—13 gadiem iesaistīšanos darba tirgū. Tātad nav pētījumu, kas apstiprinātu un pierādītu bērnu sociālo aizsardzību vai pilnīgu neaizsardzību darba tirgū. Tādēļ darbā par mērķi tika izvirzīts izpētīt un novērtēt bērna sociālo aizsardzību darba tirgū.

Par pētījumu bāzi tika izvēlēti Rīgas pilsētas Centra rajonā strādājošie bērni, kā arī Jelgavas un Ikšķiles skolas skolēni vecumā no 8 līdz 13 gadiem.

Informācijas iegūšanai izmantotas dažādas socioloģisko pētījumu metodes: literatūras izpēte, anketēšana, intervijas, novērošana.

Darba gaitā tika izvirzīta hipotēze, ka sociālās aizsardzības sistēmā ir

nepieciešami pilnveidojumi, kas ļautu bērniem legāli strādāt arī līdz 13 gadu vecumam un būt sociāli aizsargātiem.

Projekta darba tēmas izstrādei izmantojām divus ceļus — praktisko un teorētisko.

Teorētiskā daļā shematiski konstruējām bērnu tiesību un sociālās aizsardzības sistēmu Latvijā, kur izdalījām divus līmeņus: valsts un sabiedrisko.

Shēma

Likumdošanas vara

Sabiedriskās organizācijas: “Glābiet bērnus”, “Latvijas Bērnu fonds”, “Rūpju bērns”, UNICEF, “Nākotnes vārdā” u. c.

Valsts limenī sistēma sastāv no atsevišķiem elementiem, kuri savā starpā ir vienoti. Katrai no sastāvdaļām ir savas funkcijas un uzdevumi. Tā pie Saeimas pastāv Cilvēktiesību komisija, kura nodarbojas ar bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem — veido projektus un priekšlikumus, kurus iesniedz valdībai.

Saeimas pieņemto likumu realizāciju nodrošina izpildvara, kuru pārstāv Ministru kabinets ar tā pakļautībā esošajām ministrijām un departamentiem:

Izglītības un zinātnes ministrija (IZM),

Jaunatnes lietu departaments (JLD).

Darbība vērsta uz bērnu un jaunatnes tiesību aizsardzību.

Skolu valdē, kuras pakļautībā ir skolas, bērnu nami, patversmes un citas bērnu iestādes, ir bērnu tiesību aizsardzības inspektori, kuri koordinē bērnu tiesību jautājumus.

Bez IZM pastāv arī Labklājības ministrija, kuras pakļautībā ir Veselības departaments un Sociālās palīdzības departaments, kuru funkcijās ietilpst bērnu sociālā un medicīniskā aprūpe un nodrošināšana.

Arī sabiedriskās organizācijas ieņem zināmu vietu Latvijas sociālās aizsardzības sistēmā. To darbība balstās un pamatojas uz LR likumdošanu.

Apskatot likumdošanas aktus tiesiskajā un sociālajā aizsardzībā, izmantojām vairākus starptautiskus dokumentus.

Kā svarīgākie dokumenti minami Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālajā asamblejā 1959. gada 20. novembrī pieņemtā “Bērnu tiesību deklarācija” un 1989. gada 20. novembrī pieņemtā “Bērnu tiesību konvencija”. Abi šie starptautiskie dokumenti balstās uz ANO pieņemto “Vispārējo cilvēka tiesību deklarāciju” (ANO Ģenerālā asambleja pieņēmusi 1948. gada 10. decembrī). Tajos norādīts, ka bērniem ir tiesības uz īpašu gādību un palīdzību. Bērnu aizsardzību reglamentē arī Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām (pieņemts ANO Ģenerālās asamblejas XXI sesijā 1966. gada 16. decembrī. Stājies spēkā 1976. gada 23. martā).

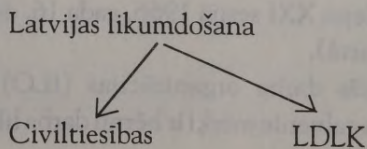
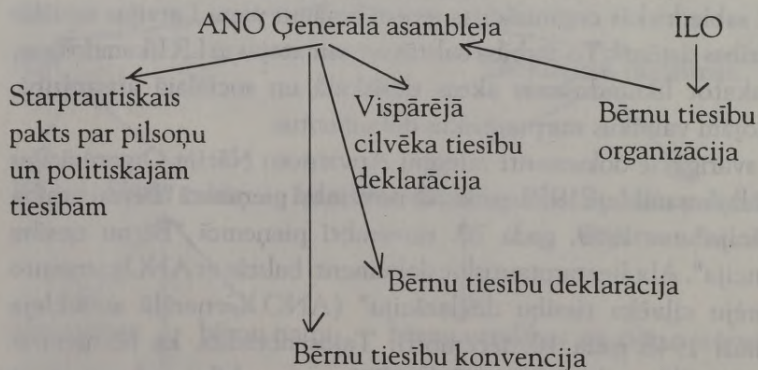
Izpētot Starptautiskās darba organizācijas (ILO) Bērnu tiesību komitejas darbību, kuras galvenie mērķi ir bērnu darba likvidācija, bērnu

darba apstākļu uzlabošana un izglītības nodrošinājums, var secināt, ka bērnu vispārējām tiesībām pasaules līmenī ir piešķirta uzmanība, lai sabiedrība pietiekoši varētu novērtēt nepieciešamo bērnu tiesību aizsardzību. Tā kā Latvija ir pievienojusies starptautiskajiem juridiskajiem aktiem, tad arī Latvijā likumdošanas akti, kas nosaka bērnu tiesisko un sociālo aizsardzību, ir balstīti uz tiem.

Latvijas Darba likumu kodekss bez vispārējām cilvēktiesību darba garantijām un pienākumiem paredz speciālu 12. nodaļu "Jauniešu darbs", kas regulē bērnu tiesības uz darbu un to tiesiskajām normām.

Visi šie ierobežojumi vai arī reglamentējošie panti pamatā attiecināmi uz bērniem, kuri jaunāki par 18 gadiem, dažviet ar norādēm uz 15 vai 13 gadu vecumu. Nav noslēpums, ka naudas pelnīšanā iesaistās aizvien jaunāki bērni, kuri vēl nav sasnieguši 13 gadu vecumu. Bērns arvien biežāk iesaistās darba attiecībās ar atsevišķām personām vai struktūrvienībām. Ar likumu šāds darbs nav atļauts, bet nav arī aizliegts. Pagaidām nav izstrādāta jauna likumdošana bērnu tiesību aizsardzībai šajā jomā. Ir nepieciešami papildinājumi LDLK, kas regulētu bērnu darba tiesības līdz 13 gadu vecumu.

Bērnu darba tiesību regulējošo juridisko aktu hierarhija:

Lai pilnīgāk saprastu pašreizējo situāciju darba tirgū, apskatījām to no ekonomiskā viedokļa. Vai varam runāt par darba tirgus esamību Latvijā? Šis jēdziens dažus gadus atpakaļ netika saistīts ar Latvijas ekonomiku.

Tirgus ir ekonomisko attiecību kopums, kas veidojas maiņas sfērā sakarā ar preču realizāciju. Vienkāršotā tirgus modelī tirgu varam raksturot kā daudzšķautņainu sociāli ekonomisko attiecību sistēmu starp pārdevēju un pircēju. Viens no tirgus veidiem ir "darba tirgus". Tanī tāpat kā citos tirgus veidos risinās attiecības starp divām pusēm. Vienā pusē atrodas darba devējs, otrā — darba ņēmējs. Darba ņēmējs pārdod savu darbaspēku darba devējam. Starp abām pusēm tiek slēgta mutiska vai rakstiska vienošanās — darba līgums. Tanī tiek paredzētas abu pušu tiesības un pienākumi, sociālās un ekonomiskās garantijas, samaksa par darbaspēku darba algas veidā.

Par to, kā šī Latvijai jaunā ekonomiskā situācija ir ienākusi un ietekmējusi tās iedzīvotājus, varam spriest pēc Valsts statistikas komitejas veiktajiem pētījumiem. 1993. gadā valstī turpinājās ekonomiskā krīze. Līdz 1994. gada februārim valstī reģistrēti 99,7 tūkstoši aktīvi darba meklētāji. Par bezdarbniekiem atzīti 80,7 tūkstoši cilvēku, kas veido 5,5% no iedzīvotājiem darbspējas vecumā. 1994. gada sākumā bezdarbnieku pabalstu saņēma 44,8 tūkstoši nestrādājošie. 3,3 tūkstoši bezdarbnieku nevarēja atrast darbu vairāk kā 12 mēnešus. Valstī pastāv arī slēptais bezdarbs, kas izpaužas uzņēmumu piespiedu dikstāvēs, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumos un saīsinātā darba nedēļu, dienu un maiņu darbā, kas radies ekonomisko un finansiālo iemeslu dēļ.

Reālais bezdarbs (ieskaitot slēpto bezdarbu) Latvijā 1994. gada sākumā sastādīja 8% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem.

Bezdarba pieaugums iespaido ne tikai valsts finanses, bet arī skar konkrētu ģimeņu budžetus, ja kāds no strādājošiem nesaņem garantētu darba samaksu. Neraugoties uz ģimeņu nominālo naudas ieņēmumu pieaugumu, inflācijas procesu rezultātā to reālie ienākumi tomēr samazinājās par 5,6%.

Trūcīgajās ģimenēs naudas ieņēmumu līmenis 1993. gadā bija 2,1 reizi zemāks nekā vidēji aptaujātajās ģimenēs un 5,6 reizes zemāks nekā materiāli samērā labi nodrošinātajās ģimenēs.

Iedzīvotāju vidējie ienākumi, kā liecina budžetu pētījumu dati, bija zemāki par "krīzes iztikas minimuma groza" vērtību.

Par iemeslu maznodrošināto ģimeņu zemajiem ienākumiem ir ievērojams apgādājamo, respektīvi, bērnu līdz 16 gadiem, skaits šajās ģimenēs; to īpatsvars ir 48%, bet visās ģimenēs šis rādītājs veido tikai 28%. Jāatzīmē, ka vairāk nekā 2/3 bērnu dzīvo ģimenēs, kuru ienākums ir līdz Ls 25 uz ģimenes locekli mēnesī.

Par smagu pārbaudījumu ģimenes budžetam kļuvuši komunālie maksājumi. Kā liecina speciāls pētījums, kas veikts par 1993. gada decembri, komunālo maksājumu parādi ir katrai trešai no aptaujātajām ģimenēm. Taču vairāk parādā ir ģimenes ar bērniem, un jo sevišķi tās, kurās ir 3 un vairāk bērnu vecumā līdz 18 gadiem.

Kopumā Latvijā iedzīvotāju materiālais stāvoklis 1993. gadā bija nelabvēlīgs, sevišķi sociāli maznodrošinātajās ģimenēs, t. i., daudzbērnu un pensionāru ģimenēs.

Visas šīs un citas problēmas skar arī bērnus. Bērni ir viena no tām sociālajām grupām, kura neņemas par sevi juridisku atbildību, nespēj sevi sociāli aizsargāt un nodrošināt. Tas jādara vecākiem, aizbildņiem vai valsts iestādēm. Pie normāliem sociālajiem apstākļiem bērnam jābūt materiāli nodrošinātam un viņam jābūt iespējai iegūt labu izglītību. Liela daļa ģimeņu šobrīd nespēj bērniem nodrošināt pilnvērtīgu fizisko un garīgo attīstību un apmierināt bērna materiālās vajadzības. Kā iemeslus tam varētu minēt:

1) sabiedrības noslāņošanās "bagātajos" un "mazturīgajos", kas nozīmē laika trūkumu saskarsmei ar bērniem vai materiālo līdzekļu trūkumu bērnu vajadzību apmierināšanai,

2) augstais bezdarba līmenis — bērna materiālās vajadzības nevar tikt apmierinātas ģimenes materiālās nenodrošinātības dēļ,

3) pataloģiskās ģimenes (vecāku alkoholisms un vecāku amorālais dzīvesveids), kur kā sekas tam ir ģimenes ekonomiskā krīze, kuras rezultātā bērna vajadzības nevar tikt nodrošinātas,

4) nepilnās ģimenes,

5) ģimeni vispār neuztrauc bērna attīstība, pilnveidošanās, tai skaitā bērna sociālās un ekonomiskās vajadzības.

Par kritisko stāvokli bērnu tiesību aizsardzībā un nodrošināšanā liecina dati:

— strauja iedzīvotāju dzimstības samazināšanās (no 14,5 bērniem 1989. gadā uz 10,5 bērniem 1993. gadā),

— bērnu veselības stāvoklis (tikai 25% bērnu ir pilnīgi veseli, 35% slimo bērnu slikti kontaktējas ar vienaudžiem, vecākiem, pedagogiem, 15% skolēnu domā par pašnāvību),

— Latvijā katru gadu tiesas izskata ap 200 lietu par vecāku vardarbību pret bērniem,

— katru gadu pieaug pusbāreņu skaits. To pamatā veido laulību šķiršanu lietas,

— palielinās mazgadīgo noziedznieku skaits vecumā no 10—18 gadiem.

Projekta tēmas aptverošākai izpētei bija nepieciešama praktiska saskarsme ar strādājošiem bērniem un socioloģiskā izpēte. Strādājošo bērnu darba sfēras ir visdažādākās, tomēr visbiežāk tās saistītas ar tirdzniecības sfēru. Šajā jomā darbojas ziedu pārdevēji, saldējumu pārdevēji, laikrakstu tirgotāji, mašīnu mazgātāji u. c. Bērnu darbošanās redzama arī degvielas uzpildes stacijās un uz ielām krustojumos.

Tirdzniecības sfērā strādājošie bērni zināmā mērā vairāk ir saistīti ar kādu noteiktu iestādi, firmu, redakciju vai privātpersonu, no kā saņem attiecīgo precī un ar ko norēķinās par padarīto darbu. Peļņu nosaka paši bērni, paaugstinot vai pazeminot attiecīgās preces uzcenojumu. Jo mazāks uzcenojums, jo vairāk iespējas to pārdot. Ienākumu regulē paši bērni. Tas atkarīgs no tā, cik lielu peļņu viņi vēlas iegūt, kā arī no laika vienības, cik ilgā laikā viņi to vēlas iegūt. Šie bērni ir noteiktās attiecībās ne tikai ar darba devējiem (kaut oficiāla darba līguma nepastāv), bet arī ar citiem bērniem, tāda paša darba darītājiem. Jau no mazotnes bērns praktiski iepazīst jēdzienu - "ietekmes sfēra". Darba vietas ir samērā stingri reglamentētas. Katram pārdevējam ir jāzina sava teritorija, kurā viņam ir atļauts darboties.

Ne mazāk šīs ietekmes sfēras vērojamas tādos darbos kā mašīnu mazgāšanā un palīgdarbos mašīnu uzpildes stacijās. Arī te veidojas savas ietekmes sfēras. Jaunam darba darītājam nav tik vienkārši atrast savu nišu, darba teritoriju. Tē jārēķinās ar jau strādājošo bērnu interesēm. Gan darbam degvielas uzpildes stacijās, gan mašīnu mazgāšanai ielu krustojumos un mašīnu staciju stāvvietās raksturīgi īslaicīgi kontakti ar klientiem. Bērnu peļņa atkarīga no klienta ieskatiem, iespējām un devīguma. Šajās

darba jomās neeksistē nekāda darba līguma. Bērniem nav arī nekādu darba drošības garantiju.

Ja tirdzniecības sfērā strādājošajiem bērniem darba ilgums atkarīgs no tā, cik daudz preču jāpārdod, tad apkalpojošā sfērā bērni darba laiku regulē paši. Un te noteicošā ir tikai tieksme pēc peļņas lieluma.

Darba samaksa par padarīto darbu ir ļoti dažāda. Laikrakstu pārdevējiem peļņa ir 10—20 santīmi no katra pārdotā izdevuma, bet mašīnu mazgātāji saņem apmēram Ls 2 dienā.

Lai fiksētu reālo situāciju par bērnu tiesību un sociālo aizsardzību darba tirgū, tika izstrādātas aptaujas anketas, kuras tika izplatītas skolās un starp strādājošiem bērniem. Pavisam tika aptaujāti 150 bērni vecumā no 8—13 gadiem. Par analīzes bāzi izvēlēti Rīgas Centra rajonā strādājošie bērni un Jelgavas, Ikšķiles skolu skolēni. Papildus anketēšanai izmantotas novērošanas un aptaujas metodes. Darba mērķis bija noskaidrot bērnu darba apstākļus un kā tie ietekmē bērna morālo attīstību.

Apkopojot anketas un pārrunu rezultātus, var secināt:

* Bērni patstāvīgi iekļaujas darba tirgū, nesaistoties ar darba devēju, līdz ar to neviens nenes atbildību par šiem bērniem un nenodrošina tās garantijas, kas tiek paredzētas Darba likumu kodeksā.

* Iesaistoties darbā, izglītība paliek otrā plānā, kas negatīvi ietekmē bērna intelektuālo attīstību.

* Pārsvārā bērni darbā iesaistās ģimenes sliktā materiālā stāvokļa dēļ.

Analizējot bērnu tiesību un sociālās aizsardzības sistēmu Latvijā, varētu sacīt, ka sakarā ar valsts ekonomiskajām reformām pēdējos gados strauji mainījusies to iestāžu un organizāciju finansēšana, kuras agrāk nodarbojās ar bērnu brīvajā laikā. Daļa bērnu atrodas uz ielas, ne mācās, ne strādā. Tie ir bērni ar sociālām problēmām: izsalkuši, slikti apģērbti, bez faktiskās dzīvojamās platības, fiziskas un morālas vardarbības upuri, sociāli neaizsargāti. Iespējams, ka viņi tiek iesaistīti noziedzībā un prostitūcijā.

Bijušās valsts un pašvaldību varas struktūras, kas nodarbojās ar bērnu tiesību aizsardzības profilaksi, ir nojauktas, un jaunas struktūras nav līdz galam ne izveidotas, ne sakārtotas. Latvija ANO Bērnu tiesību deklarācijai ir pievienojusies un parakstījusi to pēc neatkarības iegūšanas 1990. gadā.

Katrai dalībvalstij, kas apņēmusies pildīt šīs deklarācijas noteikumus, jāsniedz pārskats par bērnu tiesību aizsardzības jomā paveikto. Ko par to ziņos Latvija?

Var teikt, ka mūsu bērni sēž galvaspilsētas tuneļos un ar izstieptu roku ubago. Kas atrisinās problēmu par bērnu darba tirgū? Cik ilgi bērni lavierēs starp braucošām mašīnām un tirgos avīzes? Kā būs ar bērnu iekārtošanu darbā?

Nākas secināt, ka četrus gadus laikā mēs nevis esam šīs problēmas risinājuši, bet gan grimuši tajās arvien dziļāk. Latvijas bērnu tiesību un sociālās aizsardzības sistēma nav spējusi nodrošināt efektīvu darbību situācijas uzlabošanai. Kā viens no iemesliem tam ir valsts struktūrvienību koordinācijas trūkums. JLD vadītāja Ilona Papļevko atzīst, ka, lai koordinētu darbību bērnu un jaunatnes jautājumos, vajadzētu veidot starpministriju padomi un noteikt katras ministrijas atbildības problēmu loku. Tikai tad būs kam prasīt atbildību par konkrētām lietām, saskaņot likumu koriģēšanas un veidošanas procesus. Likumu par "Bērnu un jaunatnes tiesību aizsardzību", kuru gaida sabiedrība, pilnvērtīgi nevarēs izveidot kāda persona vienas ministrijas sienās. Tas jāveido kompleksi, cieši sadarbojoties.

Jāatzīmē, ka reālu ieguldījumu šai jomā varētu dot Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolā "Attīstība" izstrādātie projekti bērnu tiesību un sociālās aizsardzības jomā. Nenoliedzami lielu darbu varētu veikt arī sabiedriskās organizācijas, kas Latvijā aktīvi darbojas, bet dažādu iemeslu dēļ aptver tikai atsevišķus specifiskus jautājumus.

Kā redzam, līdz šim Latvijas bērnu tiesību un sociālās aizsardzības sistēma ir darbojusies lēni un līdz galam nepārdomāti. Tikai pēdējā gada laikā tiek veidotas jaunas struktūrvienības, lai nodrošinātu efektīvu bērnu sociālo aizsardzību. Sabiedriskās organizācijas par to runā jau sen, bet valdības līmenī jautājumu sākts risināt tikai nesen.

Ceram, ka risināmo problēmu lokā būs arī jautājums par bērnu līdz 13 gadiem iekļaušanos darba tirgū. Tāpēc kā vienu no risinājumiem piedāvājam "Bērnu darba tiesību un sociālā atbalsta dienesta" modeli, kas līdz problēmas likvidēšanai nodarbosies nevis ar cēloņiem — kāpēc bērni strādā —, bet ar pastāvošo faktu. Šis dienests varētu sekmēt bērnu tiesisko un sociālo aizsardzību.

BĒRNU DARBA TIESĪBU AIZSARDZĪBAS UN SOCIĀLĀ ATBALSTA DIENESTA MODELIS MODEĻA NEPIECIEŠAMĪBA

Bērnu tiesiskai un sociālai aizsardzībai Latvijā netiek pievērsta pietiekoša uzmanība - ir noklusētas un neatklātas bērnu problēmas. Jāatzīst, ka pēdējā laikā sabiedrība no masu informācijas līdzekļiem saņem vairāk informācijas par bērniem, kuriem nepieciešama palīdzība.

Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas "Attīstība" mācību projekta viens no uzdevumiem ir izstrādāt palīdzības dienesta modeli bērniem, kuriem nepieciešama neatliekama un regulāra palīdzība.

Pēdējā laikā vērojama jauna, vēl neatrisināta problēma: bērni līdz 13 gadu vecumam iekļaujas darba tirgū. Šeit neizslēdzam iespēju, ka daļa bērnu tiek ekspluatēti. Tas varētu atklāties dienesta darbības rezultātā, strādājot ar bērnu tiesību un sociālās aizsardzības speciālistiem.

Apskatot un analizējot savāktos datus, secinājām, ka ir nepieciešams veidot bērnu darba tiesību un sociālā atbalsta dienestu bērniem, kuri 8—13 gadu vecumā vēlas vai ir spiesti iekļauties darba tirgū.

Bērnu darba tiesību un sociālā atbalsta dienests sekmē bērnu tiesisko un sociālo aizsardzību.

Savu darbību dienests sāk:

— kā Jelgavas pilsētas skolu valdes bērnu tiesību aizsardzības nodaļas sastāvdaļa;

— Ikšķiles pilsētas pašvaldības pakļautībā.

MĒRĶIS:

— palīdzēt bērniem apzināties viņu tiesības, vajadzības un iespējas,

— veicināt bērnu sociālās palīdzības pilnveidošanās iespējas.

UZDEVUMI:

— datu bankas izveidošana,

— apsekošana un iegūto datu analīze,

— palīdzības sniegšana, balstoties uz iegūtajiem datiem,

— sabiedrības uzmanības pievēršana un brīvprātīgo piesaistīšana darbam,

— apakšprogrammu izstrāde, dienestam paplašinoties.

DIENESTA DARBĪBAS VIRZIENI:

- koordinējošais,
- informatīvais,
- konsultatīvais.

KOORDINĀCIJAS NODAĻA

Dienesta darbības virzienu saistību savā starpā nodrošina koordinācijas nodaļa.

Koordinācijas nodaļas MĒRĶIS — nodrošināt efektīvu dienesta darbību.

FUNKCIJAS:

- administratīvā,
- koordinējošā.

UZDEVUMI:

- dienesta finansiālo lietu risināšana,
- dienesta sakaru dibināšana,
- darba grupu veidošana,
- dienesta darba sistemātiska analīze,
- jaunu programmu veidošana.

Viens no galvenajiem koordinācijas nodaļas uzdevumiem ir bērnu darba tiesību un sociālā atbalsta dienesta organizēšana un attīstīšana. Tātad arī darba grupu izveide, koordinējot tās savā starpā. Tas nozīmē, ka konkrētās programmas veikšanā piedalās visi speciālisti, konsultējot un informējot par savu darbu pārējos.

Koordinatori strādā visās struktūrvienībās un ir atbildīgi par dienesta darbu kopumā, sistemātiski to analizējot un novērtējot tā efektivitāti.

Nodaļa nodarbojas arī ar sakaru veidošanu un sadarbību ar citām valsts un sabiedriskajām struktūrvienībām, kā arī ar informācijas vākšanu un tālāku nodošanu.

Arī finansiālās bāzes veidošana un plānošana ietilpst koordinācijas daļas uzdevumos.

INFORMĀCIJAS NODAĻA

Lai informācijas nodaļa varētu efektīvi darboties, ir nepieciešama regulāra informācijas iegūšana un tās apstrāde.

MĒRĶIS — veidot informācijas datu banku.

UZDEVUMI:

- veidot datu banku par bērniem,
par institūcijām, organizācijām,
- sistemātiska datu bankas analīze,
- sabiedrības uzmanības pievēršana ar masu informācijas līdzekļiem.

Informācijas nodaļas virziens ir datu bankas izveide. Tā nepieciešama, lai izzinātu bērna vajadzības, problēmas, izzinātu, kā virzīt darbu un kādu risinājuma variantu piedāvāt, lai iegūtu informāciju par bērnu vajadzību un problēmu loku. To paredzams noskaidrot pārrunās ar bērnu viņa ģimenē, anketēšanā, apsekošanā.

Bez datu bankas izveidošanas nepieciešams, lai informācija nokļūtu plašākā uzmanības lokā — masu medijos, arī reklāmas bukletu izveidošana.

Datu banka uzkrāj arī datus par nepieciešamās palīdzības saņemšanas iespējām citās valsts un sabiedriskajās organizācijās.

KONSULTATĪVĀ NODAĻA

Par konsultatīvās nodaļas darbības pamatu tiek izmantota informācijas nodaļā savāktā datu banka.

MĒRĶIS — abpusējs (bērns un sociālais pedagogs) problēmas risinājums.

UZDEVUMI:

- bērna sociālā portreta veidošana,
- ģimenes sociālā portreta veidošana,
- bērna vajadzību, problēmu apzināšana,
- optimālā problēmas risinājuma varianta piedāvāšana,
- bērna nodarbinātības risinājumu meklēšana,
- atbalsta grupu veidošana.

FUNKCIJAS:

- konsultējošā,
- organizatoriskā.

Šīs nodaļas darbība vērsta uz palīdzību bērniem, viņa iespēju realizēšanu, problēmu atrisināšanu. Nodaļas darbinieki aplūko, izanalizē kopējo bērnu situāciju, veido to sociālo portretu. Apzina bērna vajadzības un problēmas.

Balstoties uz iegūtajiem datiem par bērniem un par institūcijām, kuras vēlas sadarboties, ļauj bērnam ar speciālista palīdzību izvēlēties optimālāko risinājumu.

Tā kā dienesta darbs ir ar bērniem, kuriem darbs ir nepieciešamība, tad tiek meklētas darba vietas, kurās darbs tiek saskaņots ar mācību laiku skolā. Viens no ekonomiskajiem stimuliem, kas mudinātu darba devējus pieņemt darbā nepilngadīgos, varētu būt 37% sociālā nodokļa atceļšana uzņēmējam par katru darbā pieņemto nepilngadīgo.

Bērnu darba tiesību aizsardzības un sociālā atbalsta dienests ir valsts institūcija, un to finansē vietējā pašvaldība.

Štata darbinieku skaits ir atkarīgs no pārzināmās teritorijas plašuma un bērnu skaita tajā, pastāvot iespējai arī piesaistīt ārštata darbiniekus.

Inta Zandersone

Vija Rogozina

Bērnu bāreņu sociālā aizsardzība internātskolā un viņu sociālā adaptācija pēc internātskolas beigšanas

Viena no galvenajām sabiedrības funkcijām ir nodrošināt bērnam — sabiedrības loceklim — atbilstošus apstākļus viņa attīstībai, tā iekļaušanos sociālajā dzīvē, t. i., socializāciju.

“Socializācija — audzināšanas process, lai iedzīvinātu sociālās normas un izturēšanās veidus. Socializējošās institūcijas mūsdienās ir ģimene, skola, viena vecuma jauniešu grupa, televīzija.” (4.) Ģimene ir mikrostruktūra, kurā formējas cilvēka personība, tā ir dabiski audzinoša vide.

Bērni paliek bez vecākiem — kļūst par bāreņiem — dabas stihiju, katastrofu rezultātā, bet ir arī dzīvu vecāku bāreņi. Par šo apstākli sabiedrībai vajadzētu būt satrauktai. Kāpēc rodas šādi negaidīti, nemīlami bērni?

“Ģimene ir tautas pirmavots. Jo stiprāka ģimene, jo stiprāka būs tauta. Lai realizētu savas idejas, totalitārā vara bija ieinteresēta iekļaut bērnus lielos kolektīvos, kur iepotē tiem bara instinktus, t. i., socializē sev vēlamā virzienā. Šai nolūkā tika radīti plaši bērnu nami. Sākumā tos komplektēja no represēto ģimeņu bērniem un kļaidoņiem.” (6.)

Sabrukušās PSRS izpratnē bāreņu nams bija audzināšanas iestāde bērniem, kas zaudējuši apgādniekus. “1918. gadā bāreņu nams tika izveidots bērnu patversmes vietā, un tas bija sociālās nodrošināšanas Tautas komisariāta pakļautībā. No 1922. gada bāreņu namus iekļāva tautas izglītības sistēmā. Tiem bija liela nozīme bērnu bezuzraudzības novēršanā pilsoņu kara gados. Lielā Tēvijas kara gados tajos uzņēma padomju armijas karavīru, partizānu, karā kritušo cīnītāju bērnus.” (2.)

Latvijā pirmie bērnu nami organizēti 40.–tos gados, pēc 1956. gada tos reorganizēja par internātskolām.

Bērna izglītošana ir fundamenta viņa tālākai dzīvei, profesionālajai darbībai. Bērnu iespaido apkārtējā vide un personu loks, kas viņu

audzina. Katram bērnam nepieciešama mīlestība un labvēlīga attieksme, viņa personības pieņemšana, kontakti ar vecākiem, vecāku līdzdalība bērna pašapziņas izpausmē.

“Visā pasaulē ir daudz bērnu aprūpes iestāžu. Tās ir speciālas vietas, kurās bērns atrodas 24 stundas diennaktī. Šie bērni savā starpā nav radniecīgi un starp bērniem un pieaugušajiem nav bērnu — vecāku attiecību.” (3.)

Šveicē, piemēram, ir pieci bērnu iestāžu veidi:

— iestāde bērniem, kuri nesaņem aprūpi, t. i., fiziskie un sociālie bāreņi;

— iestāde fiziskajiem invalīdiem;

— iestāde garīgi atpalikušajiem;

— iestāde mazgadīgajiem noziedzniekiem;

— iestāde bērniem ar emocionālajiem traucējumiem.

Ir četri gadījumi, kad bērnu nepieciešams ievietot bērnu iestādē:

1) viņu nevar atstāt mājās, jo bērns tiek pakļauts seksuālai vardarbībai;

2) ja bērnam ir attālinātas attiecības ar vecākiem, bērns nesaprotas ar tiem;

3) ja bērnam nepieciešama speciāla medicīniska aprūpe;

4) ja bērns zaudē vecākus nelaimes gadījumos utt.

Par labu bērnu iestādi tiek uzskatīta tāda, kura atbilst sekojošiem kritērijiem:

— ierobežots bērnu skaits (7—8);

— bērni dzīvo privātu dzīvi (bērnam paredzēts laiks individuālām nodarbībām);

— ja ir izglītots, speciāli apmācīts personāls;

— katram bērnam savs audzinātājs;

— audzinātājam jābūt gados jaunam (ne vecākam par 50 gadiem), nav vēlami bijušie virsnieki un noguruši skolotāji;

— eksistē sava bērnu iestādes pārvalde (bērnam vajag uzticēties, ļaut atsevišķus jautājumus izlemt pašam);

— iestādes atklātums visai sabiedrībai (jebkurš pilsonis var apmeklēt šo iestādi);

— iestādes programmai jābūt saistītai ar apkārtnes infrastruktūru, lai bērnam būtu iespējams adaptēties apkārtējā vidē;

— iestādes audzēkņu līdzdalība savas pilsētas, novada sabiedrības dzīvē;
— kāds ir iestādes mikroklimats, vai bērns izjūt sevi par bāreni, vai nejūtas vientuļš, atšķirts no tiem bērniem, kuri dzīvo ar vecākiem, nejūtas kā “otrās šķiras” cilvēks;

— rūpes par bērna veselību un tā sagatavošana patstāvīgai dzīvei.

Bāreņu problēmas risinājuma veidi:

- bērna integrācija atpakaļ ģimenē, ja tāda eksistē;
- adopcija;
- pieņemtie vecāki (“foster care”), ja bērns kādu laiku nevar dzīvot kopā ar saviem vecākiem;
- ģimenes bērnu nami;
- sociālais darbs ar vecākiem. (3.)

Šveicē par bāreņu labklājību rūpējas vecākus aizvietojošie dienesti: adoptētāji, grupu aprūpe, patversmes bērniem kritiskos brīžos, grupu mājas, internāti, rezidences — ārstēšanas centri, pieņemtie vecāki.

1992. gada vasarā Latvijā notika Latvijas Bērnu fonda rīkotais “Seminar of child”, kurā plašu pārskatu par bērnu sociālās aprūpes un aizsardzības jautājumiem pasaulē sniedza Kristīgā bērnu fonda pārstāvis psiholoģijas zinātņu doktors Gasons Rubeizs. Pēc iepazīšanās ar bāreņu tipa iestādēm viņam jautāja par bērnu stāvokli Latvijā. Viņš atbildēja, ka galvenie faktori, kas nosaka sociālo bāreņu rašanos brīvā tirgus apstākļos, ir: ģimenes budžeta samazināšanās, sociālisma sistēmā pastāvošo labumu iznīcināšana, augstais inflācijas līmenis, ienākumu polarizācija, t. i., noslāņošanās bagātajos un nabagajos, nav drošības neaizsargātajiem slāņiem, t. i., sociālās politikas neveiksmes.

Sociālās politikas darbības virzieniem vajadzētu būt:

- 1) ģimenes ienākumu stabilizācija ar pabalstiem, dotācijām;
- 2) veselības aizsardzības sistēmas stabilizācija;
- 3) kontrole pār apstākļiem, kādos aug bērns;
- 4) investīciju uzturēšana sociālajā sfērā (neņemot vērā inflāciju).

Konsultatīvais dienests

ĀRPUS ĢIMENES ĢIMENĒ

— juristi	— psihologi
— sociologi	— pedagogi
— sociālā aprūpe	— ārsti

Runājot par bāreņu sociālo aprūpi jeb aizsardzību, jāizdala sekojoši tās elementi:

- 1) cilvēka veselības stāvoklis,
- 2) naudas iztikas minimums,
- 3) dzīves apstākļi,
- 4) izglītība, kultūras vajadzību apmierināšana,
- 5) profesijas apguve un darba iespējas,
- 6) brīvā laika pavadīšana,
- 7) juridiskās tiesības.

Bāreņu sociālās aizsardzības veidi:

- 1) naudas un materiālā palīdzība (pabalsti, ēdināšanas taloni, bezmaksas transporta pakalpojumi, stipendijas);
- 2) medicīniskā palīdzība (pabalsti, bezmaksas ceļazīmes uz sanatorijām, bezmaksas vai medikamentu iegāde ar atvieglotiem noteikumiem);
- 3) izglītības turpināšanas iespēja augstskolās, profesijas apguve, iekārtošana darbā;
- 4) nodrošināšana ar dzīvojamo platību;
- 5) juridiskā palīdzība (bāreņu tiesu atjaunošana, bezmaksas juridiskā palīdzība, kuras uzdevums — nodrošināt bāreņu tiesību aizstāvību).

Sociālās aizsardzības pilnvērtīgai realizācijai nepieciešams:

- 1) apkopot datu bāzi par bērnu bāreņu reālo stāvokli;
- 2) izstrādāt mērķprogrammas sociālajos jautājumos;
- 3) finansiāli materiālās bāzes radīšana.

Sociālā palīdzība ir viena no sociālās aizsardzības sastāvdaļām. Aplūkosim to. Sociālās palīdzības jēdziens ietver sevī ne tikai ekonomiski saimniecisko palīdzību, bet arī indivīda aprūpi un aizbildniecību. Sociālā palīdzība bērniem attīstītās kapitālisma valstīs izpaužas kā:

- izziņas sniegšana bērnu interesējošos jautājumos;
- padomdevēja;
- bērna aprūpe visplašākajā šī vārda izpratnē;
- profilaktiski izglītojošais darbs.

Par galveno principu atzīst — orientēt bērnu uz pašpalīdzību, t. i., sniegt padomus, kā bērns vai pusaudzis var pats sev palīdzēt.

Palīdzībai jābūt kontrolētai un individuālai. Sociālās palīdzības (tai skaitā bāreņiem) galvenie izpausmes veidi ir:

- informācija presē par sociālās palīdzības saņemšanas iespējām;
- klientu reģistrācija (datu bankas veidošana);
- konkrētās situācijas noskaidrošana.

Būtiski, ka sociālā palīdzība bērniem ir bezmaksas, to apmaksā valsts.

Aplūkosim jēdzienu "sociālā apdrošināšana". "Sociālās apdrošināšanas trīs būtiskas pazīmes ir:

- finansēšana (pamatā balstās uz apdrošināto un to darba devēju iemaksām);

- sociālās apdrošināšanas garantijas priekšnoteikums ir prasība būt tās biedram vai piederība tās institūtiem;

- sociālās apdrošināšanas locekļi parasti ir sabiedriski tiesiska apvienība ar pašpārvaldi." (4.)

Latvijas Republikā sociālās apdrošināšanas jomā ietilpst:

- 1) veselības apdrošināšana,
- 2) pensiju apdrošināšana,
- 3) bezdarbnieku apdrošināšana,

4) apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem. 1993./1994. gadam izstrādātajā Latvijas Republikas valdības programmā sociālās aizsardzības pamatprincipi ir:

- apdrošināšana,
- palīdzība,
- apgāde.

Valsts sociālās apdrošināšanas programmas aprūpē ir invalīdi, pensionāri utt., tai skaitā arī bērni bāreņi, bet tikai līdz tam laikam, kamēr viņi atrodas valsts iestādēs. Bērnu bāreņu valsts sociālās aizsardzības institūcijas skaitās zīdaiņu nami, bērnu nami un internātskolas. Pēc internātskolu beigšanas, vēl nesasnieguši pilngadību, bāreņi tiek atdalīti no šīs sistēmas.

Eiropā, līdztekus valsts sociālās aizsardzības sistēmai, ir izveidotas bērnu aprūpes un tiesību sargāšanas organizācijas. 1946. gadā Apvienoto Nāciju Organizācija pieņēma lēmumu izveidot starptautisko fondu ārkārtējas palīdzības sniegšanai bērniem. 1949. gadā Francijā nodibinājās starptautiskais bērnu centrs, kurš nodarbojās ar bērnu veselības aizsardzības un attīstības jautājumiem. 1989. gadā Monako notika šīs asociācijas rīkotais kongress "Eiropas bērns un tā nākotne". Arī Latvija tajā piedalījās.

Kongresā tika izvirzīts arī jautājums par bērnu tiesisko un sociālo statusu. Eiropas kopējā tirgus valstis paredz sasniegt jaunu, ļoti ciešas integrācijas pakāpi. Lai pārvarētu sociālo nevienlīdzību, atšķirības bērna un mātes stāvoklī dažādās valstīs, jāizstrādā īpašs Eiropas bērnu statuss, balstoties uz Bērnu tiesību konvenciju. (5.)

Bērnu tiesību konvencijas pirmais pants skaidro, kas vispār ir bērns. "Bērns — ikviens cilvēks līdz astoņpadsmit gadu vecumam, ja vien pēc viņa zemes likumiem pilngadība neiestājas agrāk. Valsts, kas ir Konvencijas dalībniece, šajā dokumentā paredzētās tiesības nodrošina ikvienam savā teritorijā dzīvojošam bērnam neatkarīgi no viņa rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās piederības vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, bērna vecāku vai aizbildņu izglītības līmeņa utt." (1.)

Bērnu tiesību konvencijā sacīts, ka bērnam jādzīvo pie vecākiem, jāsaņem viņu aprūpe. Vecāki ir atbildīgi par bērna audzināšanu un attīstību. Valstij gan jāpalīdz, lai vecāki varētu apzinīgi pildīt savus pienākumus. Valstij ar likumdošanas un izglītības palīdzību, administratīvajiem un sociālajiem pasākumiem jāaizsargā bērns no fiziskas un psiholoģiskas pazemošanas, no nevēlīgas vai rupjas izturēšanās, seksuālas dabas ļaunprātībām, ekspluatācijas, pie kā vainīgi vecāki.

Interesanta ir Dānijas pieredze sociālo problēmu risināšanā. Noklausoties dāņu speciālistu lekcijas par sociālo darbu, varam aplūkot profesiju sociālais darbinieks tieši bāreņu aprūpes sfērā. Mēs mēģinājām modelēt sociālā darbinieka vietu un lomu bāreņu sociālās aizsardzības sistēmā, ņemot vērā tā darbības sfēras:

1) ārstēšana, dienas stacionāru izveide, t. i., krīzes centri sociālo problēmu gadījumos;

2) iekļaušanās klienta sistēmā, risinot viņa problēmas;

3) klienta aizstāvība;

4) padomdošana klientam;

5) pakalpojumu brokeris.

Jāuzsver, ka šis darbs jāveic gan mikro, gan makro līmenī.

Bāreņu sociālā dienesta struktūra:

1) sociālā politika, 2) pētnieciski prognozējošā darbība, 3) sociālā darba organizēšana, 4) koordinēšana.

Ar pētnieciski prognozējošo darbību jāsaprot informācijas vākšana un analīze par sociālajām problēmām.

Bāreņu sociālo aizsardzību jāveido pēc teritoriālā principa, kā tas ir attīstītās pasaules valstīs. Būtisks aspekts ir arī sociālo kustību un dažādu labdarības iestāžu darbības savstarpējā koordinācija.

Ģimene ir sociāla institūcija — sociālo attiecību un darbību sistēma, kas nosaka personības veidošanos. Ģimene ir sabiedriskais cilvēku atražošanas mehānisms, tā realizē divu veidu funkcijas:

- sabiedriskais tips — jaunas paaudzes socializācija;
- individuālais tips — vecāku vajadzības uzturēšana, kontakti ar bērniem, to audzināšana, personības realizācija viņos.

Pirmajos dzīves gados bērns attīstās vairāk. Vecāku prombūtne pirmajos dzīves gados noved pie traucējumiem bērna attīstībā. Bērnu attīstību iespaido apkārtējā vide un personu loks, kas viņu audzina. Tā kā bāreņiem trūkst ģimenes, tad šīs funkcijas ar bērnu namu un internātskolu palīdzību veic sabiedrība. Tai jācenšas dot dzīves iemaņas, kas atvieglinātu bērnu sociālo adaptāciju pēc internātskolas beigšanas.

“Sociālā adaptācija ir veiksmīga sociālo lomu apguve sociālo attiecību sistēmā.” (4.) Sociālā adaptācija jāsaprot kā indivīda spēja pielāgoties jaunai sociālajai videi. Sociālo integrāciju raksturo dažādu sociālo grupu un indivīdu interešu sakritība.

Vienlaikus bērns bārenis ir šo sociālo attiecību objekts un subjekts. Kā sociālo objektu bāreni raksturo tas, kā uz viņu ir vērsta sociālo grupu un institūtu darbība, kas veicina tā personības formēšanos. Kā sociālo subjektu bāreni raksturo tas, ka bārenis ir aktīvs sabiedrisko attiecību līdzdalībnieks, kas darbojas kā pašveidojoša personība.

Bāreņu iestāžu audzēknis:

OBJEKTS

- ģimene kā audzinoša vide,
- bērnu iestāžu pedagogi kā audzinoša vide,
- pedagogi kā audzināšanas subjekti,
- bērnu iestāžu audzēkņi kā audzinoša vide,
- ārpus bērnu iestādes esošie biedri kā iedarbības vide.

SUBJEKTS

- vērtību sistēma,

- profesionālā orientācija,
- orientācija uz ģimeni,
- atpūtas kultūra,
- uzvedības kultūra,
- attieksme pret vecākiem,
- likumības ievērošana,
- prasmes, iemaņas.

Cilvēks kā dzīves subjekts. Tas sevī ietver:

- viņa vajadzības (fiziskās, garīgās, sociālās, materiālās);
- dzīves darbības programmēšanu (mērķi, plāni, vērtību orientācija);
- dzīves darbības regulāciju (pasaules uzskats, tikumība);
- dzīves darbības realizāciju (spējas, ieradumi, darbības stils).

Ģimenē vecāki cenšas iemācīt bērnam dzīves kultūru, t. i.:

- 1) dzīves mērķa veidošana;
- 2) dzīves jēgas meklējumi;
- 3) dzīves programma;
- 4) spēja izvēlēties pareizos līdzekļus mērķu sasniegšanai;
- 5) dzīves mākslas izveidošana.

Cilvēka dzīvei ir vairāki etapi, kuriem ir atšķirīgas iezīmes:

1. etaps — sociālais starta jeb sagatavošanās dzīvei (mācības, sadzīve, spēles, sociālo lomu apguve, mērķi);
2. etaps — personības veidošanās (tiek noteikts dzīves ceļš, pienākumi, tiesības, sociāli profesionālā adaptācija);
3. etaps — pašrealizācija;
4. etaps — izvērtējums (sociālā statusa krišanās, sociālo lomu samazināšanās, analīze, pārdomas).

Katrā cilvēka dzīves stadijā ir noteikta vadoša darbība. Piemēram:

11—15 gadu vecumā — saskarsme mācību procesā (sevis apzināšanās izjūta, pašvērtējums, pašapziņa, pakļaušanās grupas normām);

16—19 gadu vecumā — mācību profesionālā darbība (pasaules uzskats, vērtību orientācija, profesionālās intereses).

Pāreja no vienas stadijas uz otru nozīmē kvalitatīvas personības izmaiņas. Dzīves stadijas saistās viena ar otru, katra nākošā jau ir noteikta, jo tā balstās uz iepriekšminēto pieredzi, iemaņām, spējām.

Bāreņiem personības formēšanās laikā internātskolā tiek

traucētas normālas subjekta attiecības. Bez vecāku mīlestības un aprūpes palikušie bērni arī no valsts saņem mazāk nekā mājas bērni, jo bāreņu tipa iestādēs dzīves apstākļi nav adekvāti ģimenes apstākļiem.

Sociālais briedums cilvēkam iestājas tad, kad viņš ir gatavs pildīt sociālās lomas, kļūst atbildīgs par savu rīcību. Cilvēks ir sabiedriska būtne. Sabiedrība ir vesela sistēma, kas sastāv no elementiem, bet sistēmas pamatā ir cilvēks.

Cilvēka darbības sfēras:

- ekonomiskā (cilvēks kā materiālo vērtību radītājs);
- sociālā (cilvēks kā sociālo attiecību objekts un subjekts);
- politiskā (cilvēks kā pilsonis);
- garīgā (cilvēks kā radoša personība).

“Sociālais kontakts ir vērtību apmaiņa starp diviem indivīdiem.” (4.) Individualitātē būtībā ir katrs cilvēks. Ikviens cilvēks ir neatkārtojams, unikālu īpašību kopums.

Cilvēku raksturo:

- apzināta darbība;
- pašapziņa un apziņa;
- sociālās lomas.

Personība ir cilvēks kā sabiedriska būtne, konkrētais cilvēks ar tā individuālajām spējām un sociālo lomu izpildi.

Personībai var izdalīt divus līmeņus:

- personības sociālā pieredze, ko veido zināšanas, prasmes, ieradumi;
- cilvēka orientācija, t. i., viņa intereses, vēlmes, ideāli.

Sociālās lomas var iedalīt pēc dzimuma, vecuma, ģimenes stāvokļa, profesijas, sabiedriskās darbības, lomas, kas saistītas ar cilvēka interesēm.

Personības veidošanos nosaka:

- 1) apstākļi;
- 2) socializācijas process.

Ir nepieciešams diferencēt jēdzienus socializācija, personības attīstība, audzināšana.

Personības attīstība nozīmē — personības sociālās aktivitātes, tapšanu par sociālo subjektu. Audzināšana šaurākā izpratnē jāsaprot kā mērķtiecīga darbība ar nolūku veidot priekšstatus, normas, sociālo

pieredzi. Socializācija jāsaprot kā sabiedriska ietekme uz cilvēku.

Socializācijas aspekti ir:

- sociālās pieredzes apgūšana (kultūra, normas);
- cilvēks ne tikai kā pasīvs objekts, bet arī subjekts, cilvēks, kas pats aktīvi darbojas apgūtās pieredzes realizēšanā.

Socializācijas procesā veidojas sociālās nostādnes, kas nosaka cilvēka darbību. Socializācijai ir divas stadijas: agrīnā un apmācības. Socializācijā svarīga ir saskarsme, bez tās nav pašā socializācijas procesa. Saskarsmes laikā iedarbojas vides un audzināšanas procesi, kā arī notiek sociālo lomu apguve, jo katrai lomai atbilst zināma darbība un rezultāts; notiek cilvēka uzvedības izmaiņas atbilstoši lomai, kā arī cilvēka vēlme veidot savu uzvedību atbilstoši lomai. Socializācija nav viennozīmīgs process, un šo procesu veic sociālie institūti:

- 1) ģimene,
- 2) pirmsskolas audzināšanas iestādes,
- 3) skolas,
- 4) darba kolektīvi,
- 5) etniskās grupas,
- 6) sociālie slāņi,
- 7) masu informācijas līdzekļi.

Bāreņu socializācijas process tā agrīnajā stadijā notiek bāreņu aprūpes iestādēs: zīdaiņu namos, bērnu namos, internātskolās. Pamatojoties uz statistikas datiem, pēdējos gados vērojama tendence bērnu bāreņu skaita pieaugumam. 1991. gadā valsts bērnu aprūpes iestādēs tika uzturēti 1627 bērni, 1992. gadā jau 1751 bērns, bet 1993. gadā — 2043 bērni. (7.) Taču jāņem vērā, ka šie skaitļi raksturo to bērnu skaitu, kuri atrodas valsts aprūpē, bet neatspoguļo kopējo bāreņu skaitu republikā. Lai sekmīgāk varētu risināt bāreņu sociālās aprūpes un sociālās adaptācijas jautājumus, ieteicams gādāt ne tikai par valsts bāreņu aprūpes iestādēm, bet attīstīt adopciju, kā arī popularizēt ģimenes tipa bērnu namu izveidi, radot to pastāvēšanai labvēlīgus politiskos un sociāli ekonomiskos apstākļus.

Literatūras saraksts:

1. *О принятии Всемирной декларации о выживании, защите и*

развитии детей: постановление ВС ЛР от 3 июня 1992/ВС—СМ 92.

2. Latvijas Padomju enciklopēdija. — Rīga, 1978. — 1. sēj. — 758.—759. lpp.; 9. sēj. — 112.—115. lpp.

3. Minnicount C. Child care and social work. — 1971. — 28.—32. p.

4. Новак Ю. Социальные проблемы и социальные движения. — Рига, 1993. — 22.—26. стр.

5. Lapiņš A. Bērnu fonda radinieki//Skola un Ģimene. — 1989. — Nr. 7. — 32. lpp.

6. Zālītis J. Ģimenes krīze, morāle un tauta//Kalendārs sievietēm. — R., 1993.—101.—108. lpp.

7. Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. Latvijas statistikas gadagrāmata 1993. — Rīga, 1994.

Anete Lūse
Līga Priede

Ar leukēmiju slimo bērnu sociālās vajadzības slimnīcas apstākļos

Masu mēdijos daudzkreiz ir izskanējušas bažas par medicīnas darbinieku un medicīnas iestāžu pastāvēšanas un izdzīvošanas iespējām. Šajā rakstā mēs apskatīsim bērnu klīniskās slimnīcas un slimo bērnu sociālās problēmas.

Medicīnas darbinieki, iestāžu pārstāvji apgalvo, ka līdz šim medicīnas iestādes saņēma 60% no 1994. gada budžetā paredzētā finansējuma. Mediķi uzskata, ka veselības aprūpei nav saglabāts mērķdotāciju princips, ja ārstniecības personāla alga arī turpmāk būs mazāka par iztikas minimumu un nebūs iespējams realizēt Veselības departamenta izstrādāto projektu par vienotu metodiku ārstniecības finansēšanā un pārvaldē.

Rezultātā republikas pilsētās un rajonos paredzama ārstniecības iestāžu likvidēšana vai darba vietu samazināšana. Krasi pieaugs tās medicīniskās aprūpes apjoms, par kuru būs jāmaksā pašiem pacientiem. Apmēram 80% valsts iedzīvotāju varētu rasties problēmas savas veselības saglabāšanā un ārstniecības iestāžu apmeklēšanā.

Nākamajā budžeta projektā paredzēts medicīnai atvēlēt tikai nedaudz vairāk par 90 miljoniem latu. Un tas nozīmē, ka katram iedzīvotājam veselības aprūpei iedalīti tikai 36 lati. Bet medicīnas darbinieki apgalvo, ka mazākais, lai medicīnas iestādes varētu normāli funkcionēt, uz vienu cilvēku nepieciešami vismaz 58 lati.¹

Bērni ir un būs mūsu nākotne, tādēļ ir svarīgi, lai tiktu sekmēta viņu attīstība, sagatavošana dzīvei, ievērota un pilnveidota viņu psihiskās un fiziskās veselības aizsardzība.

Bērni — viena no tām sociālajām grupām, kura nevar atbildēt par sevi juridiski, kā arī nespēj sevi sociāli nodrošināt un aizsargāt.

¹ Informācija no "Mediķi izsaka neuzticību veselības valsts ministram"// Rīgas Balss. — 1994. — 10.novembris

"Streikos arī medicīnas darbinieki"//Rīgas Balss.—1994. — 13. decembris

Šobrīd lielu uzmanību bērniem velta dažādas sabiedriskās organizācijas, piemēram, "Glābiet bērnus", "Latvijas Sarkanais krusts", "Bērnu fonds", bērnu invalīdu un daudz bērnu ģimeņu asociācijas u. c.

Šīs organizācijas pārsvarā vāc naudu un pabalstu veidā to piešķir vai arī ziedo no saviem fondiem, rīko labdarības akcijas, mēģina aizstāvēt bērnu tiesības, tomēr tas nav pietiekoši, lai spētu iekustināt vai mainīt valdības nostāju pret tiem pārkāpumiem, kas skar bērnu tiesības.

Kritiskajā ekonomiskajā situācijā, kad strauji pieaug bezdarbnieku skaits, samazinās ģimeņu ienākumi, aug cenas, nesamaksājami kļūst komunālie pakalpojumi, izdevumi par bērnu uzturu, ārstēšanu, skološanu, apģērbu, Latvijā trūkcietēju skaits krasi palielinās. Un cietēji nepārprotami ir bērni, kuri nereti dažādu apstākļu dēļ nonāk veselības ārstēšanas iestādēs.

Valstī reģistrēti 4847 mazgadīgi invalīdi, no kuriem 43% ir centrālās nervu sistēmas slimības, 11,4% — iekšējo orgānu slimības, 7,6% — redzes sistēmas slimības, pārējiem bērniem — endokrīnās, ģenētiskās, ortopēdiskās un citas slimības.

Leikoze, arī leukēmija — (leucosis; gr. leukos 'balts')

— asins slimība, kurai raksturīga nenobriedušū kā arī funkcionāli nepilnvērtīgu asins šūnu savairošanās ne tikai asinsrades orgānos, bet arī citur, piem., aknās, nierēs. Leikēmijas cēloņi līdz šim nav noskaidroti. Ir atrasti vīrusi, kuri izraisa leikēmiju dažādiem dzīvniekiem. Dažreiz leikozi izraisa radioaktīvais starojums. Slimība var būt akūta vai hroniska. Tā var sākties pakāpeniski. Tās pazīmes ir nespēka rašanās kaulos, limfmezglu palielināšanās. Leikoze var sākties pēkšņi ar 38—39 grādu temperatūru, angīnu un hemorāģiskās diatēzes parādībām. Asinīs ir ievērojami samazināts sagmentkodolaino leukocītu un limfocītu daudzums.

Leikēmijas, citiem vārdiem asins vēža, slimnieki atrodas onkoģoģijas nodaļā.

Latvijā ar leikēmiju saslimušo bērnu skaits gada laikā svārstās no 11 līdz 27. Statistikas dati rāda, ka Latvijas Republikā ik gadu ar leikēmiju saslimst aptuveni 20 bērni. Leikēmijas diagnoze bērniem pirmo reizi noteikta 1981. gadā — 11 bērniem, 1982. gadā — 27 bērniem, 1983. gadā — 15 bērniem, 1984. gadā — 23 bērniem, 1985. gadā — 25 bērniem, 1986. gadā — 17 bērniem, 1987. gadā — 22 bērniem,

1988. gadā — 18 bērniem, 1989. gadā — 19 bērniem, 1990. gadā — 17 bērniem, 1991. gadā — 23 bērniem.

Šoslimību ārstē tikai Rīgā, Republikāniskajā Bērnu kliniskajā slimnīcā.

Intervijā ar Dr. Vectirāni un 20. nodaļas medicīnisko personālu uzzinājām, ka ārstēšanās rezultātā pirmo remisiju (uzlabošanos) izdevās sasniegt apmēram 80% saslimušo bērnu, taču pagaidām par izārstētiem var uzskatīt ne vairāk kā 12% no slimiejošajiem. Katru gadu leukēmijas dēļ nomirst no 8 līdz 15 bērniem. Ārstēšanas kvalitāti negatīvi ietekmē nepietiekama ārstēšanas preparātu piegāde. Ja būtu nodrošināta ilgstoša, nepārtraukta medikamentoza ārstēšana, ja netrūktu modernās diagnostikas aparatūras, instrumentu piegāde noritētu regulāri, būtu monitori bērnu stāvokļa novērošanai, sterilas palātas (telpas) bērnu aizsardzībai no sekundārās inficēšanās pēc ārstēšanas kursa, tad arī rezultāti būtu labāki.

1994. g. sākumā akūta leukēmija konstatēta 47 bērniem. 10 bērniem vecumā līdz 15 gadiem remisija bez slimības pazīmēm ilgst jau vairāk nekā 5 gadus, 9 bērni, vecāki par 15 gadiem, ir ar ilgu remisiju bez paasinājumiem. Šiem bērniem ir traucēta asins sarecēšana un ir nepieciešams zināt vismaz 12 tās parametrus. Šo uzdevumu veic automātiska laboratorija, kas maksā 50 000 dolāru.

Hematoloģijas nodaļas bērniem bieži jāpārlej asinis un tā sastāvdaļas — plazma, trombocīti, eritrocīti. Ir aparāts, kas asinis šajās sastāvdaļās sadala un īpaši sasaldē (maksā 30 000 dolāru).

Bērniem ar leukēmiju un anēmiju ir imunitātes traucējumi, bērns kļūst uzņēmīgs pret vīrusiem. Lai jau tā novārgušo bērnu pasargātu no infekcijas un tālākām komplikācijām, nepieciešami maksimāli sterili apstākļi — sterila palāta, kā arī aparātūra un instrumenti intensīvai terapijai.

Bērniem, atrodoties slimnīcā, ir būtiski saņemt kvalitatīvu medicīnisko aprūpi, bet ārstēšanās kvalitāti nenodrošina tikai procedūru skaits vai mediķu kompetence. Tāpēc ir ļoti svarīgi, lai bērns slimnīcā justos mīlēts un aprūpēts. Tādēļ bērnam ir vajadzīgs mātes tuvums, draugu atbalsts, spēles un rotaļas, tikšanās ar tuviniekiem.

Bērns ir personība ar savām sociāli nosacītām un individuāli izteiktām intelektuālām (prāta), emocionālām (jūtu) un voluntārām (gribas) īpašībām. Personība izpaužas kā savdabīga psihisko procesu stāvokļa un īpašību dinamiska sistēma. Personības saturu veido cilvēka vajadzības un

intereses, viņa zināšanas, prasme un pasaules uzskats, spējas, temperaments un raksturs. Personība veidojas un izpaužas sava laikmeta sabiedrisko attiecību sistēmā.

Cilvēks vienlaikus ir bioloģiska un sociāla būtne. Viņa attīstību nosaka kā bioloģiskās, tā arī sociālās likumsakarības dažādu iekšējo un ārējo faktoru ietekmē.

Bērna daudzveidīgo darbību un līdz ar to viņa personības attīstību virza sociāli nosacītas vajadzības un intereses. Savdabīga vieta vajadzību sistēmā ir saskarsmei.

Sociālā rakstura problēmas vairāk skar bērnus, kuri nāk no nelabvēlīgām ģimenēm un kuri nesaņem sociālo atbalstu un aizsardzību. Grūti ir bērniem, kuri neprot rast saskarsmi ar vienaudžiem un tāpēc jūtas atstumti un nevajadzīgi. Grūtības bērniem sagādā, ja slimnīcas nodaļā ir nelabvēlīgs mikroklimats. Lielā mērā bērna adaptāciju slimnīcā veido pedagogs ar pareizu un katram bērnam atbilstošu mācību programmu, jo laikā, kad bērns atrodas slimnīcā, mācībām ir svarīga nozīme.

Ienākot jaunā vidē, bērnam ir nepieciešams adaptēties. Šāds stāvoklis nav piemērots mācībām, jo ir grūti vērst bērna uzmanību uz kaut kādiem uzdevumiem, respektīvi, uz mācībām, kamēr viņš ir baiļu un neziņas pārņemts.

Kāpēc tad ir vajadzīga mācības slimnīcā? Proti, mācību nepārtraukšana, kamēr bērns atrodas slimnīcā, mazina grūtības atsākt tās parastajā skolā, no kuras bērns nāk. Tas ir nepieciešams arī iesācējiem (skolēniem) un tiem, kuri mācību vielu apgūst lēnāk. Bet ir dažas problēmas, kas mācību procesu slimnīcā padara sarežģītu.

Tās ir:

— pastāv atšķirības zināšanu līmenī starp bērniem,

— medicīnisku apstākļu dēļ bērni dažkārt nevar piedalīties kopā ar citiem vienā klasē.

Tāpēc ir nepieciešams uzturēt sakarus ar bērna skolu, kurā viņš parasti mācās. Darbs jāplāno individuāli. Slimnīcās sociālais pedagogs (*child-care worker*) funkcionē kā skolotājs tiem bērniem, kuri uzturas slimnīcā īsāku laiku (nedēļas), un kā privātskolotājs tiem, kuri tur atrodas ilgāku laiku.

Skolotājam (turpmāk — sociālais pedagogs) jābūt izdomas bagātam un prasīgam savā darbā. Viņam jābūt spējīgam variēt mācību metodes,

jābūt atjautīgam, jo mācāmā grupa var būt ļoti mainīga, turklāt arī bērnu veselība no dienas dienā mainās. Jāņem vērā arī tas, ka kādam no bērniem skola var būt radījusi vilšanos un bailes.

Bērniem var rasties problēmas, ja slimības rezultātā viņu ķermenī radušās kādas pārmaiņas, kā tas vērojams leukēmijas slimniekiem. Tad šajā gadījumā ir svarīgi vērst bērna uzmanību uz to, ka viņš var domāt un mācīties tāpat kā agrāk. Šo bērnu mācībai nepieciešamas tādas metodes, kurās viņi varētu izmantot savas novērošanas spējas un fantāziju.

Mācības var palīdzēt ātrāk izveseļoties. Piemēram, ja bērnam jābūt pasīvam kustībās, respektīvi, jāguļ uz gultas, tas nenozīmē, ka viņš nevar domāt — mācīties. Šim nolūkam var izmantot video vai audio aparāturu, ar kuras palīdzību bērns var atbildēt uzdoto vai pat nokārtot eksāmenu. Šo aparāturu var pielietot arī citās aktivitātēs, ne tikai mācībās. Magnetofonā bērni var ieskaņot vēstules, kuras viņi var nosūtīt saviem draugiem vai radiem. Bez tam mūzikas ieraksti vieno bērnus nodarbībās un atpūtā.

Televizors bērniem bieži vien ir vienīgais glābējs garajos vakaros vai gaidot procedūras. Šo nodarbi nevajadzētu ierobežot. Sociālā pedagoga pienākums ir mācībās rast dažādas pieejas un risinājumus, lai bērns pilnvērtīgi iegūtu zināšanas. Slimnīcā ir iespējams pielietot dažādas mācību metodes. Tās varētu būt: gleznošana, zīmēšana, griešana un līmēšana, aušana, pīšana, vēšana, kokgriešana, šūšana utt.

Sociālajam pedagogam ir jābūt kopā ar bērniem gan spēlēs, gan ēdienreizēs, gan mācību procesā. Viena no sociālā pedagoga funkcijām ir ar spēles palīdzību sagatavot bērnus medicīniskajām procedūrām, kā arī visam ārstēšanās procesam.

SOCIĀLAIS PEDAGOGS SLIMNĪCĀ:

- izskaidro pacienta tiesības, aizpilda anketas pacientu vietā,
- pārrunā slimnieka stāvokli, respektējot pacienta jūtas un viņa reliģisko pārliecību,
- ja izveseļošanās ir neiespējama, tad par to noteikti ir jārunā,
- ja vecāki ir zaudējuši bērnu, tad sociālais pedagogs var strādāt ar katru vecāku atsevišķi vai arī ar abiem kopā. Parasti vecāki jūtas vainīgi sava bērna nāvē. Ja bērns izveseļojas, pastāv varbūtība, ka vecākus māc

nepārtrauktas bailes, ka bērns var atkal saslimt. Šāds stāvoklis jācenšas novērst, jo gadās, ka no šīm bailēm cieš bērns.

Daudzām ģimenēm, īpaši šodienas apstākļos, trūkst materiālo līdzekļu un nav zināšanu, kā izklūt no nelabvēlīgām situācijām, tādēļ rodas daudz problēmu, kuras ģimene ne vienmēr pati ir spējīga atrisināt. Ģimene ir spiesta meklēt palīdzību, ko lielā mērā varētu realizēt sociālais pedagogs, jo bez materiālās palīdzības ģimenei ir nepieciešams arī garīgais atbalsts, ko varētu veikt sociālais pedagogs, taču praktiski šādi darbinieki nevienā slimnīcā pagaidām nestrādā. Ņemot vērā to, ka slimnīcai pašreizējo ekonomisko sarežģījumu laikos nav iespējams algot sociālo pedagogu, kā pagaidu variants varētu būt tāds, ka šo darbu veiktu medicīnas darbinieki, audzinātājas un pedagogi, attiecīgās zināšanas iegūstot Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolā "Attīstība".

Sociālajam pedagogam jārisina arī slimnīcas darbinieku sociālās problēmas un jāstrādā ar bērniem un to vecākiem. Sociālajam pedagogam labi jāpārzina dažāda vecuma bērnu psiholoģija, jābūt zināšanām pedagogijā, medicīnā, lai varētu orientēties bērna slimības norisē un būt gatavam prognozēt iespējamus emocionālos sarežģījumus.

Sociālajam darbiniekam ir jābūt cilvēkam, pie kura var griezties jebkurā dzīves situācijā un kurš ir spējīgs palīdzēt risināt sociālas problēmas gan bērniem, gan vecākiem.

Viņam jāveic psihosociālā diagnostika, kurā ietilpst:

— darbs ar bērniem,

— darbs ar vecākiem.

Psihosociālajā darbā var izmantot testus, vērojumus, sarunas. Pamatojoties uz šīs diagnostikas rezultātiem, sociālais darbinieks nosaka, kāda palīdzība nepieciešama bērna problēmu risināšanai.

Sociālais darbinieks veic ģimeņu izpēti, konstatē sociāli nelabvēlīgās ģimenes un plāno korekcijas darbu. Sociālais darbinieks apmeklē mājās bērnus, kuriem ir bijušas psiholoģiskas dabas sarežģījumi ārstēšanas kursa laikā. Pēc mājas apmeklējuma jāizveido kartotēka, kurā tiktu apkopotas ziņas par ģimeni un atzīmēti paredzētie profilaktiskie pasākumi un to rezultāti.

Lai realizētu sociālo palīdzību, sociālais darbinieks veic starpnieka lomu starp sociālās aprūpes dienestiem un maznodrošināto ģimenēm.

Sociālais darbinieks rūpējas par bērnu, slimnīcas darbinieku sociālo aizsardzību.

Sociālais darbinieks saistās ar pašvaldībām un sabiedriskajām organizācijām, lai palīdzētu slimnīcai, atsevišķām tās nodaļām, kā arī individuāli bērniem.

Sociālā darbinieka funkcijas ir daudzveidīgas un sarežģītas. Turklāt šīm funkcijām nav stingri noteiktu robežu un tās ir saistītas ar citu profesiju darbības sfēru.

Taču arvien vairāk kļūst skaidrs, ka ir nepieciešami tādi sociālie darbinieki, kas darītu šo humāno darbu — atvieglotu bērnu ciešanas.

Una Jesperiņa
Anita Kleinberga

Garīgi slimo personu sociālā aprūpe

Ilgus gadus iedzīvotāju psihiskā veselība ir bijusi “noklusēta tēma”, un šādas attieksmes rezultāts ir situācija, kādā atrodamies pašreiz — mūsu rīcībā praktiski nav nekādu ziņu par iedzīvotāju psihisko veselību Latvijā.

Patiesībā šāda situācija ir vairāk nekā absurda, jo tas nozīmē, ka šie rādītāji netiek ņemti vērā, izstrādājot valsts sociālo un demogrāfisko politiku, nodarbinātības, izglītības u. c. jautājumus.

Pēc pēdējiem datiem visās attīstītajās valstīs psihiatra palīdzību izmanto vidēji līdz 20% iedzīvotāju, t. i., katrs piektais, ieskaitot vecus cilvēkus un bērnus. Nav pamata domāt, ka situācija Latvijā varētu būtiski atšķirties. Tas nozīmē, ka ievērojama mūsu sabiedrības daļa cieš psihisku traucējumu dēļ. Šo cilvēku uzvedības īpatnību ignorance ved pie tā, ka iepriekšminētie valsts mēroga pasākumi nedod gaidītos rezultātus un liela daļa no ieguldītajiem valsts līdzekļiem tiek tērēti nelietderīgi. Tas ir tikai šīs problēmas ekonomiskais aspekts. Par to, kādi ir patiesie sabiedrības zaudējumi, ko izraisa psihiska saslimšana, varam tikai nojaust.

Slimība nav tikai noteiktu simptomu kopums, bet tās ir arī ciešanas, personības iespēju nerealizācija — gan garīgajās, gan sociālajās sfērās. Cilvēks kļūst par savas slimības upuri, kad tā viņam atņem iespēju realizēt galvenās dzīves vērtības — darbu, izglītību, iespēju radīt ģimeni. Tieši sociāli nozīmīgu seku daudzveidība arī raksturo patieso slimības ietekmes smagumu. Visu iepriekšējo gadu politika ir novedusi pie situācijas, kad praktiski vienīgā institūcija, kurā garīgi slimie cilvēki saņem specializētu palīdzību, ir medicīnas iestādes. Un šīs attiecības sākas ar brīdi, kad pacientam tiek uzstādīta psihiatriskā diagnoze. Tad medicīnas iestādes iespēju robežās kontrolē savu pacientu veselības stāvokli. Sākotnēji atbildība, ko uzņemas medicīnas iestādes par garīgi slimajiem cilvēkiem, atbilst psihiatrijas darbības principiem. Taču ņemot vērā apstākļus, ka Latvijā nav vēl izveidota detalizēta sociālās aprūpes sistēma un ka darbam ar garīgi slimiem cilvēkiem ir īpaša specifika, šīs medicīnas iestādes ir spiestas nodarboties arī ar šo cilvēku

sociālo jautājumu risināšanu, bet tas savukārt nozīmē neparedzētu papildu slodzi medicīnas iestādēm.

Nemot vērā iepriekšminēto, sapratām, ka šajā brīdī visaktuālāk būtu — noskaidrot, kāda ir pašreizējā situācija kopumā Latvijas Republikas psihiatrijas sociālajā aprūpē. Tātad, mūsu pētījuma mērķis — noskaidrot, kāda ir pašreizējā situācija garīgi slimo cilvēku sociālajā aprūpē.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, izvirzījām uzdevumus:

1. Izpētīt pastāvošo likumdošanu, kas attiecas uz garīgi slimo personu (Latvijas Republikas, starptautisko).

2. Izmantojot teorētisko literatūru, noskaidrot garīgi slimo personu sociālās aprūpes zinātniskos principus.

3. Noskaidrot sociālā darba organizāciju psihiatrijā.

4. Noskaidrot psihiatrijas sociālo palīgu praktisko darbību.

Pētījuma darbu uzsākot, izvirzījām **hipotēzi**: Latvijas Republikas psihiatrijas sociālo palīgu praktiskā darbība nespēj nodrošināt sociālās aprūpes pakalpojumu izpildi, kas atbilstu profesionālā līmeņa un pilnas sociālās atbildības prasībām.

Par savu pētījumu **bāzi** izvēlējāmies Rīgas psihoneiroloģisko slimnīcu un ambulanci. Šādu izvēli noteica Rīgas PNS galvenā ārsta Jura Liepiņa ieinteresētība un atsaucība mūsu projekta tapšanā.

Pētījuma priekšmets — psihiatrijas sociālo palīgu praktiskā darbība Rīgas psihoneiroloģiskās slimnīcas un ambulances sociālās aprūpes dienestā.

Pašreizējā situācijā pēc Latvijas Republikas galvenā psihiatra O. Velmera iniciatīvas visās psihiatrijas medicīnas iestādēs ir radītas sociālo palīgu štata vietas, tādējādi šajā sfērā jau strādā speciālas medicīnas māsas, kuras nodarbojas ar sociālo jautājumu risināšanu. Domājam, ka tieši šie cilvēki ir viskompetentākie garīgi slimo personu sociālajos jautājumos. Tāpēc par mūsu pētījuma objektu izvēlējāmies psihiatrijas sociālos palīgus.

Mūsu darbā pielietojamās pētišanas metodes:

1. Dokumentu analīze.

2. Brīvās intervijas.

3. Literatūras analīze.

4. Dzīvais vērojums.

Sociālās aprūpes teorētiskais pamatojums

Pastāvošās likumdošanas izpēte

Visās demokrātiskās konstitūcijās ietilpst ar likumu pamatoti principi, uz kuriem balstoties īpaši izceltas ir tiesības uz brīvību un pašnoteikšanos. Jāakcentē tiesības uz sociālo palīdzību un ārstēšanu garīgās saslimšanas gadījumā, jo, ja saslimšana ir garīga rakstura, rodas īpaša problēma, kas ir saistīta ar garīgi slimās personas izolāciju un piespiedu ārstēšanos (pacienta tiesību atzīšana uz pašnoteikšanos un tiesību nodrošināšana uz medicīniski sanitāro palīdzību). Garīgi slimās personas, kuras ir zaudējušas realitātes sajūtas, un iespējams, ka cieš no murgu stāvokļa un halucinācijām, bieži nav spējīgas saprast, ko viņas vēlas ārstējoties un kādai ir jābūt viņu sociālajai aprūpei. Tas savukārt pēc ilgāka vai īsāka laika noved pie nepieciešamības novietot šos slimniekus specializētajās klinikās (psihiatriskajos stacionāros). Šī nepieciešamība jārealizē tieši tādēļ, lai nodrošinātu garīgi slimajām personām speciālās tiesības uz ārstēšanos un sociālo aprūpi, kuru ambulatoriskos apstākļos realizēt jau kļūst apgrūtināsi. Ņemot vērā iepriekšminēto, garīgi slimām personām rodas reālas tiesiskās prasības:

1. Cienīt visu cilvēku pamattiesības, ieskaitot garīgi slimos, un īpašos gadījumos atzīt nepieciešamību garīgi slimo izolācijai, ārstēšanai un speciālai sociālai aprūpei;

2. Saskaņā ar valsts psihiskās veselības tiesisko nodrošinājumu uz katru garīgi slimo personu ārstēšanu un sociālo aprūpi attiecas visi cilvēktiesību likumi;

3. Slimnieka sociālās aprūpes un ārstēšanas gaitā ir jābūt cieņas pilnai attieksmei pret viņa kulturālo, reliģisko, politisko un sociālo orientāciju.

Bez tam ļoti būtiski — likumdošana nekad nedrīkst pieļaut garīgi slimo personu izolāciju sabiedrības aizsardzības nolūkā, bet tas jādara pašu garīgi slimo personu labā.

Garīgi slimo personu sociālās aprūpes zinātniskie principi

Apskatot pieejamo literatūru, kas noderētu mūsu pētījumam, sapratām, ka mums neizdosies atrast detalizētu teoriju par garīgi slimo cilvēku sociālo aprūpi. Tādēļ vispirms vajadzēja sev noskaidrot — uz kādiem jautājumiem mēs gribētu saņemt atbildes. Izvirzījām divus pamatjautājumus:

1. Kāpēc garīgi slimām personām vispār ir vajadzīga sociālā aprūpe? Kas to nosaka?

2. Kādai vajadzētu būt sociālajai aprūpei?

Nenoliedzami — šie jautājumi ir cieši saistīti savā starpā.

Lai rastu atbildes uz pirmo jautājumu, jānoskaidro tuvāk — kas tad īsti ir psihiska saslimšana, pēc kādiem kritērijiem tiek vērtēts, ka cilvēks ir garīgi slims, un kādas ir vispārējās slimības sekas.

Pēc Starptautiskās psihisko slimību statistiskās klasifikācijas, kas stājusies spēkā 1982. gadā, ir redzams, ka psihiskās slimības ir ļoti dažādas.

Iepazīstoties un izprotot atšķirību starp garīgiem traucējumiem un garīgu saslimšanu, mēģinājām rast atbildi uz jautājumu — kādas vitāli svarīgas funkcijas tiek traucētas psihiskas saslimšanas gadījumā? Daļēju atbildi jau gūstam, iepazīstoties ar galvenajām psihisko slimību iedalījuma grupām un šo slimību skaidrojumiem terminoloģijas vārdnīcā. Piemēram, psihoze un neuroze saistītas ar īstenības uztveres traucējumiem. Taču, lai gūtu pilnīgu priekšstatu par to, kādas psihes funkcijas var tikt traucētas, loģiski, ka jānoskaidro, kādas tās ir. Populārajā Medicīnas enciklopēdijā atrodam formulējumu, kurā teiktas, ka psihiskā darbība ir galvas smadzeņu nervu šūnu aktivitātes izpausme uztverē, atmiņā, priekšstatos, motīvos, emocijās, domāšanā, iztēlē, runā un rīcībā; tā atspoguļo objektīvo īstenību un nodrošina cilvēka darbības atbilstību mainīgajiem dabas un sabiedrības vides apstākļiem. Psihiskās darbības augstākā izpausme — izziņa un sabiedriski derīgais darbs dod cilvēkam iespēju apgūt cilvēces garīgās un materiālās vērtības, piedalīties to vairošanā un līdz ar to izveidoties par radošu un atbildīgu sabiedrības locekli. Tātad psihiskā darbība ir ļoti sarežģīts dažādu procesu kopums, kura uzdevums ir nodrošināt adekvātas cilvēka attiecības ar objektīvo īstenību, tātad vidi. Tādējādi, ja tiek traucēta tikai neliela daļa no psihes procesiem, tas var būtiski apdraudēt cilvēka eksistenci šajā pasaulē. No iepriekšminētā varam secināt, ka slimā cilvēka patiesā problēma ir apstākļi, ka tiek traucēta viņa saikne ar apkārtējo vidi. Šajā posmā kļūst skaidra sociālās palīdzības nepieciešamība. Ja cilvēks pats nav spējīgs stāties normālās attiecībās ar vidi, tad viņam ir jāpalīdz to veikt. Tā mēs esam nonākušas līdz attiecībām, kurās iesaistās trīs elementi:

Garīgi slimais cilvēks — sociālā palīdzība — vide

Līdz ar to esam nonākušas pie otrā jautājuma: kādai tad vajadzētu būt sociālajai aprūpei? Lai atbildētu uz šo jautājumu, tad nepieciešams iegūt ziņas, kas ļautu tuvāk raksturot katru no šiem elementiem savstarpējā mijiedarbībā. Turklāt mūs interesē tāda mijiedarbība, kas būtu pēc iespējas efektīvāka un kuras galējais mērķis būtu garīgi slimā cilvēka spēju attīstība, lai viņš maksimāli varētu integrēties sabiedrībā. Ja ņemam vērā, ka šim cilvēkam ir traucēta vai pilnīgi zudusi kāda no reakcijām uz apkārtējās vides iedarbību un šī reakcija ir pamats viņa saiknei ar to, tad mūs interesē teorija, kas izskaidro šīs saiknes veidošanos. Šādu teoriju mums izdevās atrast psihologa Ļ. Vigotska darbos. Kaut arī izmantotā darba nosaukums ir "Pedagoģijas psiholoģija", tomēr pamatā tā ir teorija par bioloģisko formu uzvedības sociālās pārbūves procesu. Šīs teorijas pamatā ir jaunu reakciju veidošana, balstoties uz indivīda personisko pieredzi un nosacījuma refleksa veidošanās mehānismu.

Tāpat reakcija kā pielāgošanās mehānisms. Tieši ietekmēt un radīt izmaiņas svešā organismā nav iespējams, var tikai audzināt pats sevi. Tas ir — mainīt savas iedzimtās reakcijas caur personīgo pieredzi. Rezultātā cilvēks mainās pats, jo tieši viņa organismā, nevis kur citur notiek tā izšķirošā dažādu ietekmju sadursme, kas uz ilgiem gadiem nosaka viņa uzvedību. Tādēļ apmācāmā cilvēka (garīgi slimā) pasivitāte un viņa personīgās pieredzes nenovērtēšana no zinātnes viedokļa ir lielākais grēks, jo šāda attieksme balstās uz noteikumiem, ka audzinātājs — tas ir viss, audzināmais — nekas. Pielāgojot Ļ. Vigotska teoriju, kurā ir apskatītas pedagoga un skolnieka attiecības, savā darbā izmantojām terminu "sociālā darbinieka un garīgi slimās personas attiecības". Uzskatām, ka šāds pieņēmums ir pareizs, jo, arī pēc Ļ. Vigotska teiktā, viņa teorija ir pielāgojama jebkurām attiecībām, kas saistītas ar apmācību.

Audzināt — vispirms nozīmē veidot jaunas reakcijas, izstrādāt jaunas uzvedības formas. Ļ. Vigotskis rakstīja, ka "skolnieka pieredzi, nosacījuma refleksu veidošanu pilnībā nosaka sociālā vide. Vajag tikai izmainīties sociālajai videi, lai tūlīt mainītos cilvēka uzvedība." (5.) Tāpat no šejienes mehānisms — mainoties videi, mainās cilvēka uzvedība.

No psiholoģijas viedokļa skolotājs — sociālais darbinieks ir audzinošās sociālās vides organizētājs, regulētājs, kontrolieris tās mijiedarbībā ar

audzēkni — garīgi slimo; un, ja sociālais darbinieks ir bezspēcīgs, lai tieši ietekmētu garīgi slimo cilvēku, tad viņš ir visspēcīgs, lai to izdarītu ar sociālās vides palīdzību. Jāievēro, ka sociālā darbinieka loma ir divējāda. No vienas puses — tas ir organizators un vadītājs, no otras — pats ir sava radītā mehānisma daļa.

Ļ. Vigotskis secināja, ka “tādā veidā mēs nonākam pie sekojošas audzināšanas procesa formulas — audzināšana tiek īstenota ar audzēkņa personīgās pieredzes, kuru nosaka sociālā vide, palīdzību, un audzinātājam ir vides regulētāja un organizatora loma”. (5.)

Tātad, audzināšanā nav nekā pasīva un bezdarbīga.

Cilvēks stāv pretī dabai kā dabas spēks, organisms stāv pretī pasaulei kā aktīvs lielums. Pretī vides ietekmei organisms nes mantoto pieredzi. Vide kā ar āmuriem kaļ un dauza šo pieredzi, deformē to. Organisms cīnās par pašapliecināšanos. Uzvedība ir dialektisks un sarežģīts cīņas process starp pasauli un cilvēku, un cilvēkā šis cīņas rezultātā pašā organisma spēkiem mantotiem nosacījumiem ir ne mazāka loma kā uzbrūkošajai vides ietekmei.

Patiesībā nav iespējams nodalīt — kur beidzas vides ietekme un sākas personīgā ķermeņa ietekme. Tādā veidā pats ķermenis sev ir daļa no sociālās vides. Iegūstamo reakciju veidošanās process ir divpusēji aktīvs, kur organisms ne tikai ir pakļauts vides ietekmei, bet ar katru savu reakciju tas kādā noteiktā veidā ietekmē vidi un caur to arī pats sevi. Šajā divpusējā procesā organismam pieder reflekss kā gatava reakcija, videi pieder nosacījumi jaunas reakcijas radišanai. Taču arī vide nav kaut kas absolūti statisks, nemainīgs. Reālajā īstenībā noteiktas vides neeksistē. Vide cilvēkam gala rezultātā ir sociālā vide, jo pat tur, kur tā parādās kā dabas vide, tomēr attiecībā pret cilvēku arī šeit pastāv noteikti sociāli momenti. Attiecībā pret to cilvēks vienmēr lieto sociālo pieredzi.

Ja sociālo vidi nosacīti saprot kā cilvēcisko attiecību kopumu, tad kļūst skaidrs šis vides praktiskums, kurš padara to par pašu lokanāko audzināšanas līdzekli. Vides elementi savā starpā neatrodas nekustīgā stāvoklī, bet mainīgā, viegli mainoši savas formas un aprises. Noteiktā veidā kombinējot šos elementus, cilvēks katru reizi var veidot jaunas sociālās vides formas. Lūk, tāpēc arī sociālajam darbiniekam šajā procesā ir aktīva loma — veidot un kombinēt vides elementus visdažādākajā

veidā, lai tie veiktu tos uzdevumus, kas nepieciešami. Tādējādi šis process jau kļūst trīspusēji aktīvs: aktīvs ir garīgi slimais, aktīvs ir sociālais darbinieks, aktīva ir vide starp viņiem. Ņemot vērā visu iepriekšminēto, Ļ. Vigotska teorijā atradām vienotu apstiprinājumu, trīs elementu mērķtiecīgās mijiedarbības formulu:

“Audzināšanas process ir nosacītu reakciju uzkrāšana un veidošana, pamatojoties uz iedzimtajām reakcijām un tādu uzvedības formu veidošanu, kas būtu derīgas.” (5.) Lai pilnībā atbildētu uz jautājumu — kādai ir jābūt sociālai aprūpei? — vajadzēja arī atrast sociālās aprūpes nolūka formulējumu. Jau gatavu, zinātniski izstrādātu atbildi atradām dokumentā, kas ir sagatavots Sociālās labklājības aprūpes komitejā. Dokumenta nosaukums ir: “Jaunais sociālās labklājības akts personām ar garīgiem traucējumiem.” (New Social welfare act for the mentally retarded). Šis dokuments ir papildlikums citiem šo personu, tiesību apstipriņošiem dokumentiem. (Pieņemts 1986. gada 1. jūlijā.)

Saskaņā ar šo dokumentu sociālās aprūpes nolūki (mērķis) ir:

1. Garīgi slimajam cilvēkam palīdzēt dzīvot ar citiem cilvēkiem sabiedrībā.

2. Attīstīt individuālās iespējas, balstoties uz pašnoteikšanās un integrācijas tiesību ievērošanu.

Šie formulējumi izsaka gan normalizāciju, gan integrāciju. Dzīvot sabiedrībā ar citiem nenozīmē tikai dalīties ar citiem tādiem pašiem slimiem cilvēkiem un personālu, bet vajadzētu būt dotām iespējām ņemt dalību visās cilvēciskajās situācijās, kas gūstamas sabiedrībā.

Attīstīt individuālās iespējas ir ārkārtīgi svarīgi cilvēkiem ar augstu psihisko traucējumu pakāpi un tāpat cilvēkiem ar dažādām invaliditātēm.

3. Cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem ar speciālo aprūpi jāgarantē labi dzīves apstākļi. Aprūpe jāveido tā, lai stiprinātu viņu dzīvošanas iespējas neatkarīgā dzīvē. Šo cilvēku dzīves apstākļi nedrīkst būt sliktāki kā citiem cilvēkiem.

4. Aprūpe nedrīkst būt kā ieslodzījuma forma, kur viss ir darīts slimā cilvēka labā, bet tai ir jābūt aktīvai. Arī smagu traucējumu gadījumā jāpalīdz sasniegt augstākā iespējamā neatkarības pakāpe.

Šajā pašā dokumentā atradām tuvāku skaidrojumu jēdzieniem — “normalizācija” un “integrācija.”

Normalizācija — šo principu pirmo reizi formulējis Nils Eriks Banks–Mikelsens Dānijā 50.–to gadu beigās. Tas nozīmē — radīt garīgi slimām personām eksistenci kā dzīves apstākļus, iespējami tuvus normāliem.

Integrācija — nozīmē tos pasākumus, ar kuru palīdzību tiek panākta normalizācija.

Sociālā darba organizācijas principi psihiatrijā

Lai vispusīgi noskaidrotu šo jautājumu, mēģinājām rast atbildi pieejamā literatūrā par psihiatrijas sociālo darbinieku sfēru un specifiku.

Norčepingas slimnīcas sociālo darbinieku izdotajā materiālā “Sociālā darbinieka apmācīšana un darbs psihiatrijā” (psihiatra profesora I. Eglīša tulkojumā) atradām dažus pieturas punktus, kuri vedināja uz domām par psihiatrijas un sociālā darba svarīgākajiem saskarsmes principiem un darba organizāciju.

Sociālais darbs psihiatrijā ir profesionāla darbība paralēli ārsta, medicīnas māsu, psihologu, psihoterapeitu un darba terapeitu profesionālajam darbam. Darbs ir atšķirīgs atkarībā no tā, kur tas tiek veikts — ārpus stacionāra, stacionārā vai tas ir rehabilitācijas darbs.

Tuvākas ziņas par sociālā darbinieka darbu stacionārā un ambulatoriskajā sfērā ieguvām no “Sociālā darba enciklopēdijas” (tulkojums no angļu valodas, izdots 1993. gadā Maskavā) nodaļā “Slimnīcas un sociālais darbs”.

Sociālais darbinieks psihiatrijas stacionāra apstākļos saskaras ar īpašām grūtībām, kuras ir atšķirīgas no tām, ar kurām ir saistīts citu sfēru sociālo darbinieku darbs. Šīs īpašās grūtības pastiprina apstākļi, ka šo sociālo darbinieku veicamā darba specifika prasa īpašu sagatavotību, kas ir saistīta ar pacientu īslaicīgu vai ilgstošu atrašanos stacionārā. Grūtības, nenoliedzami, rada arī nepieciešamība profesionāli sadarboties ar plaša profila medicīnas darbiniekiem, kuri veic medicīnisko aprūpi psihiatrijas stacionāra apstākļos.

Sociālā darbinieka galvenais uzdevums, kurš savukārt darbojas psihiatrijas ambulatoriskajā sfērā, ir: rehabilitācijas pasākumi pēc pacienta izrakstīšanas no stacionāra. Tā ir jebkura praktiska darbība vai arī darbību secība, lai atvieglotu apstākļu maiņu no stacionāra iznākušajiem pacientiem. Šai aspektā ietilpst:

1. Speciālā pacienta ģimenes instruktāža — tāda, lai ģimene varētu nodrošināt pacientam pilnvērtīgu pēcstacionāra aprūpi.

2. Dažādu uzturēšanas un aprūpes iestāžu darba koordinēšana, lai nodrošinātu pacienta eksistenci un vajadzības.

3. Daudzo psihosociālo problēmu risināšana — tai skaitā arī nepieciešamība samierināties ar savu slimību, dzīves stila un veida izmaiņām; kontaktu uzturēšana ar visām nepieciešamajām psihiatrijas medicīnas iestādēm.

Pasaulē psihiatrijas sociālajā darbā tiek akcentēts psihosociālais darbs, kas ir veids, kā uzlūkot cilvēku vai arī kā strādāt ar cilvēku. Psihosociālajā darbā būtiski ir tas, ka indivīds dzīvo vidē, kurai ir ļoti liela nozīme un ietekme uz indivīda identitāti un labsajūtu.

Psihosociālā ārstēšana savukārt ietver iejaukšanās metodes, kas palīdz ģimenei un indivīdam tikt galā ar psihosociālām problēmām. Psihosociālai ārstēšanai nozīmīga ir izmeklēšana, secinājumi un ārstēšanas metodes izvēle. Motivētas var būt dažādas ārstēšanas metodes, piemēram, uzturošā terapija, iejaukšanās krīzes situācijās, psihoterapeitiskā ārstēšana. Taču šī pieeja psihiatrijas sociālajam darbiniekam jau prasa īpašu un profesionālu specializāciju, kura mūsdienā apstākļos tieši Latvijas psihiatrijā nav vēl panākama (Norčepingas klīnikas sociālo darbinieku viedoklis).

Kopsavilkumā svarīgi atzīmēt, ka centrālo vietu psihiatrijas sociālā darbinieka pienākumos ieņem sadarbība ar citu profesiju pārstāvjiem, īpaši tādēļ, ka sociālo darbinieku uzskata par speciālistu ar visaugstākajām zināšanām par sabiedrību.

Psihiatrijas sociālā darba mērķis ir likvidēt vai vismaz mazināt garīgi slimo personu sociālās problēmas; runa nav par veidu, kā atrisināt problēmu, bet gan par apstākļu maiņu, kas skar kā garīgi slimo personu, tā arī sabiedrību kopumā.

Iepazīstoties tuvāk ar psihiatrijas nozares specifiku, nonācām pie slēdziena, ka darbs šajā sfērā ir cieši saistīts ar morāli ētiskiem jautājumiem. Ir zināms, ka eksistē profesionālās ētikas kodekss psihiatrijā strādājošiem medicīnas darbiniekiem. Uzskatām, ka arī sociālā darbinieka darbība šajā sfērā nav iespējama bez profesionālās ētikas pamatprincipu ievērošanas un zināšanas. Šādus principus izstrādājusi Sociālo darbinieku nacionālā asociācija (the National Association of Social Workers), un tie ir apvienoti šīs asociācijas izdotajā Ētikas kodeksā (The NASW Code of Ethics).

Apkopojot visu līdz šim apskatīto, esam ieguvušas šādus secinājumus:

1. Garīgi slimam cilvēkam ir jābūt tādām pašām tiesību nodrošinājumiem kā jebkuram citam konkrētās valsts iedzīvotājam.

2. Lai garīgi slimais cilvēks varētu izmantot tās pašas tiesības kā jebkurš cits iedzīvotājs, eksistē šķērslis — psihiska saslimšana.

3. Lai šo šķērslī pārvarētu, ir nepieciešama speciāla sociālā aprūpe.

4. Sociālā aprūpe darbojas kā starpposms saiknē: vide—garīgi slimais cilvēks.

5. Garīgos traucējumus ir iespējams regulēt arī ar sociālā darba metodēm.

6. Ievērojot psihiatrijas sfēras specifiku, sociālais darbs psihiatrijā tiek iedalīts:

— sociālais darbs stacionāra apstākļos,

— sociālais darbs ambulatoriskos apstākļos,

— psihosociālais darbs.

7. Sociālās aprūpes pamatprincipi ir normalizācija un integrācija.

8. Garīgi slimo personu sociālā aprūpe nav iespējama bez profesionāli izglītotiem sociāliem darbiniekiem.

9. Garīgi slimo personu sociālajā aprūpē strādājošiem sociālajiem darbiniekiem ir obligāta profesionālās ētikas zināšana un ievērošana.

10. Tā kā VVAO norādītie kritēriji ir relatīvi, tad praktiski vienīgais reālais kritērijs par to, kam vajadzīga speciāla sociālā aprūpe, ir pieprasījums pēc šāda pakalpojuma.

Tas nozīmē, ka nav iespējams noteikt grupas, kam pienākas un kam nepienākas sociālā aprūpe, bet šādam pakalpojuma veidam ir jābūt gatavam pildīt savas funkcijas sabiedrības labā.

Sociālās aprūpes vieta kopējā Latvijas sociālās aizsardzības sistēmā

Lai runātu par sociālās aprūpes vietu kopējā Latvijas sociālās aizsardzības sistēmā, vispirms ir nepieciešams noskaidrot, vai šāda sistēma vispār pašreiz eksistē. Tātad, vai eksistē sistēma, kas nodrošina iedzīvotāju sociālo aizsardzību. Atbildi uz šo jautājumu mēģinājam rast ANO publicētajā metodikā "Dzīves kvalitāte" ("Quality of life") nodaļā "Labklājības koncepcijas attīstība". Tur arī atradām apstiprinājumu apgalvojumam, ka:

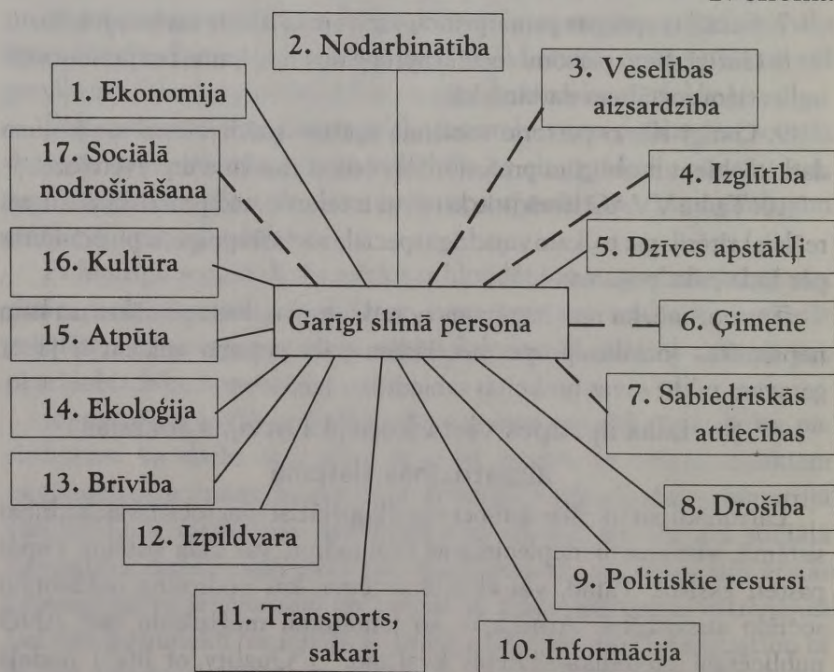
1. Dzīves līmeņa saturs un struktūras izpēte lielā mērā ir balstīta uz pragmatisku novērtējumu par cilvēciskajām vajadzībām, tādēļ tās var izpētīt tikai empīriskā ceļā, balstoties uz standartizētu un regulāru analīzi.

2. Kas attiecas uz labklājības komponentu (kritēriju) sistematizāciju — liela nozīme ir valsts politikai sociālo reformu izstrādāšanā un realizācijā dzīvē, bet galvenokārt tas attiecas uz tiem kritērijiem, kuri ir saistīti un kurus nodrošina saikne starp institūcijām (piem., sabiedriskā apkalpošana, valsts politika, sociālās stratēģijas reformas).

3. Iepriekšminētais netraucē sistematizēt tos kritērijus, kuri nav saistīti ar institūciju saikni (piem., sabiedriskā attieksme, politiskie resursi).

Lai noteiktu reālu sociālās aprūpes vietu kopējā sociālās aizsardzības sistēmā, mēģinājam izveidot teorētisku modeli, kurā izmantoti arī mūsu augstskolas IV kursa studenta E. Mazura izstrādātie sociālās aizsargātības kritēriji. Tad mēs varam konstruēt shēmu jau pēc iepriekš izmantotā principa: sociālā aprūpe kā starpposms attiecībās: garīgi slimais cilvēks—sociālā vide.

1. shēma

———— sociāli aizsargāta cilvēka atgriezeniskā saikne ar dzīves sfērām.

- - - - - sociāli neaizsargāta cilvēka pārtrauktā saikne ar dzīves sfērām, kuriem nepieciešama speciāla sociālā aprūpe (SSA).

Tātad, ja cilvēks ir sociāli aizsargāts, tad vajadzētu būt realizētai atgriezeniskai saiknei ar visām šīm sfērām. Kā jau iepriekš noskaidrojām, garīgi slimam cilvēkam ir traucēta saikne ar sociālo vidi — kāda daļa no sociāli aktīvās dzīves ir zudusi, tātad sociālā aprūpe ir nepieciešama, lai šo saikni atjaunotu. Tādējādi iegūstam modeli, kurā sociālā aprūpe darbojas kā starpposms starp individu un sociālo vidi. (sk. 1. shēmu). Diemžēl šāds modelis mums ļauj tikai ieraudzīt sociālās aprūpes nozīmi kopējā sociālās aizsardzības sistēmā.

Sociālās aprūpes vieta

Latvijas valsts pārvaldes orgānu sistēmā

Realitātē konkrēta struktūra, kuras ietvaros varam atrast tādu elementu kā sociālā aprūpe, ir Labklājības ministrijas Sociālās palīdzības departaments — patstāvīga struktūrvienība, kuras pamatmērķis ir valsts sociālās rehabilitācijas un sociālās aprūpes programmu izstrādāšana un realizēšana Latvijā.

Sociālās palīdzības departamenta galvenie uzdevumi, kuri attiecas uz sociālo aprūpi, ir:

- 1) izstrādāt un realizēt vienotu valsts sociālās rehabilitācijas un sociālās aprūpes programmu;
- 2) pilnveidot sociālās palīdzības un aprūpes pasākumu un garantiju sistēmu Latvijas Republikas maznodrošinātiem iedzīvotājiem, bāreņiem, invalīdiem un pensionāriem, kā arī “sociālā riska” kategorijām.

No vispārējās LR Sociālās palīdzības departamenta struktūras izpētījām tieši to elementu, kurš satur informāciju par sociālo aprūpi, tātad sociālās aprūpes daļu.

Sociālās aprūpes daļas galvenie uzdevumi ir:

- 1) sociālās aprūpes vispārējās stratēģijas izstrādāšana;
- 2) sociālās palīdzības iestāžu attīstības, darba plānošanas un vadīšanas organizēšana;
- 3) jaunu sociālās aprūpes pakalpojumu veidu projektēšana, esošo pilnveidošana;
- 4) sociālās un medicīniskās aprūpes kontrole specializētajos valsts pansionātos un centros, pārraudzība pārējos;
- 5) sociālās aprūpes darba attīstības ar riska grupas personām (alkoholiķi, narkomāni, garīgi slimas personas u. c.) plānošana un koordinēšana;

6) sociālās aprūpes un palīdzības sfēras profesionālu darbinieku vienotas apmācības sistēmas izveidošana;

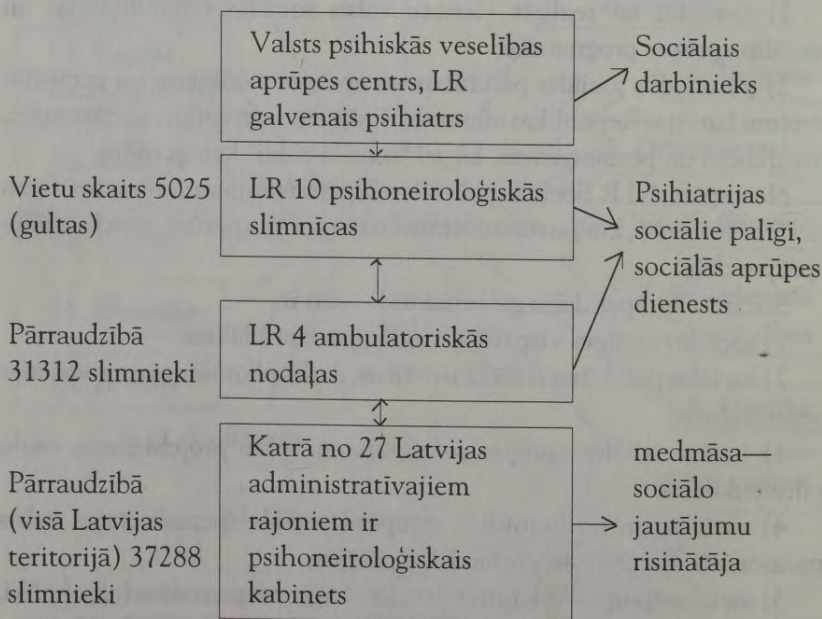
7) republikas un ārzemju sociālās aprūpes sfēras darbinieku pieredzes apkopošana un izplatīšana;

8) piedalīšanās vienotas pabalstu sistēmas izstrādāšanā.

Sociālā aprūpe kā atsevišķs struktūrelements pašreiz veic pamatā teorētiskas koordinēšanas funkcijas, taču tādā formā, kā to cerējam atrast, t. i., kā kompleksa pakalpojumu sistēma tā eksistē tikai teorētiskā līmenī. Praktiskā līmenī sociālo aprūpi var atrast sociālās aprūpes un palīdzības iestādēs, kas ir izveidotas pie pilsētu un rajonu pašvaldībām. Bet, kā mēs noskaidrojām sarunā ar Sociālās palīdzības departamenta Sociālās rehabilitācijas daļas galveno speciālisti I. Pauloviču, psihiatrijas sociālā aprūpe neietilpst pašvaldības sociālās aprūpes stratēģijā un tā ir jāveic pašiem psihiatrijas sfēras darbiniekiem. Lai pārliecinātos par šo faktu, mēģinājām izpētīt psihiatrijas organizatorisko struktūru un sociālās aprūpes vietu tajā.

Sociālās aprūpes vieta

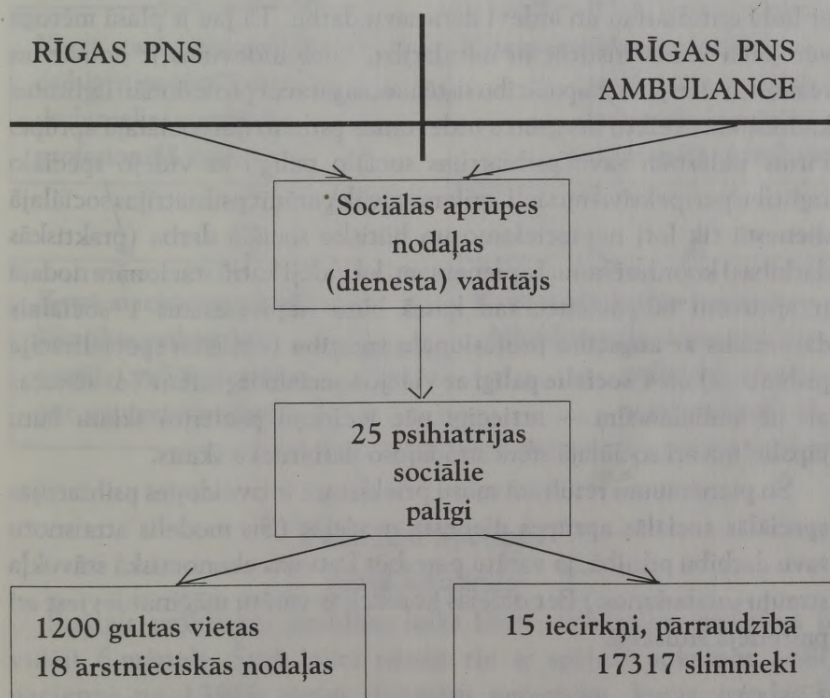
Latvijas psihiatrijas organizāciju sistēmā

Praktiski sociālā aprūpe kā atsevišķa vienība pastāv katrā no LR psihiatrijas organizatoriskajiem struktūrelementiem un veic praktisko darbību pēc katra struktūrelementa ieskatiem un iespējām. Taču šajā struktūrā teorētiskās koordinēšanas funkcijas sociālā aprūpe nepilda, kaut uzskatām, ka bez koordinēšanas šī praktiskā darbība nevar būt kvalitatīva, profesionāla, jo trūkst sociālās aprūpes dienestu savstarpējā koordinācija, katra stacionāra un katras nodaļas pieredzes apmaiņa.

Lai darbība būtu rezultatīva, liela nozīme ir — vienotai stratēģijai, vienotam mērķim un tā uzdevumiem. Tātad katra struktūrvienība veic sociālās aprūpes praktisko darbību, balstoties uz individuāli (savas iestādes ietvaros) izstrādātās teorijas bāzes.

Lai pārliecinātos par šo teoriju un darba organizāciju psihiatrijas sociālajā darbā, tuvāk iepazīsimies ar Rīgas psihoneiroloģiskās slimnīcas un ambulatoriskās daļas sociālā darba organizāciju.

Lai aptvertu šo abu iestāžu psihiatrijas sociālo palīgu darba organizāciju, izpētījām Valsts psihiskās veselības aprūpes centra pakļautībā esošo iestāžu psihiatrijas sociāliem palīgiem piedāvātos funkcionālos pienākumus.

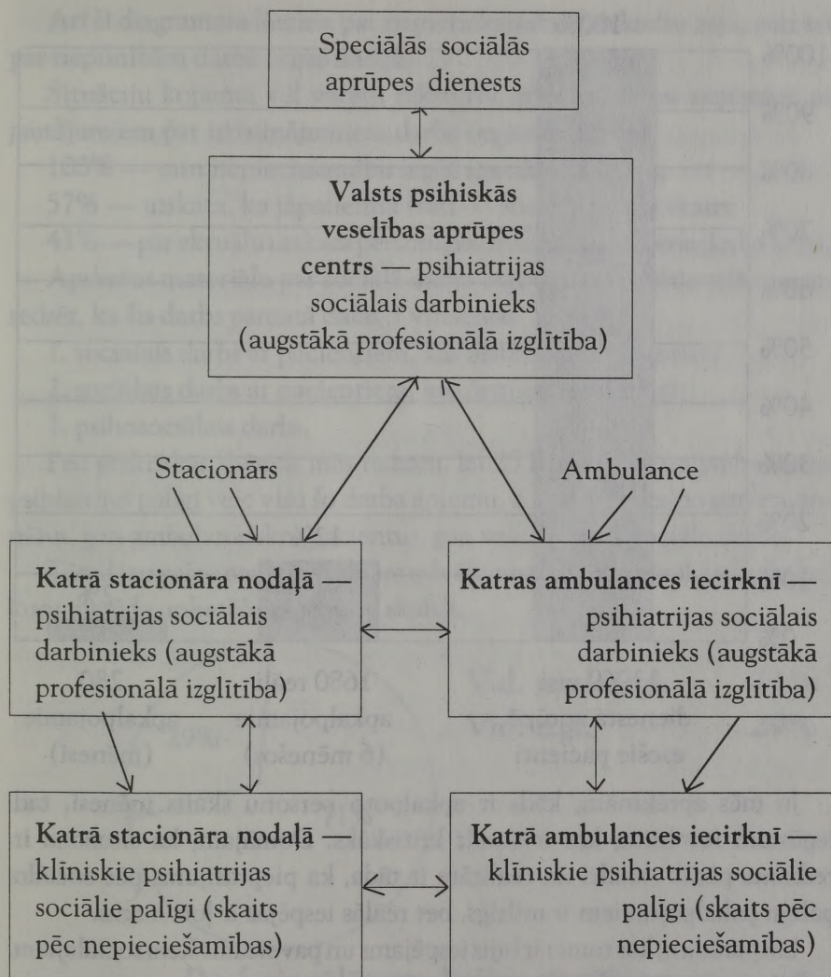
Pēc praktiskās shēmas mēs redzam, ka 25 Rīgas PNS un ambulances psihiatrijas palīgi veic visu šo darbu apjomu, t. i., viņi apkalpo gan stacionārus, gan ambulances pacientus, gan veic arī psihosociālo darbu.

Tātad — jau pašos pamatos šiem cilvēkiem ir pārāk liela slodze.

Ieteikumi

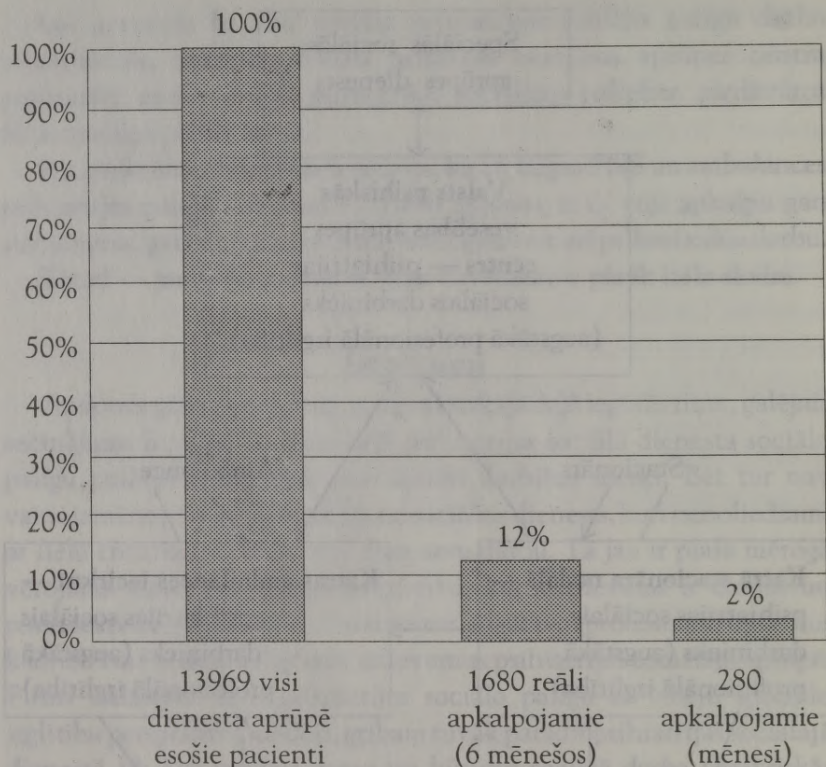
Apskatot gan teorētiskajā, gan praktiskajā daļā iegūtās ziņas, galējais secinājums ir viens — pašreizējā psihiatrijas sociālā dienesta sociālo palīgu praktiskai darbībai nav skaidri darbības mērķi. Bet tur nav vainojami ne paši sociālie palīgi, ne sociālais dienests, kuri nenoliedzami ar lielu entuziasmu un atdevi dara savu darbu. Tā jau ir plaša mērogā vērojama valsts institūciju neizdarība, kuru uzdevums ir domāt un realizēt arvien jaunas apmācību sistēmas, sagatavot profesionāli izglītotus kadrus, kuri veiktu šos grūtos uzdevumus psihiatrijas sociālajā aprūpē. Pirms izklāstām savu psihiatrijas sociālo palīgu ar vidējo speciālo izglītību perspektīvo modeli, gribam tuvāk parādīt psihiatrijas sociālajā dienestā tik ļoti nepieciešamo un būtisko sociālā darba (praktiskās darbības) koordinēšanu. Ja pieņemam, ka vidēji katrā stacionāra nodaļā ir aptuveni 60 pacienti, tad katrā būtu nepieciešams 1 sociālais darbinieks ar augstāko profesionālo izglītību (obligāta specializācija psihiatrijā) un 4 sociālie palīgi ar vidējo speciālo izglītību. Tas attiecas arī uz ambulancēm — attiecīgi pēc iecirkņu pacientu skaita būtu jāpalielina arī sociālajā sfērā strādājošo darbinieku skaits.

Šo pieņēmumu rezultātā mūsu priekšstatā ir izveidojies psihiatrijas speciālās sociālās aprūpes dienesta modelis. (Šis modelis attaisnotu savu darbību pilnībā, ja varētu paredzēt Latvijas ekonomiskā stāvokļa strauju uzlabošanos.) Bet daļējas korekcijas varētu mēģināt ieviest arī pašreizējā situācijā.

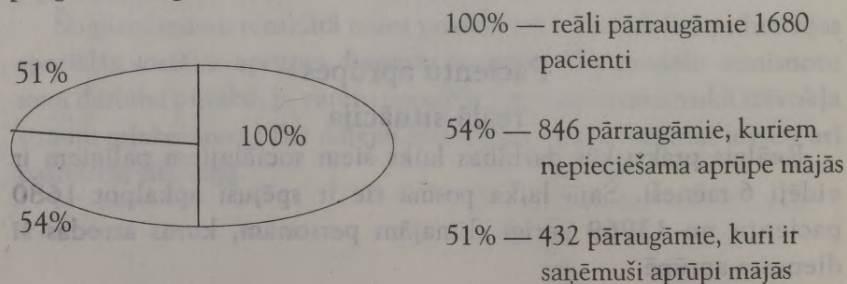
Pacientu aprūpes reālā situācija

Reālais praktiskās darbības laiks šiem sociālajiem palīgiem ir vidēji 6 mēneši. Šajā laika posmā tie ir spējuši apkalpot 1680 pacientu no 13969 garīgi slimajām personām, kuras atrodas šī dienesta aprūpē.

Ja mēs aprēķinām, kāds ir apkalpoto personu skaits mēnesī, tad iegūstam rezultātu, kas ir daudz kritiskāks. Domājam, ka situācija ir redzama pārāk skaidri un realitāte ir tāda, ka pieprasījums pēc sociālo palīgu pakalpojumiem ir milzīgs, bet reālās iespējas ir ļoti mazas.

Lai parādītu, kas tomēr ir bijis iespējams un paveicams šiem sociālajiem palīgiem, sniegsim datus:

Ari šī diagramma liecina par nepietiekamību gan kadru ziņā, gan arī par nepilnībām darba organizācijā.

Situāciju kopumā vēl varētu raksturot atbildes, kuras saņēmām uz jautājumiem par ierosinājumiem darba organizācijā.

100% — min nepieciešamību iegūt speciālu izglītību;

57% — uzskata, ka jāpalielina štati — sociālo palīgu skaits;

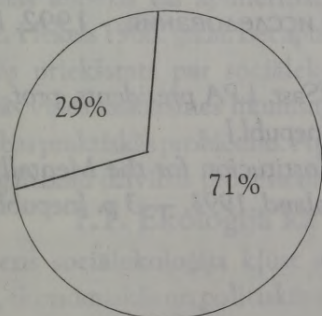
43% — par aktuālu uzskata personīgās drošības jautājumu darba laikā.

Apskatot materiālu par sociālā darba organizāciju psihiatrijā, varam redzēt, ka šis darbs pamatā dalās 3 virzienos:

1. sociālais darbs ar pacientiem, kas ārstējas ambulatoriski;
2. sociālais darbs ar pacientiem, kas ārstējas stacionārā;
3. psihosociālais darbs.

Pēc praktiskās shēmas mēs redzam, ka 25 Rīgas PNS un ambulances psihiatrijas palīgi veic visu šo darba apjomu, t. i., viņi apkalpo gan stacionārus, gan ambulatoriskos pacientus, gan veic arī psihosociālo darbu.

Tātad jau pašos pamatos uz šiem cilvēkiem tiek likta pārāk liela slodze, kuru pierāda anketēšanā iegūtie skaitļi.

Vid. med. izgl. 71%

Vid. izgl. 29%

Profesionālās erudīcijas vērtējums

Atbildes %	JĀ	DAĻĒJI
Iespējamie jautājumi		
1. Medicīniskās aprūpes jautājumi	20%	20%
2. Juridiskie jautājumi	80%	20%
3. Lietvedības jautājumi	60%	30%
4. Psiholoģijas jautājumi	50%	30%

Šīs tabulas rādītāji apstiprina nepieciešamību pēc profesionālās izglītības — it īpaši juridiskās, lietvedības un psiholoģijas jautājumu padziļinātas apguves.

Optimismu vieš atbilde, ka 90% no respondentiem vēlas papildināt zināšanas, kas nepieciešamas sociālo palīgu praksē.

Izmantotā literatūra:

1. *Par invalīdu medicīnisko un sociālo aizsardzību: LR likums Nr. 536, 1992.g.29.sept.//LR AP un Valdības Ziņotājs.—1992.Nr. 42/43.*

2. Eglītis I. *Par cilvēka psihi.—R.: Zvaigzne, 1979.—174. lpp.*

3. *Psihiatrija ārstiem nepsihiatriem/I. Eglītis, R. Andrēziņa, V. Jaksons un citi.—R.: Zvaigzne, 1985.—198. lpp.*

4. *Living Condition for People with Mental Handicap.— Brussels: ILSMH, 1991.—24. p.*

5. *Выготский Л. Педагогическая психология/Под ред. В. Давыдова - М.: Педагогика, 1991.*

6. *Иванова А. Социальная среда и психическое здоровье населения//Социологические исследования. - 1992, № 1 - с. 19.-31.*

7. *Latvijas psihiatru asociācija/Sast. LPA prezidents, prof. I. Eglītis. Informācija Nr. 1, 7. sept., 1993. [nepubl.]*

8. *Decentralization of Lange Institution for the Mentally Handicapped/Seppo OINOWEN. — Finland, 1993. — 3 p. [nepubl.]*

Ilze Ieviņa

Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku un tās upuru sociālā aizsardzība Latvijā

“... Cilvēcei būtu jāpamostas no šādas teikas: diķa vidū aug purene, kuras lapas katru dienu pieaug un aizņem divtik lielu platību kā iepriekš. 30 dienu laikā purene var pārklāt visu diķi, iznīcinot visu dzīvo ūdeni. Bet pat 29. dienā neviens necenšas iznīcināt šo alkātīgo augu, jo puse taču vēl ir brīva...”

1. Ekoloģijas ietekme uz cilvēku

Ekoloģija ir bioloģijas zinātne par organismu un vides attiecībām. Tā pēti ekosistēmu uzbūvi un darbību organisma un virsorganisma līmenī. Ekoloģijas globālais uzdevums ir izstrādāt teorētisko bāzi pasākumu sistēmai, kas līdzsvarotu pieaugošās cilvēces prasības un planētas potenciālās iespējas tās apmierināt. Ekoloģijas terminu ieviesa vācu biologs E. Hekels 1966. gadā. Bet apmēram 20. gs. septiņdesmitajos gados izveidojās priekšstats par sociālekoģiju, kura pēti sabiedrības un apkārtējās vides saskarsmes likumsakarības, turklāt arī apkārtējās vides aizsardzības praktiskās problēmas. Apkārtējā vide — tas ir cilvēku un citu dzīvo organismu dzīvības procesiem nepieciešamo apstākļu kopums.

1.1. Ekoloģija kā sociāla problēma

Jēdziens sociālekoģija kļūst aktuāls mūsu gadsimtā, attīstoties sociālās, ekonomiskās un politiskās dzīves aktivitātēm. Jo vairāk cilvēks attīsta un pilnveido savu pieaugošo vajadzību apmierināšanu, jo vairāk tā kļūst bīstama viņam. Sabiedrība kļūst aizvien egoistiskāka un aizvien vairāk grib iegūt labumus, bieži vien nedomājot par sekām un rezultātiem, kādi var rasties. Cilvēki ir tik ļoti pārņemti ar šodienu, ka aizmirsuši, ka sekos paaudzes, kuras nāks, lai dzīvotu, nevis lai nosmaktu nedzīvā tuksnesī.

Daži mūsu civilizācijas pārstāvji aizdomājas par tās nākotni. Šādi cilvēki veido sabiedriskas organizācijas, veic dažādus pētījumus, organizē mītiņus un demonstrācijas pārējo iekustināšanai, kuri sastinguši savu problēmu jūgā un neredz, ka tuvojas planētas bojāeja un ka viņu sīkās

ikdienas problēmas kļūs bezjēdzīgas, kad māja, kurā viņi dzīvo (mūsu Zeme), atteiksies viņiem kalpot, iznīcinot viņus pašus kā nenozīmīgus parazītus.

Kā vienu no piemēriem tādai organizācijai var minēt Romas klubu, kurš tika dibināts 1968. gadā (dibinātāji — itāļietis Aurēlio Peče, skots Aleksandrs Kings un vācietis Eduards Pestels). Klubs tika plānots kā visu skolu un profesionālo virzienu forums, kura mērķis bija cilvēces glābšanas ceļu meklējumi. Drīz tas pārvērtās par starptautisku organizāciju, kurā iekļāvās zinātnieki, biznesmeņi, politiķi, mākslas darbinieki vairāk nekā no 50 valstīm. Kluba biedru skaits nepārsniedz 100.

Kluba "Globālā revolūcija" ziņojums no jauna pievērš uzmanību krīzes izmaiņām, kādas notiek pasaulē, skaidri uztver jaunos draudus, bet — pats galvenais — kontrolē tos (no vācu žurnāla "Spiegel" publikācijas speciālzilaidumā). Ziņojums brīdina: 29. diena uz Zemes jau ir sākusies. Industrializācija, apkārtējās vides piesārņotība, derīgo izrakteņu neatgriezeniska izmantošana, demogrāfiskais sprādziens un nepieciešamība pēc pārtikas produktiem aug kā tā purene diķī...

Liek aizdomāties Romas kluba satriecošais secinājums:

"Materiālo labumu nepārtrauktās nepietiekamības dēļ, kuru sasniegšanai tik nežēlīgi ekspluatēta daba, cilvēce neatlaidīgi iet preti planētas bojāejai un savam galam."

1.2. Ekoloģija kā sociāla kustība

Mūsu republika Latvija ir izvietojusies Baltijas jūras krastā, kuras platība ir 415 km² ar 7000 km fascinējošas piekrastes. Pēc vācu žurnāla "Stern" datiem — 20 000 km pārklāti ar pazemes tukšumiem, t. i., ar nedzīvu dūņu slāni, kas sastāv no sērūdeņraža, kurš rodas dažādu mikroorganismu vai ūdenszāļu sairšanas rezultātā un kurš, sayukārt, izplatās, piesārņojot jūras ūdeni.

Kaļiņingradas gaiss ir pilns ar smogu, kurš radies ķīmiskās rūpniecības rezultātā. Visla kļuvusi par notekcauruli, kura ienes jūrā indi no Polijas rūpnieciskiem centriem Ļubļinas un Varšavas tuvumā. Latvijas kūrortā Jūrmalā ir tik netīrs, ka nav ieteicams peldēties līcī. Sanktpēterburga pēc 20 km garā dambja celtniecības riskē aizrīties savos piesārņojumos. "Karstie punkti" — tā Helsinkos sauc pašas bīstamākās vietas, kur starptautiskā komisija HELCOM plāno liela mēroga vides attīrīšanas

pasākumus. Eksperti atzīmē 132 "karstos punktus" Baltijas jūras krastos, kur steidzīgi jāierīko attīrīšanas iekārtas.

1.3. Baltijas ekoloģiskā situācija un Latvija kā viens ķēdes posms šajā reģionā

No iepriekšminētā izriet, ka 1/20 Baltijas jūras aizņem "mirusī zona", kuras atjaunošanai nepieciešami vairāki gadi un milzīgi līdzekļi. Un šī zona arī atgādina nepārtraukti pieaugošo pureni, kuru Romas klubs izmanto kā katastrofas priekšvēstnesi.

Daži citi fakti, kuri konkrēti skar Latviju: 75% no mūsu ūdenskrātuvēm ir piesārņotas virs pieņemamās normas, 40—60% priežu mežu republikā ir slimi aviācijas un autotransporta kaitīgās ietekmes dēļ — kartē gaisa telpas un autotrases sakrīt ar meža piesārņotības zonām. Priežu mežu bojāeja Latvijā var pārvērsties par katastrofu ar neparedzamām sekām.

Kā atzīmēja vācu profesors Jurgens Novaks savā darbā "Sociālās problēmas un sociālā kustība" — ekoloģiskās problēmas cilvēku dzīves kvalitāti ietekmē šādi:

- 1) īslaicīgi — *draudi veselības stāvoklim,*
- 2) ilgstoši — *cilvēces dabīgā dzīvīguma sabrukums,*

3) ekonomiskais kaitējums, kuru rada izdarītās pārestības, ja netiek novērsti to cēloņi, tikai mazliet aizkavē *ekoloģiskās katastrofas iespēju.*

"Vislielākos ekoloģiskos draudus mūsu republikā rada cilvēka izgudrotie ķīmiskie faktori, kas piesārņo apkārtējo vidi. Ja krīze netiks novērsta, draudi cilvēka veselības stāvoklim ir neizbēgami un neparedzami," tā 1989. gadā teica Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis A. Bļugers, bet viņa vārdi ir aktuāli arī šodien, varbūt pat vairāk nekā agrāk. Konkrēti par mūsu pilsētu Ventspili.

Šodien Ventspili sauc par ķīmisko bumbu ar palēninātas iedarbības laika degli. Par bumbu, kurai ir milzīga jauda. Pietiek jau ar to, ka pilsētas pazemes naftas vadu summārais kopums 30 reizes pārsniedz pieļaujamo. Iespēja praktiski kontrolēt to darbību ir pilnīgi nereāla.

Mans uzdevums ir savākt pēc iespējas pilnu informāciju par šodienas reālajiem apstākļiem, lai cilvēki saprastu, ka 29. diena no agrāk pieminētās teikas ir pienākusi. Protams, šobrīd cilvēkam stāv priekšā ļoti svarīgas ekonomiskas, politiskas, sabiedriska rakstura problēmas, bet jāsaprot, ka bez ekoloģisko problēmu atrisināšanas cilvēcei gluži vienkārši nav

nākotnes. Jāmin arī, ka daudzas no tām problēmām, kuras cilvēkiem izvirzās, nav iespējams normāli atrisināt, ja no sākuma neatrisina ekoloģiskās. Upju, ezeru augšnes un gaisa piesārņotība Austrumeiropas valstīs sasniegusi tādu līmeni, ka nav iespējams efektīvs ekonomisko problēmu risinājums. Poļu speciālisti uzskata, ka kontrolprogrammu sastādīšanai tuvākajiem 10—20 gadiem nepieciešami 20 miljardu dolāru, Čehoslovākijā — 23,7 miljardi dolāru 15—gadīgai programmai, bet, lai pielīdzinātu Vācijas austrumu daļu pasaules standartam, nepieciešami 249—308 miljoni dolāru.

Cilvēce nav spējīga līdz galam ieskatīties nākotnē. No sākuma izdod milzīgus līdzekļus, lai uzceltu AES, bet vēlāk jādomā par vēl tikpat lieliem līdzekļiem, lai tās slēgtu vai pielīdzinātu pasaules standartam. Piemēram, lai slēgtu Čerobiļas AES, ir nepieciešami 50 miljoni dolāru, bet, lai piemērotu pasaules standartam visas AES, kas atrodas bijušās PSRS robežās, ir nepieciešami 60 miljoni dolāru.

1.4. Atomelektrostacijas — mūsu dzīves sastāvdaļa

Pasaulē vēl nav izteikts viennozīmīgs slēdziens par to, vai AES ir nepieciešamas un vai bez tām var pastāvēt cilvēce. Ja runā par termoelektrocentrālēm, tad tās no ekoloģiskā viedokļa nes krietni vien vairāk ļaunuma nekā atomelektrostacijas, bet, savukārt, AES ir daudz bīstamākas. Piemēram, pēc Dienvidukrainas AES informācijas daļas ziņām, lai saražotu 100 miljardu kw elektroenerģijas stundā, TEC nepieciešams sadedzināt 28 miljonus tonnas skābekļa. Tas ir ļoti neizdevīgi no ekoloģiskā viedokļa. Bet no otras puses — bijušajā PSRS teritorijā ikgadējie zudumi sastāda 58% no visas saimnieciskajā aprītē iekļautās pirmatnējās enerģijas. Pat pie esošā zinātnes un tehnikas līmeņa tos varētu samazināt uz pusi. Elektroenerģijas zudumi maģistrālajās elektropārvaldes līnijās veido 9—10%, sadalītājtiklos — 15—20%. Ja samazina šos zudumus uz pusi, tad nav nepieciešamības pēc AES, kuras šobrīd ražo 10—11% elektroenerģijas.

Romas klubs uzskata, ka dotajā situācijā AES ir nepieciešamākas nekā TEC, jo tās esot ekoloģiski tīrākas. Bet mūsu uzskats ir tāds, ka pasaulē ir jāiztieks gan bez AES, gan bez TEC. Ir jāatrod cits enerģijas iegūšanas veids. Jo šādā situācijā abas nes neatgriezenisku ļaunumu cilvēcei, kuru nekas nespēs izlabot.

1.5. Černobiļas AES avārija — sociāli ekoloģiska katastrofa

Runājot par draudiem, kas pastāv Latvijai, — Baltijā, konkrēti Lietuvā, ir Ignalīnas AES, kuras kopējā jauda ir 6 gigavati un tā sastāv no četriem blokiem, kur katra bloka jauda ir 1,5 gigavati. Šīs AES jauda pārsniedz Černobiļas AES jaudu. Varam iedomāties, kāda milzīga avārija izceltos, ja kāds no šīs AES blokiem atsaka darboties vai sprāgst. Konkrēti Latvijā ir Salaspils atomreaktors — baseina tipa pētniecības kodolreaktors, kura jauda ir 5000 kilovatu. Ja ar šo reaktoru notiek avārija, tad reālākus draudus Latvijas ekoloģijai grūti iedomāties.

Toreizējās padomju Ukrainas republikā, Pripetas krastā, 1977. gadā tika iedarbināta Černobiļas atomelektrostacija, kura sastāvēja no četriem blokiem. Katra bloka elektrojauda ir 1 gigavats.

1986. gada 26. aprīlī Černobiļas AES ceturtajā blokā notika pasaulē lielākā AES avārija ar katastrofālām sekām. Izmantošanai nederīga kļuva zeme apmēram 30 tūkst. km² platībā. Tika evakuēti apmēram 200 tūkst. cilvēku. Palielināta radioaktīvā fona apstākļos dzīvo vairāki miljoni cilvēku, kuri vairāk vai mazāk ir slimi. Slimība, kuras cēlonis bija Černobiļas AES avārijas sekas, neparādījās visiem vienādi. Pakāpeniski cilvēkiem radās dažādas medicīniskas kaites, kuras, savukārt, radīja sociālas problēmas. Lielākā daļa no šiem cilvēkiem ir invalīdi.

Černobiļas AES avārijas seku likvidēšanā piedalījās 6 tūkstoši cilvēku (vīrieši vecumā no 18 līdz 45 gadiem).

Rīgā uzskaitē ir apmēram divi tūkstoši cilvēku, kas ir Černobiļas AES avārijas upuri. Latvijā ir pieņemti likumi par atvieglojumiem Černobiļas AES avārijas seku likvidatoriem, bet vairākas privilēģijas, kuras tika paredzētas, netiek realizētas. Šie cilvēki uz šodienu ir sociāli neaizsargāti, tiem ir ļoti daudz problēmu, kuras jārisina būtu gan valdībai, gan sabiedrībi. Daudzi no Černobiļas AES upuriem ir invalīdi, palielinājies bezdarbs viņu vidū, radušās nopietnas ģimenes problēmas, kurām pamatā ir gan medicīniskas kaites, gan psiholoģiskas traumas.

Latvija ieņem trešo vietu bijušo savienoto republiku vidū Černobiļas avārijas invalīdu skaita ziņā, bet otro vietu (pirmajā vietā — Armēnija) avārijas seku likvidatoru—invalīdu ziņā.

Černobiļas AES avārijas sekas mēs izjūtam katru dienu arvien vairāk.

30 km joslā zeme *uz mūžīgiem laikiem ir zudusi cilvēkam*. Radioaktīvo staru iedarbība pēc avārijas uz cilvēkiem darbojas kā mīna ar laika degli, tas ir — pakāpeniski samazinās cilvēka organisma imunitāte, pasliktinās vispārējais cilvēka veselības stāvoklis, pat ja cilvēks ir saņēmis nelielu radiācijas izstarojumu. Par to var pārliecināties, papētot Ukrainas, Baltkrievijas un Krievijas daļas iedzīvotāju veselības stāvokli. Cilvēki tik pavirši izturas pret dabu, ka tā var cilvēci nosodīt bargi, tā beigu beigās izmirs kopā ar dabu.

Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka — *tikmēr, kamēr pastāvēs atomelektrostacijas un termoelektrocentrāles, cilvēces drošība un labklājība būs apdraudēta*. Mūsu sabiedrība vēl nav sasniegusi augstu attīstības līmeni, lai varētu tik bīstamas lietas izmantot bez cilvēci apdraudošām sekām.

2. Latvijas Republikas Medicīnas akadēmijas pētījums par Černobiļas AES avārijas likvidācijas dalībnieku un tās upuru pašreizējo stāvokli Latvijā

Izanalizējot Latvijas Medicīnas akadēmijas pētījumu (pētījuma vadītāja — M. Eglīte, LMA Darba institūta direktore) par Černobiļas AES avārijas seku likvidatoru un tās upuru pašreizējo stāvokli Latvijā, varam minēt vairākus faktus, kas palīdzētu apjaust, kādā situācijā ir nonākuši šie cilvēki:

- * Latvijā ir 5,5 tūkstoši avārijas seku likvidatoru;
- * medicīniskā uzskaitē ir 4700 likvidatoru un apmēram 200 evakuēto cilvēku no 30 km rādiusa sprādziena epicentra zonas;
- * ir sastādīts reģistrs par bērniem, kuri dzimuši vecākiem, kas bijuši likvidatori (apmēram 800 līdz 1000 bērnu);
- * pie P. Stradiņa klīniskās slimnīcas izveidota speciālistu komisija, kura nosaka slimību sakarību ar atrašanos avārijas zonā (gan likvidatoriem, gan evakuētām personām);
- * republikas Darba ekspertu komisija noteikusi apmēram 1000 likvidatoriem invaliditāti tiešas sakarības ar Černobiļas AES avāriju dēļ. Gandrīz 90% no tiem ir otrās grupas invalīdi;
- * izdarīti padziļināti pētījumi par bioķīmisko asins sastāvu 350 pacientiem, noteiktas antioksidatīvas īpašības, kas iedarbojas uz asins prooksidatīviem aģentiem;

* izpētīts aizkavēts oksidācijas faktors, noteikts karotīna daudzums, spektraskopiskā kontrole no aminoskābēm brīvajā plazmā, (līdzekļu trūkuma dēļ ir milzīga grūtības šai darbā, lai darbu varētu turpināt, būtu nepieciešami 20 tūkstoši dolāru gadā);

* 350 avārijas seku likvidatoriem ir izpētīts imūnstatuss — atklāts, ka 80% apsekoto ir nopietnas novirzes no normas;

* likvidatoru organismos konstatēti smagie metāli (svins, kaptars, u. c.), kas pārsniedz jebkādas pieļaujamās normas. Tiek noteikts svina daudzums asinīs, urīnā un matos.

Saslimstības struktūra

* Uz katriem 100 pacientiem tiek atrastas 160 slimības:	
* muskuļu darbības traucējumi	—21%
* elpošanas orgānu traucējumi	—18%
* nervu sistēmas traucējumi	—14%
* barošanas trakta traucējumi	—11%
* asinsrites traucējumi	—9,4%
* endokrīnās sistēmas un imūnsistēmas traucējumi	—7,7%
* audzēji	—0,2%
* traumas	—8,8%
* infekcijas slimības	—0,5%
* nāves gadījumi	—125 cilvēki
* nelaimes gadījumi (saindēšanās, tai skaitā ar alkoholu)	—51%
* no saslimstības	—34%
* pašnāvības	—15%

Pamatā šiem cilvēkiem ir medicīniskas problēmas, bet tās, savukārt, rada daudz un dažādas sociālas problēmas, kuras bez sabiedrības palīdzības viņi nespēj atrisināt. Tā kā visas šīs problēmas cilvēkiem radušās ne viņu vainas dēļ, tad gan valdībai, gan sabiedrībai ir aktīvi jāpiedalās šo problēmu novēršanā.

3. Avārijas likvidācijas dalībnieku un tās upuru dzīves apstākļi

Kad ir veikta Medicīnas akadēmijas pētījuma, aptaujas anketu un dažāda ranga cilvēku interviju analīze, var spriest par Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku reālajiem dzīves apstākļiem mūsu republikā.

Un tā — kopējais likvidācijas dalībnieku skaits ir 5,5 tūkstoši. 4,7 tūkstošiem no tiem ir nepieciešama nepārtraukta medicīniskā palīdzība, tas ir — vīriešiem no 25 līdz 60 gadiem.

Pārskats par dažādām viņu dzīves sfērām ir šāds:

3.1. Personīgā sfēra

Šai sfērā ietilpst tādi jēdzieni kā veselība, ģimene, draugi un attiecības ar tiem.

3.1.1. Veselība

85% no pētāmajiem cilvēkiem ir nepieciešama nepārtraukta medicīniskā palīdzība un uzraudzība, no tiem — 90% ir invalīdi. Pārsvārā cilvēki ir apmierināti ar saņemto medicīnisko palīdzību. Bet ar ārstēšanu sanatorijās ir neapmierināti, jo Latvijā ir tikai viena sanatorija, kur Černobiļas AES avārijas sekas likvidācijas dalībnieki var stiprināt savu veselību un, protams, ka ar to nepietiek, lai apmierinātu visus, kam tas būtu nepieciešams. Arī veselības rehabilitācijas centri ir tikai divi, un tie nespēj apmierināt visus, kam būtu tas vajadzīgs. Vēl jāņem vērā, ka radioaktīvo staru iedarbība vairumā gadījumu liek sevi manīt tikai pēc ilgāka laika un tāad — cilvēku, kuriem būs nepieciešama veselības stiprināšana, būs aizvien vairāk, un tie, kas tagad jūtas apmierinoši, ir potenciālie invalīdi nākotnē.

125 cilvēki no visa avārijas sekas likvidatoru skaita Latvijā šobrīd ir jau miruši, pie kam 51% no tiem — nelaimes gadījumu rezultātā (tai skaitā saindēšanās ar alkoholu), 15% izdarījuši pašnāvības, 34% miruši slimību rezultātā.

3.1.2. Ģimene

Lielākai daļai no Černobiļas AES avārijas sekas likvidācijas dalībniekiem ir ģimenes (kā jau minēts mūsu pētījumā — 70%). Pārsvārā šie cilvēki pirms došanās uz avārijas zonu bija veseli, bet pēc atgriešanās nokļuva slimnieku vai pat invalīdu kategorijā. Tāad viņu loma ģimenē mainījās. Pirms avārijas uz viņu pleciem gūlās ģimenes materiālā nodrošināšana, bet tagad tiem ir lielas grūtības uzturēt ģimeni ar invaliditātes pensijām vai pašiem slimojot.

Avārijas sekas likvidatoriem pēc atgriešanās no avārijas zonas ir dzimuši 1200 bērnu, bet ne vecāki, ne ārsti precīzi nezina, vai vecāku

slimība ietekmēs bērnu veselības stāvokli vai nē. 64% no aptaujātajiem cilvēkiem nevēlas vairāk bērnus, un galvenais iemesls tam ir bailes par bērnu veselību.

30% no aptaujātajiem nav ģimenes, no tiem 18% ir šķīrušies, kam par iemeslu ir tas, ka šiem cilvēkiem nevar būt bērnu, tas, ka tie nespēj materiāli nodrošināt ģimeni, kā arī saņemtās invaliditātes dēļ. Mūsu pētījumos parādījās arī tādi šķiršanās iemesli kā laulāto attiecību sasprindzinātība pēc atgriešanās no avārijas zonas paaugstinātās nervozitātes dēļ, kura radusies, progresējot radioaktīvā izstarojuma iedarbībai.

3.1.3. Draugi un attiecības ar tiem

Pārsvarā šie cilvēki satiekas ar sev līdzīgiem un dzīvo ar savām problēmām.

Černobiļas AES avārijas seku likvidēšanā piedalījās cilvēki no daudzām republikām un valstīm. Paaugstinātas bīstamības apstākļos cilvēki vairāk saliedējas, sadraudzējas, jo bieži nākas dalīties un apsprieties pašā svarīgākajā. Bet, kad katrs atgriežas savās mājās, liela daļa no sazināšanās iespējām tiek zaudēta. Protams, daži uztur attiecības arī no tāluma, tomēr pietrūkst viens otram. Mājās viņi var arī neatrast tādus cilvēkus, kuri pret viņiem izturētos tā kā tajā ekstremālajā situācijā.

Vēl viens svarīgs un nepatīkams faktors — ziņas par to, ka atkal kāds no avārijas zonā bijušajiem miris. Tas cilvēkos rada vēl lielāku pesimismu, it sevišķi, ja viņi stipri slimo.

Slimnīcā es runāju ar cilvēku, kurš Černobiļas avārijas likvidācijas laikā bija likvidācijas daļas komandieris. Viņa pakļautībā bija 25 cilvēki, bet šodien no tiem dzīvi ir palikuši tikai pieci, ieskaitot viņu pašu. Viņš pats arī ir invalīds, un viņa veselības stāvoklis arvien pasliktinās. Pilnīgi saprotami ir viņa teiktie vārdi:

“Visi černobilieši ir “nāvinieki”... Kam vispār esam vajadzīgi...”

Izdarot secinājumus par personīgo dzīves sfēru, var izdalīt galvenos problēmu aspektus:

1) *pārsvarā tie visi ir cilvēki ar sabeigtu veselību*, t. i., uzskatāmi ir redzama viņu sociālo lomu maiņa, atkal iekļaujoties sabiedrībā pēc atgriešanās no avārijas zonas,

2) *bailes no nākotnes*, t. i., bailes par bērnu veselību, par pašu dzīvi, bailes pazaudēt ģimeni,

3) *vispārējs pesimisms*, atstumtības sajūta, neiekļaušanās sabiedrībā (doma — savu darbu mēs esam veikuši, tagad vairs neesam nevienam vajadzīgi).

3.2. Profesionālā sfēra — darbs, kvalifikācijas paaugstināšana, karjera, pārkvalifikācija

Kā tas jau tika minēts, Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas darbos piedalījās galvenokārt fiziskā darba darītāji, kuriem ir grūtāk pārkvalificēties, ja tie zaudē iepriekšējās darba spējas.

Kā parāda veiktais pētījums, 92% no aptaujātajiem ir zaudējuši tādas darbaspējas, kādas tiem bija pirms došanās uz avārijas vietu, t. i., tie vairs nespēj strādāt tā kā agrāk, bet mūsu smagajos un sarežģītajos ekonomiskajos apstākļos tas nozīmē šo cilvēku ģimeņu materiālo apstākļu pasliktināšanos un jaunu problēmu rašanos (pēc mūsu pētījuma datiem — 70%). Otrajā vietā pēc veselības stāvokļa pasliktināšanās stāv materiālas dabas problēmas. Ja agrāk šie cilvēki varēja strādāt, lai saņemtu lielāku atalgojumu un uzturētu savu ģimeni, tad tagad tam trūkst fizisku iespēju.

Jāpiebilst, ka šobrīd netiek pildīts likumdošanas akta pants par neatlaišanu no darba štatu samazināšanas dēļ avārijas likvidatorus. Pēc pētījuma rezultātiem — 31% no aptaujātajiem ir bezdarbnieki. 2. grupas invalīdi sastāda 40%, un arī tie nestrādā, 12% ir 3. grupas invalīdi, bet nestrādā, jo nespēj atrast darba vietu. Tikai 17% no aptaujātajiem strādā.

Daudzi no aptaujātajiem baidās pazaudēt darbu sliktās veselības dēļ.

Tāpat daudzi vēlas strādāt savā iepriekšējā specialitātē, bet tagad tiem vairs nav tādu iespēju. Strādāt citā specialitātē, t. i., pārkvalificēties tiem nav vēlšanās.

Izanalizējot šo cilvēku profesionālo dzīves sfēru, var konstatēt šādas galvenās problēmas:

- 1) darba spēju zudums, tātad arī materiālā stāvokļa pasliktināšanās un kopējā dzīves līmeņa pazemināšanās,
- 2) bailes pazaudēt darbu sliktās veselības dēļ,
- 3) vēlšanās strādāt savā specialitātē, bet neiespējamība to realizēt.

3.3. Sabiedriskā sfēra

Daudzus no Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem neinteresē sabiedriskā dzīve, jo tā tieši neietekmē viņu sadzīvi. Lielākā daļa ir apvainota uz pastāvošo valdību. Viņi uzskata, ka valdība viņu problēmām velta par maz uzmanības un ka tieši tā ir vainīga pie vairuma problēmu. Pārsvārā šie cilvēki piedalās sabiedriskās dzīves aktivitātēs, kas uzlabo sadzīvi, jo citām problēmām gluži vienkārši nav laika. Dažus uztrauc pilsonības jautājums, viņi baidās, ka tas varētu ietekmēt viņu sabiedriski politisko dzīvi.

3.4. Garīgā sfēra

Vairākiem cilvēkiem ir zudusi dzīves jēga, viņi nevēlas vairs sekot līdzi dzīves aktualitātēm, viņus pārņēmis pesimisms. Izgaususi interese par garīgām vērtībām. Neatliek laika daiļliteratūrai, teātriem, izstādēm un citām garīgās dzīves sfērām. Jāpiebilst, ka laiku vēl varētu izbrīvēt, bet materiālo grūtību dēļ šis laiks nemaz netiek meklēts.

No augstāk minētā var secināt, ka lielākai daļai likvidācijas dalībnieku problēmas ir divās dzīves sfērās — konkrēti — personīgajā un profesionālajā. Vairums problēmu izriet viena no otras, un, neatrisinot kādu no tām, rodas jaunas, radot apburto loku.

3.5. Secinājumi par avārijas likvidācijas dalībnieku un upuru reālajiem dzīves apstākļiem

1. Iedzīvotājiem ir nepietiekama informācija par jautājumiem, saistītiem ar Černobiļas AES avārijas sekām, daudzas interesējošas lietas cilvēki neuzzina, jo tās netiek atspoguļotas;
2. Pastāvošie likumdošanas akti ir nepilnīgi un neatbilst pašreizējai politiskai, ekonomiskai un sociālai situācijai republikā;
3. Sociālās aizsardzības sistēma nav sabalansēta un neaptver visu sociālās palīdzības kontingentu;
4. Visām sociālām problēmām, kuras ir radušās pēc atgriešanās no avārijas zonas, pamatā ir sabeigtā veselība, kuru atgūt vairs nevarēs;
5. Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku galvenā problēma ir izdzīvošanas jautājums, kuru bez viņu pašu uzstājīga pieprasījuma neviens nevēlas risināt.

Latvijā ir miruši 125 cilvēki, kuri piedalījušies avārijas seku likvidācijas darbos. 1993. gadā nomira 33 cilvēki.

No Latvijas tikai 200 cilvēku brauca uz Černobiļu brīvprātīgi (arī šis skaitlis ir apšaubāms, to varētu samazināt uz pusi), pārējos sūtīja piespiedu kārtā. Šie cilvēki ir slimi, nespēcīgi un invalīdi ne jau savas nolaidības vai nejaušības, bet gan varasvīru rīcības dēļ. Neraugoties uz to, vēl līdz šim nav izstrādāts mehānisms, kā Ukrainas vai Krievijas valdība varētu kompensēt Latvijā dzīvojošiem Černobiļas AES avārijas seku likvidatoriem to, ka viņi atradušies inficētā zonā. Nekāda palīdzība šais gados nav saņemta. (Izņemot Ukrainā esošās starptautiskās organizācijas "Černobiļa" vienreizēju medikamentu sūtījumu Latvijai.) Latvijas cilvēkus sūtīja uz Ukrainu likvidēt nolaidības un bezatbildības dēļ radušās avārijas sekas, bet ne Ukraina, ne Krievija (kā PSRS tieša mantiniece) neuzskatīja par nepieciešamu atbalstīt šos cilvēkus. Arī Latvijas valdība "černobiliešus" atstājusi novārtā. 1991. gadā izdotais 195. lēmums nedarbojas, bet jauna likumdošanas akta, kas paredzētu šo cilvēku privilēģijas vai atvieglojumus, nav. Kaut gan jau sen valdībai ir iesniegts likumprojekts, ko izstrādāja Latvijas savienības "Černobiļa" dalībnieki, bet tas vēl nav akceptēts.

Neviena firma, uzņēmums vai organizācija nav sniegusi un nesniedz palīdzību šiem cilvēkiem. Vienīgi Latvijas Bērnu fonds materiāli palīdz tām ģimenēm, kurās avārijas seku likvidatoriem bērni dzimuši pēc atgriešanās no inficētās zonas.

Pagājušajā gadā runāju ar kādu jaunu cilvēku, kurš meklēja palīdzību P. Stradiņa klīniskajā slimnīcā. Viņš nebija bijis Černobiļā nevienu dienu, bet radioaktīvo starojumu saņēmis daudzkārt vairāk nekā tas pieļaujams. 1988. gadā viņu iesauca dienēt armijā pie Saratovas. Viņu un vēl trīs puisus norīkoja mazgāt "darba" tehniku — bruņumašīnas un kravas automašīnas. Viņiem piešķīra darba cimdus, pateica, kas un kā jādara, bet par to, kas tā par tehniku un no kurienes tā nākusi, nekā neteica. Pēc četrus dienu darba viens puisis vairs uz darbu neieradās, bet neviens no militārajiem varas vīriem par to neuztraucās. Vēl pēc divām dienām viens atnāca ar daļēji izkritušiem matiem. Tad divi — puisis no Latvijas un puisis no Gruzijas — nolēma izpētīt, kas tā par tehniku. Aizzagušies līdz vietai, kur novietota nu jau nomazgātā tehnika, viņi ieraudzīja uzrakstu krievu valodā: "Netuvoties! Bistami dzīvībai!"

Černobiļas tehnika!" Nav grūti iedomāties, ko pārdzīvoja šie puīši. Viņiem neko nepaskaidroja, tikai pavēlēja nevienam neizpaust, ko redzējuši. Vēl pēc kāda laika izrādījās, ka gruzīns aizsūtīts uz kādu citu daļu, un arī latvieti nosūtīja citā darbā. Tehniku mazgāt atkal norīkoja jauniesauktos. Tā kā puisis nebija informēts, kādas sekas ir radiācijai, viņš arī pēc atgriešanās no dienesta pie ārsta nebija gājis. Tikai kad apprecējās un sievai piedzima kropls bērniņš, viņš sāka saprast, kas noticis.

Kas un kā atlīdzinās šiem puīšiem? Viņi nav ieskaitāmi nekādā kategorijā (ja nu vienīgi — viņi ir invalīdi), viņi nav Černobiļas AES avārijas seku likvidatori, un ne uz kādām privilēģijām vai atvieglojumiem viņiem it kā nav tiesību.

Rekomendācijas

4.1. Rekomendācijas par informācijas nokļūšanu sabiedrībā

Izvērtējot pašreizējo informācijas nokļūšanu sabiedrībā, rekomendēju:

1. Visiem likumdošanas aktiem, kuri tiek pieņemti par šiem jautājumiem, jābūt publicētiem vairākos preses izdevumos, un tiem, kas sagatavo šos dokumentus, jākontrolē to savlaicīga un precīza publikācija.

2. Organizācijām, kuras nodarbojas ar Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībniekiem, tie ir jāinformē par katru jaunu informāciju.

3. Sabiedriskajām organizācijām ir jākontrolē informācijas nodošana un saņemšana.

4. Katram jaunam sociālam un medicīniskam pētījumam jābūt atspoguļotam presē, lai sabiedrība būtu informēta par reālo situāciju.

4.2. Rekomendācijas sociālās aizsardzības sistēmas uzlabošanai

Izvērtējot pašreizējo sociālās aizsardzības sistēmu Latvijā, var rekomendēt:

1. Latvijas Republikas Ministru Padomē jābūt konkrētam cilvēkam, kurš pārzinātu sociālās aizsardzības sistēmu Latvijā un noteiktu nepieciešamos līdzekļus sociālās aizsardzības veicināšanai.

2. Sociālās palīdzības departamentam jābūt konkrētam rīcības plānam, kas koordinētu visu sociālās aizsardzības sistēmu Latvijā.

3. Sociālās palīdzības departamentā ir jābūt konkrētām nodaļām, kas aptvertu visu sociālās palīdzības kontingentu.

4. Sociālās palīdzības nodaļām jāsadarbojas ar sabiedriskajām organizācijām.

5. Republikā jābūt pētišanas centram, kas regulāri veiktu pētījumus par sabiedrībā esošajām problēmām.

6. Katra rajona un pilsētas pašvaldībai jāsadarbojas ar sociālās palīdzības nodaļām un sabiedriskajām organizācijām.

7. Katras pašvaldības pakļautībā ir jābūt sociālās palīdzības punktiem.

8. Jāorganizē cilvēka veselības stāvokļa uzlabošanas un brīvā laika izmantošanas centri.

9. Sociālās palīdzības punktiem jāpievērš īpaša uzmanība invalīdu labklājībai un viņu pilnvērtīgai garīgai, sabiedriskai un profesionālai dzīvei.

10. Nepieciešams jauns likums ar konkrētiem pantiem, kuri tiktu pildīti reālajā dzīvē par Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku un tās upuru sociālo aizsardzību. Likums ir jāpilda reāli, nevis tikai uz papīra, un tā pamatā jābūt speciālistu izveidotam socioloģiskam pētījumam.

Jaunizveidotajam likumdošanas aktam sevī jāiekļauj visas dzīves sfēras, lai nebūtu tāda situācija, kāda ir šodien — sīki, viens ar otru nesaistīti lēmumi, kurus npublicē un kuru izpildi grūti izkontrolēt.

11. Svarīga ir kontroles sistēmas izveide par likumdošanas aktiem, un nepieciešama līdzekļu iedalīšana tās sekmīgai realizācijai.

12. Cilvēkiem, kuri ir likumprojektu pieņemšanas iniciatori, jābūt ieinteresētiem (nevis materiāli, bet gan morāli) par tā drīzu pielietošanu dzīvē.

13. Tā kā avārijas seku likvidatoru nav nemaz tik daudz (attiecībā pret republikas iedzīvotāju skaitu tā ir 1/470 daļa), tad nepieciešams izstrādāt pasākumu programmu viņu sadzīves uzlabošanai, kura būtu gatavota sadarbībā ar dažādām instancēm. Programma ir ļoti nepieciešama, jo sīki, nenozīmīgi pasākumi neuzlabo kopējo situāciju, kura var kļūt hroniska.

14. Pasākumiem, kuri būtu vērsti uz iedzīvotāju sociālo aizsardzību, jābūt veiktiem pēc iespējas ātrāk, jo daudzi no tiem, kuriem šī palīdzība

nepieciešama, var arī to nesagaidīt, aizejot no šīs pasaules vai no slimības rezultātā, vai no izmisuma.

4.3. Rekomendācijas sociālās kustības nostiprināšanai kā vienai no sociālo problēmu risināšanas iespējām

Izvērtējot pašreizējo sabiedrisko kustību Latvijā, var rekomendēt:

1. Katrai jaunizveidotai sabiedriskai organizācijai ir jāpievērš sev sabiedrības uzmanība.

2. Sociālās organizācijas pārstāvjiem sadarbībā ar Sociālās palīdzības departamentu, speciālistiem šai nozarē vai sociāliem darbiniekiem jāveic globāls Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku sociālo problēmu pētījums, kura rezultātiem jāpievērš sabiedrības uzmanība.

3. Jāizveido Černobiļas AES avārijas seku likvidācijas dalībnieku un tās upuru atbalsta fonds, ar kura līdzekļiem varētu realizēt sociālās palīdzības programmu.

4. Latvijas Republikas sabiedriskajām organizācijām jāsaistās ar starptautiska un pasaules mēroga sociālajām kustībām.

5. Izmantojot iegūtos līdzekļus, sabiedriskajām organizācijām jāveido rehabilitācijas centrs Černobiļas AES avārijas upuriem.

Pašreizējā ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā situācijā, kamēr nav atrasts cits elektroenerģijas iegūšanas veids, atomelektrostacijām ir jābūt apsargātām tāpat kā valdības iestādēm, t. i., ar tehniskiem aizsarglīdzekļiem, ar drošības dienestu un atbilstošu tehniku. Jābaidās ir ne tikai no radiācijas noplūdes (kas pati par sevi ir nāvējoša), bet arī no terorisma un fanātisma akcijām. Šobrīd šādas apsardzes nav, un tas var novest cilvēci pie neapraķstāmām un neglābjamām sekām.

Runājot konkrēti par Černobiļas AES avāriju, tad — ja jau viena šīs stacijas bloka iziešana no ierindas nesa cilvēcei tādas sekas, tad kādas sekas būs teroristu vai fanātiķu akcijai?

Izmantotā literatūra:

1. Блюгер А. Латвия: здоровье человека и природы//Наука и техника. — 1993. — №3
2. АЭС экономит на мазуте//Эхо Чернобиля. — 1993. — №15/16, Служба информации ЭЧ.
3. 29 день уже наступил//Эхо Чернобиля. — 1992. — № 5/6, Служба информации ЭЧ.
4. Вадимов И. Спасти Латвию//Наука и мы. — 1990. — №11
5. Кричащая экономия//Эхо Чернобиля. — 1992. — №5/6, Служба информации ЭЧ.
6. Троицкая Н. Город на краю катастрофы//Наука и техника. — 1989. — №4
7. Говорушко Э. Как живете ликвидаторы//Финансово-экономический ежедневник. — 1993. — №13.
8. Энергетика и международная безопасность//Мировая экономика и международные отношения. — 1989. — №1
9. *Inequality in Sweden. Living Conditions. Report №58 — Trends and Current Situation. SCB Statistics Sweden. — Stockholm, 1988.*

Autori

- Evija Apine** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente
- Zane Āboltiņa** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Rudīte Burova** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente
- Inese Cinovska** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Vadims Dubovs** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa students
- Ingrīda Gailīte** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursta studente
- Zigrīda Goša** — Dr. oec., Latvijas Universitātes Ekonomikas
fakultātes Statistikas un demogrāfijas katedras docente, Sociālā darba
un sociālās pedagoģijas augstskolas “Attīstība” mācībspēks
- Ilze Ieviņa** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente
- Una Jesperiņa** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Anita Kleinberga** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Anete Lūse** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Inita Pauloviča** — Labklājības ministrijas Stratēģijas un attīstības
departamenta sociālās politikas stratēģijas nodaļas vadītāja, Sociālā
darba un sociālās pedagoģijas augstskolas “Attīstība” mācībspēks
- Aija Plance** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente
- Māris Pļaviņš** — Paula Stradiņa Valsts Klīniskās slimnīcas
Nefroloģijas nodaļas vadītājs, Sociālā darba un sociālās pedagoģijas
augstskolas “Attīstība” mācībspēks
- Līga Priede** — Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskolas
“Attīstība” 3. kursa studente

Viesturs Reņģe — Dr. psych., Latvijas Mākslas akadēmijas profesors,
Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolas “Attīstība”
mācībspēks

Vija Rogozina — Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente

Māris Sants — mācītājs, Latvijas Evaņģēliski luteriskā Baznīcas
diakonijas centra vadītājs, Sociālā darba un sociālās pedagogijas
augstskolas “Attīstība” lektors

Līga Sporāne — Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente

Lidija Šiļņeva — Dr. paed., Sociālā darba un sociālās pedagogijas
augstskolas “Attīstība” rektore, sociālā darba programmas direktore

Aina Vilciņa — Dr. paed., Sociālā darba un sociālās pedagogijas
augstskolas “Attīstība” sociālās pedagogijas programmas direktore

Lolita Vilka — Dr. phil., Sociālā darba un sociālās pedagogijas
augstskolas “Attīstība” mācībspēks

Inta Zandersone — Sociālā darba un sociālās pedagogijas augstskolas
“Attīstība” 4. kursa studente

0,90

0301018762

IZGLĪTOJĒTIES PRIVĀTAJĀ SOCIĀLĀ SOCIĀLĀS PEDAGOĢIJAS AUGSTSKOLA ATTĪSTĪBA

KĀDS IR MŪSU STATUSS?

1988. gadā dibināta un 1993. gadā akreditēta augstākā mācību iestāde, kuras mērķis ir apmierināt Latvijas Republikas iedzīvotāju vajadzības akadēmiskajā izglītībā, profesionālajā sagatavotībā un pārkvalifikācijā sociāli pedagoģiskajā jomā.

KO MĒS PIEDĀVĀJAM?

— Profesionālās/akadēmiskās studiju programmas sociālajā darbā un sociālajā pedagoģijā šādās specializācijās:

- sociālā pārvalde,
- sociālais darbs rehabilitācijas sfērā,
- sociālais darbs iedzīvotāju nodarbinātības sfērā,
- sociālais darbs izglītības sfērā (sociālā pedagoģija),
- sociālā apdrošināšana.

— Maģistra studiju programmas sociālajā darbā;

— Cambridge-Riga projektu ar angļu valodas studiju programmām:

- First Certificate in English
- Certificate in Advanced English
- Certificate of Proficiency

— Pieaugušo izglītošanas programmas

KAS IR MŪSU STUDIJU PROGRAMMU DIREKTORI?

- L. Šilņeva, sociālā darba programmas direktore, pedagoģijas zinātņu doktore, rektore
- A. Vilciņa, sociālās pedagoģijas programmas direktore, pedagoģijas zinātņu doktore
- R. Burns, M. A. Cambridge, Dip. Ling. London Cambridge-Riga projekta akadēmiskais direktors

KUR MĒS ATRODAMIES?

Mūsu augstskola atrodas Pārdaugavā, klusā Eiženijas ielā 1, nokļūt var ar 5. tramvaju, braucot līdz Eiženijas ielai. Uzziņas pa tālr. 458937, 459089

Blank page

95-3
L 400 I